ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN–AL. ROSETTI”

ETYMOLOGICA

15

G. MIHĂILĂ

CONTRIBUȚII LA ETIMOLOGIA LIMBII ROMÂNE

Coordonatorul colecției: academician MARIUS SALA

Tehnoredactor: DIANA TATU

Această carte a apărut cu sprijinul
MINISTERULUI CULTURII ȘI CULTELOR

ISBN 973–8240–92–1

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ
„IORGU IORDAN–AL. ROSETTI"

ETYMOLOGICA

15

G. MIHĂILĂ

Contribuții la etimologia limbii române

univers enciclopedic
București, 2002

CUVÂNT ÎNAINTE

Îndemnat de coordonatorul colecției „Etymologica", colegul și prietenul acad. Marius Sala, și de directorul Editurii Univers Enciclopedic, Vlad Popa, am adunat între copertele acestei cărți câteva studii și articole cu profil etimologic, pe care le-am publicat în diverse reviste, în ultimele decenii. Este interesant de constatat că această colecție a depășit, în câțiva ani, zece volume, îmbogățind sensibil cunoștințele noastre în această ramură atât de pasionantă a lingvisticii, în genere, și a celei românești, în particular, deschisă nu numai filologilor și istoricilor, ci și unui public mai larg, de la oameni de știință în diverse domenii până la studenți și elevi.

Reunite și sintetizate apoi în marile dicționare istorico-explicative și etimologice propriu-zise — între care *tezaurul academic* ocupă de câteva decenii un loc central —, rezultatele acestor investigații, întreprinse de romaniști, clasiciști și indoeuropeniști, de specialiști în limbile slave, germanice, maghiară, neogreacă, turcă și altele, sunt în măsură să ne dea imaginea complexă a vocabularului limbii române, aflată de-a lungul secolelor în contact cu atâtea idiomuri înrudite sau mai îndepărtate.

Cele trei secțiuni ale cărții continuă tot atâtea direcții de cercetare în care m-am angajat de mai mult timp. Prima, mergând pe calea deschisă de B.P. Hasdeu, urmat de I. Bogdan, Ov. Densusianu, Al. Rosetti, D.P. Bogdan și alți filologi, privind cele mai vechi atestări de cuvinte românești drept un mijloc din cele mai sigure în stabilirea etimologiilor, aduce unele completări la *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X–începutul sec. XVI)*, publicat în 1974, la Editura Enciclopedică Română.

Cea de-a doua se referă în mod special la fondul autohton, de origine traco-dacică al vocabularului românesc, cuprinzând atât comunicarea

expusă la Primul Congres Internațional de Tracologie (Sofia, 1972), cât și unele comentarii privind contribuția excepțională adusă în acest domeniu de același mare înaintaș, Hasdeu, a cărui justă intuiție a călăuzit pe cercetătorii ulteriori.

În sfârșit, cea de-a treia continuă și detaliază preocupările începute în teza de doctorat, susținută în 1957, la Universitatea „M.V. Lomonosov" din Moscova, și tipărită în 1960, la Editura Academiei Române: *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic*. Pe aceeași linie s-au înscris și *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești* (Editura Didactică și Pedagogică, 1973).

Un cuvânt de recunoștință se cuvine dascălilor care mi-au îndrumat pașii, în acei ani și mai târziu, și care nu mai sunt astăzi printre noi: conducătorul științific, prof. R.A. Budgov, membru corespondent al Academiei Ruse de Științe, și referenții oficiali, prof. S.B. Bernstein, membru de onoare al unor Academii din țări slave, și acad. N.I. Tolstoi; academicienii Iorgu Iordan, Alexandru Rosetti, Emil Petrovici, Alexandru Graur și Ion Coteanu, profesorii Dimitrie Macrea și Boris Cazacu, membri corespondenți ai Academiei Române, care au condus lucrările la dicționarele limbii române, în particular pe cele ale comisiei de etimologii, sau ne-au lăsat tratate lingvistice fundamentale.

Studiile și articolele se reproduc, în esență, în forma în care au fost publicate de-a lungul anilor (cele mai multe în limba română, câteva în limba franceză). În *Notele finale* se precizează locul unde au fost tipărite inițial și se fac unele completări bibliografice. Abrevierile utilizate sunt cele obișnuite în revistele noastre lingvistice.

G. MIHĂILĂ

PARTEA I

CELE MAI VECHI ATESTĂRI ÎN ROMÂNA COMUNĂ

La relativ puțin timp după accentuarea evoluției divergente a latinei târzii, care a dus la constituirea limbilor romanice[1], în diverse părți ale Europei se înregistrează în scris primele mostre de vorbire populară în „lingua romana". Astfel, în unele documente latine din Italia secolului al VIII-lea apar forme populare izolate, iar de la sfârșitul acestui secol — începutul celui următor datează *Glosele de la Reichenau* și *cele de la Kassel*, care, deși „au o structură mai degrabă gallo-romanică", totuși nu pot încă fi „considerate monumente scrise clar într-o limbă romanică"[2]. Cu atât mai mult, strigătul unui cărăuș militar „în limba băștinașă", *torna, torna* foarte prețios în sine, înregistrat în *Istoriile grecești* ale lui

---

[1] Cf. C. Tagliavini, *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică*. Versiune românească îngrijită și coordonată de Al. Niculescu. Traducere: Anca Giurescu, Mihaela Cârstea-Romașcanu, București, 1977, p. 279: „Expansiunea latinei (...) în acel teritoriu imens care a format Romania (...), suprapunerea sa pe diverse limbi ale popoarelor cucerite (...) trebuie să fi creat, încă în secolul al V-lea al erei noastre, când Imperiul Roman de Apus a cedat în fața presiunilor barbare, diferențe regionale considerabile, care s-au accentuat și mai mult atunci când legăturile politice și administrative care reuneau diferite părți ale Imperiului au slăbit și au dispărut".

[2] *Ibidem*, pp. 388–393; vezi Iorgu Iordan și col., *Crestomație romanică*, vol. I, București, 1962, pp. 124–129. Așadar, ținând seama de aceste mărturii scrise, ca și de opiniile diverșilor romaniști, putem admite că „formarea" limbilor romanice — fenomen de lungă durată, ce s-a realizat treptat — trebuie plasată în secolele V–VIII. Vezi discuția problemei și principalele indicații bibliografice la Iorgu Iordan–Maria Manoliu, *Introducere în lingvistica romanică*, București, 1965, pp. 16–41: „În orice caz — conchid autorii —, este greu de admis ipoteza că latina se transformase în limbile romanice înainte de secolul al VIII-lea".

Theophylaktos Simokattes, scrise în anii 610–641, cu referire la campania bizantină din Balcani, în anul 587 — respectiv, *torna, torna, frater* (sau *fratre*, după unele manuscrise) în *Cronografia* lui Theophanes Confessor, compilată după izvoare mai vechi, între anii 810–814 (pentru anii 582–602, chiar după Theophylaktos) — este încă în latina populară târzie din zona balcano-carpatică: prin forma sa, *torna* e un cuvânt latin, reprezentând imperativul pers. 2 sg., iar *frater* (sau *fratre*), adăugat peste două secole de Theophanes (chiar dacă va fi existat în copia utilizată de el), este tot latin sau „roman". Faptul nu trebuie să ne mire, căci atestarea este de la începutul secolului VII, când diferențierea latinei, respectiv constituirea limbilor romanice abia începuse, iar fragmentul în discuție este prea scurt (un cuvânt sau două) pentru a însuma inovații fonetice sau morfologice cât de cât sensibile (*frater* e vocativul normal latinesc de declinarea a III-a, iar *fratre*, dacă nu e „corupt" în unele manuscrise, poate fi același caz, format după declinarea a II-a, și încă nu este *frate*, cum apare în unele inscripții mai vechi din Peninsula Balcanică, cu dispariția lui *-r*, formă ce explică pe cea românească[1]). Așadar, aceasta este „o informație prețioasă asupra limbii populației romanizate de la sudul (și nordul — *n.n.*) Dunării, ce era să devină limba română"[2].

A trebuit, prin urmare, să mai treacă câtva timp până să se înregistreze (sau să se păstreze în scris) primele texte în principalele limbi romanice

---

[1] Vezi: G. H. Grandgent, *Introducere în latina vulgară*, după ediția spaniolă a lui F. de B. Moll, în rom. de Eug. Tănase, Cluj, 1958, p. 295, p. 147 (litogr.); Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, t. I, Paris, 1901, p. 390 (*Opere*, ed. B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb, vol. II, București, 1975, p. 360); H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București, 1960, p. 115.

[2] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *De la origini până în secolul al XVII-lea*, ed. 2 rev. și adăug., București, 1978, p. 658. Din bogata literatură privind semnificația acestei atestări, menționăm, de asemenea: Al. Philippide, *Originea românilor*, I. Iași, 1923, pp. 504–508; Idem. *Știri despre limba românească până în sec. XIV*, în „Bul. Philippide" II (1935), pp. 1–12; P.Ș. Năsturel, *„Torna, torna, fratre", o problemă de istorie și de lingvistică*, în „Studii și cercetări de istorie veche" VII (1956), pp. 179–188; I. Glodariu, *În legătură cu „torna, torna, fratre"*, în „Acta Musei Napocensis" I (1964), pp. 483–487 (cu bibliografia anterioară); Tagliavini, *Originile*, pp. 453–455, 476, 592 (nota lui Al. Niculescu); textele au fost din nou reproduse, traduse și comentate în *Fontes historiae Dacoromanae*, II, publicate de H. Mihăescu ș.a., București, 1970, pp. 538–539 (Theophylaktes Simokattes) și 604–605 (Theophanes Confessor: editorii rețin numai pe *frater*).

propriu-zise. Pentru limba franceză acestea sunt *Jurămintele de la Strasburg* din anul 842, într-o copie fidelă de la sfârşitul secolului X; pentru italiană — după o modestă ghicitoare din sec. VIII–IX, formulele de jurământ din *Placito di Capua*, datând din anul 960; pentru spaniolă — *Glosele Emiliane* de la mijlocul aceluiaşi secol, al X-lea etc.[1]

Cât priveşte limba română, încă cercetătorii din secolul al XIX-lea (I. Venelin, 1840; B.P. Hasdeu, 1867 ş.a.) au atras atenţia asupra faptului că, înaintea primelor texte compacte româneşti din secolul al XVI-lea (cel mai vechi cunoscut fiind *Scrisoarea lui Neacşu din Câmpulung*, databilă în 29–30 iunie 1521, descoperită şi publicată de N. Iorga, în anul 1900[2]), atestări izolate de cuvinte româneşti sunt consemnate în documentele şi textele medievale latino- şi slavo-române[3]. Până nu demult, investigaţiile întreprinse pentru dacoromână, mai ales de B.P. Hasdeu, I. Bogdan, Ov. Densusianu, Al. Rosetti şi D.P. Bogdan, n-au putut coborî mai jos de secolele al XIII-lea–al XIV-lea[4]. Astăzi suntem însă în măsură nu numai să îmbogăţim lista atestărilor de cuvinte româneşti până la 1521, listă ce depăşeşte cifra de 600 de cuvinte[5], dar chiar să indicăm cele mai vechi

---

[1] Vezi: Tagliavini, *Originile*, pp. 395–477 (cu exemplificări şi bogate indicaţii bibliografice); Iorgu Iordan şi col., *Crestomaţie romanică*, I, pp. 130–134, 215–217, 476 ş.a.

[2] *Documente privitoare la istoria românilor*, colecţia Hurmuzaki, vol. XI, Bucureşti, 1900, p. 843, nota 1; vezi, acum în urmă, Al. Mareş şi col., *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979, pp. 95–96 (cu bibliogr.).

[3] Vezi istoricul cercetărilor şi numeroase exemplificări: G. Mihăilă, *Dicţionar al limbii române vechi (sfârşitul sec. X–începutul sec. XVI)*, Bucureşti, 1971 (abrev.: DLRV).

[4] B.P. Hasdeu, *Resturile unei cărţi de donaţiune de pe la anul 1848, emanată de la ţarul serbesc Duşan şi relativă la starea socială a românilor de peste Dunăre*, în *Arhiva istorică a României*, t. III, 1867, pp. 85–196; I. Bogdan, *Un hrisov al regelui sârbesc Ştefan Milutin* [de pe la 1318], în *Scrieri alese*, Bucureşti, 1968, pp. 159–164; Densusianu, HLR, I: *Les plus anciennes traces de la langue roumaine*, pp. 389–397 (*Opere*, II, pp. 359–366); Rosetti, ILR, I (1978): *Secolele al XIII-lea, al XIV-lea şi al XV-lea*, pp. 461–478; D.P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor româneşti din documentele slavo-române*, Bucureşti, 1946.

[5] Vezi, în afara lucrărilor menţionate în nota precedentă: Mihăilă, DLRV (şi bibliografia indicată acolo); idem, *Addenda au „Dictionnaire du roumain ancien"*, în RRL XX (1975), 4, pp. 381–384; 5, pp. 547–550; XXI (1976), 1, pp. 59–64; idem, *Cultură şi literatură română veche în context european. Studii şi texte*, Bucureşti, 1979, pp. 7–20.

consemnări izolate pentru româna comună, datând din secolele IX–XI. Iată, în ordine cronologică, aceste prime atestări, în cadrul unor texte vechi slave sau latine medievale, contemporane sau aproape contemporane cu cele mai vechi scrieri în limbile franceză, italiană și spaniolă:

1) ***Abia*** (cca 863–867). Încă în 1946, cunoscutul slavist francez A. Vaillant a explicat cuvântul vechi slav *abije*, scris și *abie* „îndată, curând", prin rom. com. *abia*, moștenit din latină: *ad-vix* „abia, de curând; cu greu" > rom. com *abí* (păstrat dialectal în Mehedinți), la care s-a adăugat de timpuriu sufixul deictic *-a*, deci *abia* (și: *abé, abéa, ağá, ağé*: arom. *aγiá, aγeá, aγíu*)[1]. „Même dans la Macédoine grecque (de unde erau originari Constantin-Chiril și Metodie, apostolii slavilor — *n.n.*) l'élément roman n'était pas absent. Le nom slave de «Salonique», *Solunъ*, indépendant de la forme grecque et identique au macedo-roumain *Sărună*, est d'origine romane (...). Même dans l'adverbe *abije* «aussitôt», qui est tipique du vieux slave et de là du slavon, mais qui este ignoré des autres langues slaves, on a reconnu un emprunt au roman: c'est le roumain *abia* «à peine (que)» (care are și sensul «numai ce, de îndată de», trecut în v. sl. — *n.n.*); et en effet le mot slave rend dans l'Évangile non seulement le grec εὐθύς, mais aussi ἤδη «déjà» (...)"[2].

Cele mai vechi atestări se găsesc în traducerea *Evangheliarului* și a *Tetraevanghelului* efectuată de Constantin-Chiril și Metodie în jurul anilor 863–867, păstrate în copii glagolitice — *Codex Assemanianus*, de la sfârșitul sec. X–începutul sec. XI, respectiv *Codex Zographensis* și *Codex Marianus*, atribuite aceleiași epoci: *i tьma* ***abie*** *by(s) i ne u bě kь nimь prišelъ Isъ* (gr. ἤδη: *Assem.*, Ioan, VI, 17); *egda že sozrěatь plodъ,* ***abie*** *posъlaetъ srъpъ* (gr. εὐθύς; *Marianus*, Marcu, IV, 29; cf. *Zogr.*, ibid.). Apropiată în timp este și *Viața lui Constantin Filozoful*, scrisă de un ucenic al său, sub supravegherea lui Metodie, probabil Kliment de la Ohrida, curând după anul 869 și păstrată în aproape 60 de copii, dintre care cea mai veche este din anul 1469: *V skorě že Bъ emu javi* (...) *i* ***abie*** *složi pismena, i načetь besědu pisati ev(g)l'sku* „În curând i s-a arătat

---

[1] Vezi: *Dicționarul limbii române*, t. I, partea I (red. resp. S. Pușcariu), București 1913, pp. 4–5 (abrev.: DA); I.A. Candrea–Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, București, 1914, p. 1; Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ed. 2, București, 1974, pp. 118, 119.

[2] A. Vaillant, *Vieux bulgare et roman de Bulgarie*, în BL, XII (1946), pp. 5–16 (citatul la pp. 8–9); cf. idem. *Grammaire comparée des langues slaves*, t. II, Deuxième partie, Lyon–Paris, 1958, pp. 699–770.

Dumnezeu (...) și *îndată* a alcătuit literele și a început să scrie cuvântul evangheliei" (cap. XIV)[1].

2) ***Cumătră*** (cca 869–885). Termen creștin, atestat în latina târzie din sec. VII, cuvântul *commater* s-a păstrat în româna comună într-o formă normalizată după decl. I: dr. *cúmătră*, dial. *cumátră* (cf., în schimb fr. *commère*). Tocmai această formă a pătruns în slava veche, cea mai veche atestare fiind cunoscută într-o omilie a lui Metodie (sau tradusă după un original grec necunoscut), databilă cca 869–885 și păstrată în *Codex Clozianus*, manuscris glagolitic din sec. XI: *kъmotra* (cu *ŭ* > ъ, *ā* > *o*; dubla accentuare în româna comună explică această formă, alături de *kuma*, păstrată în slavona rusă)[2].

3) ***Țapu: zappu*** (sec. X). Într-un glosar latin din sec. X, scris în Peninsula Balcanică sau, în tot cazul, într-o zonă de influență greacă, este înregistrat, între cele circa 11 300 de cuvinte, cuvântul *zappu* (cu *-u* final): *Hircus caper **zappu** dicitur*[3]. Cum acest cuvânt este autohton în româna comună (dr., ar. *țap*), probabil de origine traco-dacă, înrudit cu alb. *tsap, cap, cjap, sk'ap* etc., și răspândit prin păstorii români în toată Peninsula Balcanică, în limbile vecine românei (cf. ***cap*** *id est hircus Vallacorum...*, într-un text scris în Polonia, cca 1440) și în dialectele italiene de nord, *zappu* din glosarul latin citat trebuie interpretat, deci, ca român comun[4].

---

[1] Vezi: *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, I, red. resp. J. Kurz, Praga, 1958 și urm., p. 3; Kliment Ohridski, *Săbrani săčinenija*, t. III, ed. B. St. Anghelov și Hr. Kodov, Sofia, 1973, p. 104; G. Mihăilă, *Note etimologice*. 35. *Rom. com.* **abia** > *v. sl.* **abije**, în CL, XXII (1977), 2, pp. 199–202.

[2] Vezi: *Clozianus*, ed. A. Dostal, Praga, 1959, f. 2a, pp. 53, 128, 131, 348; L. Sadnik–R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg–Haga, 1955, pp. 49, 258, nr. 427 (în loc de „entlehnt aus roman. *commatre*", ar trebui spus: „aus urrum. *cumatră*"); *Lexicon*, II, p. 91; M. Vasmer, O.N. Trubaciov, *Etimologiceskij slovar' russkogo jazyka*, II, Moscova, 1967, pp. 261–262, 414; DA, I, II, pp. 975–976; S. Pușcariu, *Biata cumătră e departe*, extras din „Langue et littérature", vol. II, 1943, pp. 9–18; Al. Rosetti, *Mélanges linguistiques*, București, 1977, p. 150, și recenzia noastră, în SCL XXVIII (1977), 6, pp. 644–645.

[3] G. Loewe–G. Goetz, *Corpus glossariorum Latinorum*, vol. V, Leipzig, 1894, p. 503, vol. 1, r. 27. Alături de *zappu*, scris cu ortografie italiană, o mână ulterioară a adăugat forma *cap*, cu redarea lui *ț* prin *c* ca în croată.

[4] Vezi: I.I. Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, 1970, pp. 206–208; G. Mihăilă, *Cultură și literatură română veche...*, pp. 16–17 (ambele cu bibliografia anterioară).

4) ***Agust*** „numele celei de-a opta luni a anului" (a doua jumătate a sec. X–prima jum. a sec. XI). Într-una din *Inscripțiile de la Basarabi-Murfatlar*, incizată pe stâlpul din pronaosul bisericuței nr. 4 din dealul Tibișirul, databilă, ca și celelalte, în a doua jumătate a sec. X–prima jumătate a sec. XI, citim: [*Vъ i*]*mę otьca i syna i svętaago d*[*ucha*] *pokloni sę rabъ neključ*[*imъ*] [*S*]*umeon pъrvoe vъ cъrkvi mě*[*s*]*ęca* ***agusta*** *v 31*... „[În] numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului D[uh], s-a închinat nedestoinicul rob [S]imeon prima dată în biserică, în luna *agust*, în 31..." Deoarece toate textele slave vechi prezintă numai formele *Avъgustъ*, *Avьgustъ*, *Avgostъ*, *Augustъ* — pentru numele de persoană, respectiv *avgostъ*, *augustъ*, *avgustъ* — pentru numele celei de-a opta luni a anului[1], împrumutate prin intermediul limbii grecești (Αὔγουστος), forma *agustъ* (gen. sg. *agusta*) nu poate fi decât rom. com. *agustu* (dr. pop. *agúst*, ar. *águstu*), ce continuă lat. pop. *agustus*, *-um* (clas. *augustus*)[2].

Nu încape îndoială că alte investigații, în special în textele latine medievale și vechi slave, scrise în regiuni românești sau în zonele de contact cu acestea, vor scoate la lumină noi glose, atât din perioada românei comune, cât și din secolele al XII-lea–al XIV-lea, încă puțin reprezentate în datele culese până în prezent, în raport cu cele din secolul al XV-lea și din primele două decenii ale secolului al XVI-lea, mult mai bogate în atestări de cuvinte românești, anterioare primului text redactat integral în limba națională.

1980

---

[1] Vezi *Lexicon*, I, p. 10.

[2] Vezi: A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire etymologique de la langue latine*, ed. 4, Paris, 1959, p. 57; Candrea–Densusianu, *Dicț. etim.*, p. 5; G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, pp. 88–92, 101; DLRV, p. 70.

ADDENDA AU „DICTIONNAIRE DU ROUMAIN ANCIEN“

I

En publiant l'année passée un *Dictionnaire du roumain ancien (fin du Xe–début du XVIe siècle)*[1], à plus de 600 mots, nous écrivions que „les investigations ultérieures, l'accumulation des matériaux plus riches et la préparation du *Dictionnaire du slavon de rédaction roumaine* ainsi que le dépouillement d'autres sources (notamment des documents latins mais aussi des textes grecs, allemands, hongrois etc.) devraient enrichir nos connaissances sur le vocabulaire du roumain et en même temps sur la phonétique et la morphologie antérieures au XVIe siècle“ (pp. 219–220). Loin, donc, de considérer ce *Dictionnaire* comme une œuvre achevée, on n'y voyait qu'un „anneau dans la série des recherches commencées il y a plus d'un siècle par J. Venelin, Fr. Miklosich et B.P. Hasdeu, qui seront sans doute poursuivies plus amplement dans les années suivantes“ (p. 220). Ainsi avons-nous continué nous-même ces investigations, ayant recours à une série d'éditions et d'ouvrages plus anciens, aussi bien qu'aux études parues dernièrement.

Par conséquent, dans ce que suit on trouvera des données supplémentaires au DLRV: a) mots nouveaux; b) mots à attestations antérieures à celles du DLRV, et c) autres attestations, pas plus anciennes mais qui fournissent des renseignements supplémentaires (nouvelles catégories de sources, mots enregistrés dans d'autres régions ou bien présentant d'autres formes grammaticales ou particularités

---

[1] *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X–începutul sec. XVI)*, Bucarest, Ed. Enciclopedică Română, 1974 (abrégé: DLRV).

phonétiques). Afin de ne pas trop charger l'*Addenda*, les exemples de cette catégorie sont réduits au minimum. Pour ce qui est des mots du groupe „a", de même que dans le DLRV, on mentionne à la fin de chaque article l'attestation la plus ancienne qu'enregistrent le DA et le DLR (soit, à la rigueur, aussi Dimitrescu, Contr.)[1], ainsi que l'étymologie; quant au groupe „b", les articles s'y achèvent par l'attestation la plus ancienne rélevée dans le DLRV; enfin, on n'en fait plus mention de cette attestation dans les articles du groupe „c" pour souligner de cette façon que les citations ajoutées ne sont pas antérieures à celles du DLRV. Outre les indications grammaticales, tous ces mots se voient attribuer les sens correspondants aux contextes, ou encore — dans le cas des noms propres — ceux qu'on suppose avoir servi à l'apparition des noms de personnes (pers.), toponymes (top.) ou hydronymes (hydr.) respectifs[2].

---

[1] Voir les abréviations du DLRV, auxquelles on ajoute dans les pages suivantes d'autres encore.

[2] Il convient d'en donner la liste de nouvelles abréviations:

Anghel–Șerban = Ioana Anghel et Felicia Șerban, *Probleme ale reconstituirii sistemului de derivare al limbii române dintre secolele al IX-lea și al XV-lea*, CL, XIX, 1974, 1, pp. 67–75.

Călători, I = *Călători străini despre Țările Române*, t. I, publié par Maria Holban, Bucarest, 1968.

Csánki, V = Csánki Dezsö, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* [Géographie historique de Hongrie au temps des Hunyadi], t. V, Budapest, 1913.

Dimitrescu, Contr. = Florica Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, Bucarest, 1973 (L'*Index lexical parallèle — XVI*[e] *siècle*, pp. 121–245, enregistre quelques 5000 mots relevés dans 9 textes du XVIe siècle).

Dečanske hrisovulje, édités par Miloš M. Milojević, Belgrade, 1880 („Glasnik Srpskog Učenog Društva", Drugo odelenje, knjiga XII).

Drăganu = Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, Bucarest, 1933.

Gheție–Mareș = Ion Gheție–Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucarest, 1974 (Les auteurs y donnent de nombreux exemples datant aussi des XIIIe–XVe siècles).

Graur, Locuri = A. Graur, *Nume de locuri*, Bucarest, 1972.

Graur, Persoane = A. Graur, *Nume de persoane*, Bucarest, 1968.

Indicatorul = Ion Iordan, Petre Gâștescu, D.I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, Bucarest, Ed. Academiei, 1974 (Les localités ont été vérifiées d'après ce précieux instrument de travail).

APRILIE, s.m. „avril“. Attestation plus ancienne: **писа Ивашко Брътѧевич оу Соучавѣ, в лѣто ѕ҃цлѕ., априлие. еі** „a écrit Ivașco Brăteaevici [Fils de Brătei] à Suceava, l'année 6936 [1428], *aprilie* [avril] 15“ (*1428*, avril 15; Cost. D. I 207). DLRV, *1480*.

ARAME, s.f. (= *aramă*) „cuivre; objet en cuivre“; pers. **попоу Иваноу Араме** „au pope Ivan *Arame*“, **поп Иван Араме** (*1497*, janvier 3, doc. d'Etienne le Grand, Archives d'Etat, Jassy, DCXIV/1, communiqué par I. Caproșu; traduit dans DIR, XV, A, II, Ed. Academiei, Bucarest, 1954, pp. 257–258). DA, *Ps. Sch.* (*arame*; Dimitrescu, Contr. 127: de même, *Ev. sl.-roum.* <*1551–1553*> et autres textes). — Lat. tardif (Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, t. I, Paris, 1840, p. 355–356) *aramen* (< *aeramen*).

BACI, s.m. „maître-berger“. Autre attestation: pers. **власи Тоудоричев'ци а оу нихь Тоудориць и сь дѣтию и брат' моу Радь и сь дѣтию а дѣдь имь Бачь** „les Valaques [Roumains] Tudoricești, parmi eux Tudoriță avec ses enfants et son frère Rad avec ses enfants et

---

Konst. Mih. = Konstantin Mihailović de Ostrovica. *Pamiętniki Janezara* [Mémoires d'un janissaire, environ 1497–1501], dans „Spomenik“, CVII, Odel. društv. nauka, Nova serija, 9, Belgrade, 1959.

Lukinich-Gáldi = *Documenta historiae Valachorum in Hungaria illustratia usque ad annum 1400 p. Christum*, curante Emerico Lukinich et adiuvante Ladislao Gáldi, Budapest, 1941.

Mihályi = Ioan Mihályi, *Diplome maramureșene din sec. XIV și XV*, Sighet, 1900.

Panaitescu, Mssele, I = P.P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, t. I, Bucarest, Ed. Academiei, 1959.

Petrovici, Scr. = E. Petrovici, *Scrierea lui* **-u** *și* **-i** *în secolele XIII–XV*, CL, XI, 1966, 2, pp. 185–188.

poss. = possessio (dans les documents latins de Transylvanie).

Reguș = Corneliu Reguș–Aspazia Reguș, *Antroponimele masculine în documentele slavo-române emise de cancelaria Moldovei între anii 1388–1456 (I)*, SCL, XXV, 1974, no. 5, pp. 497–509.

Rep. = *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, sous la direction de M. Berza, Bucarest, Ed. Academiei, 1958.

Suciu = Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, t. I–II, Bucarest, Ed. Academiei, 1967–1968.

Veress, Acta = Andréas Veress, *Acta et Epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I. *1468–1540* (*Fontes Rerum Transylvanicarum*, vol. IV), Cluj–Budapest, 1914.

leur grand-père *Baci*" (<1330>, doc. du couvent Dečani, Jougoslavie; Deč. hrisov. 123).

BADE, s.m. „terme de respect envers un homme plus âgé". Attestations plus anciennes: pers. **кѣра Бадѣ старог[о]** „foi de *Badea* le Vieux" (*1399*, nov. 28; Cost. D.I. 23; Reguș, 501); **Дүмитръ Бадевич** „Dumitru *Bade*vici [fils de Badea]" (1421, déc. 13; Cost. D. I 141; Reguș, 501, 502). DLRV, <*1428*>.

BAN[1], s.m. „gouverneur de la Petite Valachie, le premier des boyards valaques". Attestation plus ancienne: **Радȣл бан** „Radul *ban*" (<*1389–1400*>, oct.; DRH, B, I 30, 566). DLRV, *1409* (même personne).

BAN[2], s.m. „monnaie". Autres attestations: **г҃ бани** „*3 bani*"; **пѣшец бан** „le piéton [doit payer un] *ban*" (1420, oct. 23, Târgoviște; Tocil. 13).

BARBAT, BĂRBAT, s.m. „homme; homme de courage". Attestations plus anciennes: pers. fratrem suum [de „Lython woywoda" de Valachie] nomine *Barbath* (*1285*, janvier 8); *Barbath* (1288, oct. 6; Lukinich-Gáldi, 30, 32; Petrovici, Scr. 186); **Власи... Барбать Бал'шикь** „les Valaques [Roumains]... *Barbat* Balșici [fils de Balș]" (<1330>, doc. du couvent Dečani, Jugoslavie; Deč. hrisov. 125); kenezius de *Borbat*falva (village disparu dans le dép. de Cluj; <env. 1450>; Csánki, V 332; Suciu, II, 301; Gheție–Mareș, 71); poss. *Barbat*falwa, *Barbath*falva (même village; 1456; Csánki, *ibidem*; Suciu, *ibidem*). DLRV, *1471*.

BĂTRÂN, -Ă, adj., sm. et f. „vieillard, vieille femme; âgé, -e, vieux, vieille": top. (< pers.) ab inde eadem plaga servata venissent ad septimum descensum ovium *Batryna* nominatum (nom de montagne au Maramureș; *1451*, janvier 16; Mihályi, 357; Drăganu, 395; Gheție–Mareș, 127, 157); top. (< pers.) *Betran* (montagne au Maramureș; 1453, mai 31; Mihályi, 366; Drăganu, 395; Gheție–Mareș, 154). DA, *Cod. Vor.* (Dimitrescu, Contr. 131: de même, *Ps. Sch., Ev. sl.-roum.* <1551–1553> et autres textes). — Lat. *veteranus, -a, -um*.

BELCIUGAT, -Ă, adj. „recourbé, -e (en forme d'anneau)"; top. **половинȣ ѿт Белчюгата** (casus generalis) „moitié de *Belciugata*" (village dans le dép. de Vâlcea; *1510*, sept. 8; DRH, B, II 167, 495; Indicatorul, 80, ne mentionne que *Belciugatele*, commune dans le dép. d'Ilfov); **пол ѿт Белчюгата** „moitié de *Belciugata*" (même village; 1517, oct. 29; *ibidem*, 308). DA, *1885* (*coarne belciugate* „cornes recourbées"). — *Belciug* + suff. *-at*.

BIDIVIU, s.m. „cheval arabe, barbe“: **за един кон м8рг т8рск8 бидиви8** „pour un cheval bai-brun (murg), barbe (bidiviu) turc“ (*1511*, août 30; DRH, B, II 186). DA, *1620*. — Du turc *bedeví*.

BRĂDĂȚEL, BRĂDIȚEL, s.m., dim. du *brădet* (avec le suff. *-el*; cf. Iordan, Top. 61). Autres attestations: top, poss. *Bradyczel*, poss. *Bradiczel* (village de Brădățel, dép. de Hunedoara; 1468; Csánki, V 79; Suciu, I 102; Petrovici, Scr. 187).

BRĂDET, s.m. „sapinière“. Attestations plus anciennes: top. poss. *Bredeth* (village disparu dans le dép. de Hunedoara; *1491*; Csánki, V 80; Suciu, II 304; Petrovici, Scr. 187). DLRV, <*1498–1499*>.

BUAR, s.m. (= *boar*) „bouvier; propriétaire de bœufs“: top. (< pers.) 8 **Б8ари** „à *Buari*“ (village disparu dans le dép. d'Ilfov; *1519*, mai 6; DRH, B, II 347. DA, *Anon. Car.* — Lat. *boaris*.

BUCIN, s.n. (= *bucium*) „trompe (de berger)“. Attestation plus ancienne: top. (<pers.) poss. *Bwchyn* (*1439*), *Buchin* (1467; village de Bucium, dép. de Hunedoara; Csánki, V 80–81; Suciu, I 108; Gheție–Mareș, 191). DLRV, *1456*.

1975

II

Dans le fascicule précédent nous avons commencé à publier quelques additions au *Dictionnaire du roumain ancien — Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X–începutul sec. XVI)*, que nous avons fait paraître en 1974 aux Éditions Encyclopédiques Roumaines. Qu'il nous soit permis de continuer cette liste de mots dans ce fascicule, dédié à notre professeur A. Rosetti, membre de l'Académie, promoteur de l'étude du roumain avant le XVIe siècle, dont la synthèse *Histoire de la langue roumaine* (*Istoria limbii române*, Bucarest, 1968) a été maintes fois évoquée dans les pages du DLRV.

*

CĂPRĂREAȚĂ, s.f. „pâturage pour les chèvres; étable pour les chèvres, pour le bétail (Banat)“: top. **планин8 зовом8 Кърпърѣць** „la montagne appelée *Căprăreață*“ (la montagne de Căprărețele, dép. de Vâlcea; *1500*, ian. 11; DRH, B, I 483). DA, *1885*. — Cf. lat. méd.

capraritia „stabulum caprarum" (Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, t. II, Paris, 1842, p. 153: „in Capitulari de Villis, cap. 23". Candrea–Dens. 249 et DA reconstituent lat. pop. **capraricia*; Cioranescu, 1431, y préfère la dérivation interne, cf. *strungăreață, porcăreață*).

CĂRPENIȘ, s.n. „charmoie, bosquet de charmes": top. *Karpenys (1405), Karpenies* (1424; village de Cărpiniș, dép. de Maramureș; Kádár József, *Szolnok-Doboka vármegye monographiája* [Monographie du comitat de Solnoc-Dobâca], vol. III, Dej, 1900, p. 570; Drăganu, 446; Suciu, I 128; Gheție–Mareș, 118). DA, *1866*. — *Carpen* + suff. *-iș*.

CĂȘCIOARĂ, s.f. „maisonnette, chaumine, chaumière": top. **Кѫшчореле вьси** „*Cășcio[a]rele* toutes" (actuellement village de Brăilița, dép. de Ialomița; 1510, mai 27; DRH, B, II 157, 500; cf. Iordan, Top. 356). DA, *1620* (pas 1680 — DLRV, 84; Dimitrescu, Contr. 136; *1560–1561, 1577*).

CEAUR, CEUR, -Ă, adj. „louche": top. (< pers.) **села Трѹфещїи и… Чаѹрїи** „les villages de Trufeștii et… *Ceaurii*"; **село Чаѹрии** „le village de *Ceaurii*"; **Чеѹрьи кьси** „*Ceurâi* tous"; **имаю ѹ Чеѹри едно дел** „ils ont au *Ceuri* une partie" (village de Ceauru, dép. de Gorj; <*1400–1418* >; 1424, août 5; 1490, janvier 7; 1509, oct. 29; 1511, avril 22 — les deux derniers exemples; DRH, B, I 53; 105, 356; DRH, B, II 137, 179; Gl. 141 — le premier ex.; Constantinescu, DOR, 234–235). DA, *1620* (Moxa). — Du serbocr. *ćor* „borgne, aveugle" (< turc *kör*; D. Gămulescu, *Elementele de origine sârbocroată ale vocabularului daco-român*, Bucarest–Pančevo, 1974, p. 106; P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, Zagreb, 1971, p. 360).

CEPAR, s.m. „marchand ou cultivateur d'oignons" (cf. Iordan, Top. 225): top. **села по именѹ Чепарїи… със Нѣгра** „les villages nommés *Ceparii*… avec Neagra" (dép. d'Argeș; *1519*, <janvier–août> 10; DRH, B, II 336). DA, *1929*. — *Ceapă* + suff. *-ar*.

CERIȘOR, s.m., diminutif de *cer* „chêne-chevelu *(Quercus Cerris)*": top. poss. *Chereswr* (village de Cerișor, dép. de Hunedoara; *1482*; Csánki, V 83; Petrovici, Scr. 187; Suciu, I 132; Gheție–Mareș, 191–192; cf. Iordan, Top 70). DA, — (enregistre cependant le diminutif *cerulet* d'après Anon. Car.). — *Cer* + suff. *-ișor*.

CHEIE, s.f. „gorge, défilé". Attestation plus ancienne: top. **да им ест ѹ Кѣе четкрьти дел** „qu'ils ont au *Chée* une quatrième partie" (village de Cheia, composant de la ville Băile Olănești, dép. de Vâlcea; *1502*,

mai 3; DRH, B, II 44; Archives d'État, Bucarest, Sceaux no. 7, Govora, IV/5; Gl. 142; Gheție–Mareș, 220; cf. Iordan, Top. 21; M. Homorodean, *Numele de locuri Cheia (Cheile) și Culare (Colare)*, CL, XIX, 1974, 1, pp. 81–85). DLRV, 1517 (le nom du même village).

CHICERĂ, s.f. „(sommet de) montagne“: top. **а ѡт тол** [**прос**]**ти оу пискъ, по меже Кичеры** (accus. pl. slavon) „et de là droit au sommet (pisc), par *Chicer*[*e*]“ (hameau de Chicere, village de Sârca, dép. de Jassy; *1468*, sept. 12; Șt. I 127, 129; cf. Iordan, Top. 34, 364). DA, *1883*. — N. Drăganu, „Dacoromania“, I, 1920–1921, pp. 117–129, considère ce mot comme d'origine autochtone, en le comparant avec l'alb. *kikëlë* „sommet“; cf. DA, *s.v.*; Cioranescu, 1758.

CIOARĂ, s.f. „corneille; sobriquet (donné aux Tziganes)“. Attestation plus ancienne: pers. **що сѣ дали емоу по своеи доброи воли Андриꙗшъ и Чорра** „ce qui lui ont donné de leur plein gré Andriaș et *Cio*[*a*]*rra*“ (*1442*, févr. 24; Cost. D. II 87; Gheție–Mareș. 213), DLRV, *1511*.

CIOCAN, s.n. „marteau“: pers. **Михоул Чокан** „Mihul *Ciocan*“ (2 fois; *1489*, janvier 16; Cost. Șt. 133); **Влашиноу и непотꙋ его Чоканꙋ** „à Vlașin et à son neveu *Ciocan*“; **Влашинь и непот его Чокан** „Vlașin et son neveu *Ciocan*“ (*1495*, mart. 15; Șt. II 72). DA, *1577* (Dimitrescu, Contr. 139: aussi dans *Ps. Sch.*). — Du v.sl. **cekan***ъ** (slavon **чеканъ**, XIIe siècle; bulg. *чекан* etc.; dans les langues slaves anciennes emprunt des langues turques; Vasmer, III 309–310).

CLOCOTICI, s.m. 1. „staphylier pinné *(Staphylea pinnata)*; cocrète *(Rhinanthus alpinus)*“; 2. „(probablement) *clocotiș*, bouillon, cascade“ (voir Iordan, Top. 505). Attestation plus ancienne: top. **Клокотич** „*Clocotici*“ (village de Bradu-Clocotici, dép. de Vâlcea; *1473*, mai 17; DRH, B, I 238); **село Клокотичꙋл късъ** „le village *Clocoticiul* tout“ (même village; 1500; juillet 14; DRH, B, I, 493). DLRV, *1519*.

COPACI, s.m. „arbre“. Autres attestations: top. *Kopach* (1503; Pesty Frigyes, *A szörényi bánság és Szörény vármegye története* [Histoire du Banat de Severin et du comitat de Severin], vol. II, Budapest, 1878, pp. 275–276; Suciu, II 354; Gheție–Mareș, 192 [il faut 1503 au lieu de 1488]); pers. **дел Албꙋ Копачов** „la part d'Albu, [fils] de *Copaci*“ (1520, juillet 14; DRH, B, II 382).

CORNIȚEL, s.n. (= *cornețel*, *cornățel*) „petite forêt de cornouilliers“ (voir Iordan, Top. 65). Attestation plus ancienne: *Cornicel* (*1465*; Jakó Zsigmond, *Bihar megye a török pusztitás elöt* [Le comitat de Bihor avant

sa dévastation par les Turcs], Budapest, 1940, p. 284; Suciu, I 167; Gheție–Mareș, 141). DLRV, *1492*.

CRĂCIUN, s.n. et m. „Noël; le père Noël“. Attestation plus ancienne: Stanizlaw filius *Krachun* vel Staan de Rona [Maramureș] (*1360*, juillet 2; Lukinich–Gáldi, 152; Petrovici, Scr. 186; cf. Constantinescu, DOR, 36; Graur, Persoane, 54). DLRV, *1414*.

CREDINCEAR, s.m. „échanson, sommelier“: **въ спатаре или въ крединчѣре** „parmi les spathars ou les *credincear*[*i*] (échansons)“ (*Les Conseils de Neagoe Basarab <avant 1521*, sept. 15>; manuscrit no. 313 de la Bibliothèque Nationale, „Cyrille et Métode“ de Sofia, f. 28v; P.A. Lavrov, *Слова наказательные воеводы валашского Иоанна Нягоя к сыну Феодосию*, St.-Pb., 1904, pp. XI, 36; *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI*, publiées par I. Bogdan, éd., revue et augumentée par P.P. Panaitesco, Bucarest, 1959, pp. 230, 278; DLRV, 315; Lucia Djamo-Diaconiță, Rsl, XII, 1965, p. 103; Contr. 352). DA. *1776*. — *Credință* + suff. *-ar*.

CREMENE, s.f. „silex“: pers. **сестричичи его Драготъ Крѣмене и Цинтѣ** „ses neveux Dragotă *Crémene* et Țintea“ (*1491*, oct. 15; Șt. I 467). DA, *Lex. Mars*. — Du v.sl. **kremenь*; (slavon **кремень**, accus. de **кремы, -ене**; bulg. *кремен*, etc.; Mikl. Lex 311: **кремы, -ене**, XIIIe siècle; S.B. Bernstein, *Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Чередования. Именные основы*, Moscou, 1974, p. 175).

CREȚ, CREAȚĂ, adj. et subst. „(personne) aux cheveux frisés“. Attestations plus ancienne: pers. **Бѣлошь и брат’ моу Крецоуль** „Béloș et son frère *Crețul*“ (<*1330*>), doc. du couvent de Dečani, en Yougoslavie; Deč. hrisov. 122; Rosetti 452). DLRV, *1421*.

CULARE, s.f. „col, pas; crevasse“: top. **и ѡт Лакꙋл Косаниѡв дори ꙋ Кꙋларе и ѡт Кꙋларе** (...) **право ꙋ Дъмбꙋл** „et du Lac de Cosain jusqu'à *Culare*, et de *Culare* (...) tout droit jusqu'à Dâmbul“ (*1517*, nov. 22; DRH, B, II 321; DLRV, 244). DA, *1900*. — Lat. *collāre*, s.n. „collier“ (voir M. Homorodean, *Numele de locuri Cheia (Cheile) și Culare (Colare)*, CL, XIX, 1974, 1, pp. 85–88).

CUR, s.n. „cul“: pers. (<sobriquet) **четвртое село, где ест Коуръ Секъ** „le quatrième village où est *Cur* Sec“ (actuellement villages de Cursești-Deal et -Vale, commune de Pungești, dép. de Vaslui; *1437*, mai 15; Cost. D. I 511, 519; le document appartenait à N. Iorga, dont I. Bogdan a tiré une copie, voir B.A.R., ms. roum. no. 5232, f. 140 r; DIR, XIV, XV, A, vol. I, Bucarest, Éditions de l'Académie, 1954, pp. 142–143, donne la traduction seulement d'après la copie de I. Bogdan; Gl. 151;

Constantinescu, DOR, 254; Gheție–Mareș, 151)[1]. DA, *Anon. Car.*, *Lex. Mars.* — Lat. *culus*.

CURTEAN, s.m. „guerrier de la cour du voïvode". Autres attestations: roskazal swem *kurtianom* (dat., pl. en polonais) „il a ordonné à ses *curtean*[*i*]" (Konst. Mih. 46, note 20: la copie C, du XVIe siècle; dans la copie Z, toujours du XVIe siècle, ce mot est remplacé par *służebnikom*; <environ 1497–1501>, se rapportant à Vlad Țepeș, dans la bataille de 1462 contre les Turcs; Călători, I 126; cf. aussi Lucia Djamo-Diaconiță, Rsl, XII, 1965, pp. 102–103).

1975

III

DIJMĂ, s.f. „dîme". Autres attestations: **ѡт винаричь и ѡт дижмь** „de vinarici (vinage) et de *dijmă* (dîme)" (1451, août 5; DRH, B, I 184); **то ни кон да им се не ȣзимат, ни дижма** „qu'on ne leur prenne ni cheval, ni *dijma*" (<1496–1508>, avril, 6; *ibidem*, 428).

DRAC, s.m., articulé DRACUL „(le) diable"; DRACULEA, DRACULA (= *Drăculea*), s.m., dérivé du mot précédent avec le suff. *-ea* (voir V. Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, Cluj, 1971, pp. 39–41; Șt. Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, Bucarest, 1936, p. 148; Constantinescu, DOR, LXVI, 263–264; Graur, Persoane, 121; Gr. Nandriș, *A Philological Analysis of Dracula and Rumanian Place-Names and Masculine Personal Names in* **-a/-ea**, „The Slavonic and East European Review", XXXVII, 89, June 1959, pp. 371–377: *Dracula*, *Draculea* seraient à l'origine de gén. sg. slavon du *Dracul*; sobriquets de Vlad Dracul [1436–1442, 1443–1447], de son fils Vlad l'Empaleur [1448, 1456–1462, 1476] et parfois du fils cadet Radu le Beau [1462–1475], les deux formes, attestées alternativement dans les documents et les textes,

---

[1] Le document de 1517, juillet 10 (DRH, B, II 300–302), cité dans DLRV, 93, *s.v.*, semble être faux; ainsi devons-nous supprimer cette attestation, de même que *s.v.* BÂLBÂITOR (DLRV, 76), CURMĂTURĂ (94), LAPTE (114), MĂGURĂ (120 — le dernier exemple), PĂMÂNT (135), PLAI (140 — le dernier ex.), PORCAR (142 — le dernier ex.), PORTIȘOARĂ (142), RĂTUND (147 — le dernier ex.), STÂLP (158), TEI (165), VÂRH (175).

ne sauraient être séparées l'une de l'autre). Attestation plus ancienne et autres attestations:

Pers. *<sobriquet) за тъгози воеводѫ... Дракꙋлѫ (accus. sg. des thèmes en *-al-ja*) „sur ce voïvode... *Draculea* [Vlad Dracul]" (lettre du vornic Albul, adversaire du futur prince; *<environ 1433>*; Bogdan, D. 250); *Dracuglia* [Vlad l'Empaleur] (lettre de Balbi, 1462, juillet 28), *Dragulya* (lettre de Vlad l'Empaleur au magistrat de Sibiu, 1475, août 18), *Drakulye* (lettre de Mathias Corvin, 1475, sept. 21), *Drakulyam* (accus. lat., lettre de Pongratz, 1476, janv. 31; I. Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, Bucarest, 1896, pp. 60–62 = Bogdan, Scr. 468–469; voir aussi Ilie Minea, *Vlad Dracul și vremea sa*, Jassy, 1928, pp. 5–6); vaivoda *Draculia* (rapport de Ladislas, estafier de Vlad l'Empaleur, 1476, août 7; Veress, Acta, I 21, 22; Călători, I 141, 143).

'Αλλ' ἐπανίτω μοι νῦν ὁλόγος εἰς τὸν Δραγούλιον οὕτο γὰρ ἐκαλεῖτο, πανοῦργος τοῖς τρόποις ὤν καὶ γὰρ τὸ Δραγούλιος ὄνομα πονηρὸς ἑρμηνευεται „Mais revenons-en maintenant à *Dragulios* [Vlad Dracul], car il s'appelait ainsi parce qu'il était méchant et rusé par sa nature; car le nom de *Dragulios* se traduit par méchant et rusé"; Δραγούλιος ὁ βεηβόδας Βλαχίας „*Dragulios* [Vlad Dracul], voïvode de la Valachie" (Doucas, *Istoria turco-bizantină (1341–1462)*, éd. par. Basile Grecou, Bucarest, 1958, pp. 253, 255; autres ex.: pp. 259, 263, 273; cf.: Gr. C. Conduratu, *Michael Beheims Gedicht über den Woiwoden Wlad II. Drakul*, Bucarest, 1903, p. 75, note 3; V. Bogrea, *op. cit.*, p. 40; Ilie Minea, *op. cit.*, p. 6).

... τοῦ Δρακούλεω (gén.) ἡγεμόνος αὐτῶν „leur seigneur *Dracul*"; Δρακούλην (accus.) τὸν Μύρξεω παῖδα „*Dracul*, fils de Mircea" (Laonici Chalcocondylae *Historiarum demonstrationes* [écrite jusqu'en 1464–1470], éd. par. E. Darkó, t. II, pars prior, Budapest, 1923, pp. 36, 97; voir aussi: Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, trad. roum. par Basile Grecou, Bucarest, 1958, pp. 158, 193; autres ex.; pp. 37, 58, 81, 108, 109, 127, resp. dans la trad., pp. 158, 171, 184, 199, 210); Δρακούλη μὲν τὸν ἀδελφὸν Βλάδου „*Dracul* [Radu le Beau!], frère du Vlad [l'Empaleur]"; Δρακούλης ... ὁ νεώτερος „*Dracul* le jeune" (Idem, éd. Im. Bekker, Bonn, 1843, p. 516; trad. roum. par Basile Grecou, p. 291); Βλάδον τὸν Δρακούλεω παῖδα „Vlad, le fils de *Dracul*" (*ibidem* p. 499; trad. roum., *ibidem*, p. 282).

Δράκουλιν (accus.), τὸν ἡγεμόνα Γετῶν „*Dracul* [Vlad l'Empaleur], le seigneur des Gètes [Roumains]"; Δράκουλις (Critoboule

d'Imbors, *Din domnia lui Mahomed al II-lea, anii 1451–1467*, éd. par B. Grecou, Bucarest, 1963, pp. 291, 293; voir aussi Gr. C. Conduratu, *l.c.*).

Anno domini Mº CCCCLVI jar hat der *Tracol* [Vlad l'Empaleur] vil wunders vnd groess vbles getan. Item der alt gubernator der hat den alten *Dracol* [Vlad Dracul] lassen totten, vnd der *Dracol* [Vlad l'Empaleur] vnd sein Brueder dye haben abtreten von irem gelauben; (par la suite) *Dracol* (9 fois), *Draco* (2 fois; *Conte allemand manuscrit sur Vlad l'Empaleur*, <rédigé probablement en 1462, avant nov.>, ms. nº. 327 du couvent de Lambach-Autriche, ff. 226–229, XVe siècle, reproduit d'après la copie du prof. Wilhelm Wattenbach, dans *Über den walachischen Woiwoden Wlad IV. 1456–1462*, „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", N.F., Bd. 27, H. 2, Sibiu, 1897, pp. 332–342; la copie du XVI siècle, ms. nº 806 du couvent de St. Gall — Suisse, a été reproduite par: I. Bogdan, *Vlad Ţepeş* ..., pp. 90–105; Gr. C. Conduratu, *Michael Beheims Gedicht*... pp. 101–105).

Multum proficit prelibatis gravissima hiis diebus exorta tyrannis cuiusdam *Dracol* nomine Vlad l'Empaleur], filium quondam Waywode Walachie antiqui *Dracol* [Vlad Dracul], quem Johannes gubernator Ungarie capite cedi precipit, qui et *Dracol* fidei ritum Romane cum fratre assumpsit (Thomas Ebendorfer [† 8 janvier 1464], *Chronica regum Romanorum*, ms. original, Wiener Codex 3423, publié par Alfred Francis Pribram, dans „Mitteilungen des Instituts für oestrreichische Geschichtsforschung", III. Ergänzungsband, Innsbruck, 1890–1894, p. 202; autres 3 ex., pp. 203–204: *Dracol*).

Inter Valachos tempestate nostra duae factiones fuere, altera Danorum, altera *Dragularum* (Enea Silvio Piccolomini [† 15 août 1414], *Cosmographia*, publiée en 1501, reprod. dans: *Călători*, I, 474, trad. 472); Ioannis *Dragulae* immamis atque nefandae crudelitas, eiusque in regem Hungariae deprehensa perfidia, et tandem captivitas (Idem, *Commentarium rerum memorabilium*, Rome, 1583, p. 544, reproduit par A. Marcou, *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV*, „Ephemeris Dacoromana", I, 1923, p. 372).

Horum tyranum *Draculum* nomine [Vlad l'Empaleur], quo ipsi demonem appellant, dum Pii secundi pontificis maximi apud Hunorum regem [Mathias Corvin] legati essemus [pendant les années 1462–1463], captivum vidimus; adversus tyranum eorum *Draculum* nomine; *Draculus*... ad eosdem se montes recepit; Hunos *Draculo* ferre suppetias accepisset (Nicollò Modrusiense, *De bellis Gothorum*, écrit en 1473, publié par G. Mercati, *Opere minori*, vol. IV, Città del Vaticano,

1937, pp. 247–249; Șerban Papacostea, dans Rsl, XIII, 1966, pp. 163–165, note 3).

Drakol, drakel, trakel, trakol (2 fois) [Vlad Dracul]; *trakel* [Vlad l'Empaleur] (*Le poème de Michel Beheim sur les croisades contre les Turcs*, écrit en 1462–1463, publié par C.I. Karadja dans „Buletinul Comisiei Istorice a României", t. XV, 1936, extrait, pp. 18–48, vers 327, 350, 548, 564, 570, 734; dans la version initiale de 1455–1456, les formes respectives sont: *Trakle, trakle*).

Trakel waida, *Trakal, Trakol, Trakole, Drakol, Drakole* [Vlad l'Empaleur] (maintes fois: Michael Beheim, *Von ainem wutrich der hiess Trakle waida von der Walachei*, poème de 1070 vers, écrit avant 1470–1479, édité par: Gr. C. Conduratu, *Michael Beheims Gedicht...*, pp. 29–55; Jakob Bleyer, *Ein Gedicht Michael Beheim's über Wlad IV., Woiwoden von der Walachei (1456–1462)*, „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", N.F., Bd. 32, H. 1, Sibiu, 1903, pp. 10–39).

Die Geschicht *Dracole* waide (titre de la brochure allemande imprimée à Nürnberg, 1488, par Marcus Ayrer, photocopie à B.A.R., cote 181 251, don de C.I. Karadja, f.1r; et aussi à la Bibliothèque Centrale d'État [B.C.S.] — Bucarest, fonds Karadja); Item der alt gubernator hat den altẽ *dracol* [Vlad Dracul] laßen döten. Und der *Dracole* [Vlad l'Empaleur] und sein bruder...; der *dracol, dracole, Dracole, tracol* (*ibidem*, ff. 1v–4r); *Dracole* Wayda (titre de la brochure imprimée à Nürnberg, <environ 1488>, par Peter Wagner, reproduit par C.I. Karadja, *Incunabulele povestind despre cruzimile lui Vlad Țepeș*, dans *Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, pp. 196, 198; Idem, *Die ältesten gedruckten Quellen für Geschichte der Rumänien*, „Gutenberg-Jahrbuch" [Mayence], 1934, extrait, p. 121, fig. 7; photocopie à B.C.S. — Bucarest, fonds Karadja, 97); Uan deme quadem thyrãne *Dracole* wyda (titre de la brochure imprimée en „niederdeutsch", <Lübeck? 1488? par Barth. Ghotan?>, reproduite dans: *Über den walachischen Woiwoden Wlad IV. 1456–1462*, pp. 332–342, parallèlement au *Conte allemand manuscrit*; la feuille de titre reproduite par: C.I. Karadja, *Incunabulele...*, p. 197, fig. 1; Idem, *Die ältesten gedruckten Quellen...*, p. 120, fig. 6; photocopie à B.C.S. — Bucarest, fonds Karadja, 96; discussions sur la datation: J. Striedter, *Die Erzählung vom walachischen Vojevoden Drakula in der russischen und deutschen Überlieferung*, „Zeitschrift für slawische Philologie", Bd. XXIX, H. 2, 1961, p. 403); Ein wünderliche und erschröckenliche hystori von einem grossen wüttrich genant *Dracole*

wayda... (titre de la brochure imprimée à Bamberg, 1491, par Hans Sporer, reproduite par Gr. C. Conduratu, *Michael Beheims Gedicht...*, pp. 105–109; la feuille de titre reproduite par: C.I. Karadja, *Incunabulele...*, p. 199, fig. 3; Idem, *Die ältesten gedruckten Quellen...*, p. 122, fig. 8); Ein wunderliche und erschrockenliche History von einem grossen wueterich genant *Dracole* Wayda... (titre de la brochure imprimée à Leipzig, 1493, photocopie dans le livre de J.S. Lurie, *Повесть о Дракуле*, Moscou–Leningrad, 1964, 4 ff. entre les pp. 196–197, avec une étude de N.V. Varbanec, pp. 185–193); Hie facht sich an gar ein graussemlichẽ erschrockẽ ystoren von dem wilden wuetrich *Dracole* Wayde... (titre de la brochure imprimée à Augsburg, 1494, par Cristoff Schnaitter, photocopie à B.A.R., cote II 198 676, don de C.I. Karadja, et aussi à B.C.S. — Bucarest, fonds Karadja, 99; reproduite par Gr. C. Conduratu, *Michael Beheims Gedicht...*, pp. 109–114; la feuille de titre reproduite par: C.I. Karadja, *Incunabulele...*, p. 200, fig. 4; Idem, *Die ältesten gedruckten Quellen...*, p. 123, fig. 9); Hie facht sich an gar ein graussemliche erschrockenliche hystorien von dem wildem wuetrich *Dracole* wayda... (titre de la brochure imprimée à Nürnberg, 1499, par Ambrosius Huber; l'unique exemplaire provenant de la bibliothèque de C.I. Karadja, actuellement à la Bibliothéque d'Etat de Bucarest, exposée au Musée d'Histoire de la Roumanie; la feuille de titre reproduite par C.I. Karadja, *Die ältesten gedruckten Quellen...*, p. 124, fig. 10); Hie facht sich an gar ein graussemliche erschröckenliche hystorien von dem wilden wuetrich *Dracole* weyde... (titre de la brochure imprimée à Strassbourg, 1500, par Mathias Hupfuff, reproduite par C.I. Karadja, *Incunabulele...*, pp. 202–206; la feuille de titre reproduite *ibidem*, p. 201, fig. 5; Idem, *Die ältesten gedruckten Quellen...*, p. 125, fig. 11; photocopie, 5 ff., sans la feuille de titre et f. 4 à B.A.R., cote II 66888/b, „éditée par M. Dim. A. Stourdza" en 1902, don à V. Pârvan; et aussi à B.C.S. — Bucarest, fonds Karadja, 101; suit la brochure publiée à Argentinae [Argentine, Savoie], 1500, par <Kistler?>, voir: *Catalogue des Incunables de la Bibliothèque de la Ville de Colmar*, Paris, 1895, no. 553, cité dans *Supplement to Hain's Repertorium Bibliographicum*, by W.A. Copinger, Part II, vol. I, Berlin, 1926, no. 2121, p. 219); *Dracol* Wyda (plusieurs fois, dans la brochure imprimée probablement à <Hambourg, 1502>, voir J. Striedter, *op. cit.*, p. 404: „unvollständiges Exemplar in Wolfenbüttel"; décrite par O.H. Lange, *Eine anonyme Hamburger Druckerei von 1502*, „Jhb. der Hamb. Wissensch. Anstalten", XXV, 1909, Beiheft 7, p. 25; C.I. Karadja,

Die ältesten gedruckten Quellen... p. 135 — exemplaire donné à B.A.R. cote III 131 954 —, dans une note à l'encre fournit les indications suivantes: „Stefan Arndes, Lübeck, um 1494–98, 4 o. 5 Bl., niederdeutsch"; photocopie à B.C.S., fonds Karadja, 100, 4 ff. — f. 1 manque); Von dem *Dracole* Wayda, dem grossen Thyrannem (titre de la brochure imprimée à Nürnberg, <environ 1515>, par Johannes Stuchs, reproduite par Gr. C. Conduratu, *Michael Beheims Gedicht*..., pp. 114–118; photocopie à B.C.S., fonds Karadja, 103; la feuille de titre reproduite par C.I. Karadja, *Die ältesten gedruckten Quellen*..., p. 127, fig. 13; la datation empruntée à J. Striedter, *op. cit.*, p. 404), Von dem *Dracole* Wayda, dem grossen Thyrannen (titre de la brochure imprimée probablement à <Augsburg, environ 1520, par M. Ramminger?>; l'unique exemplaire à B.A.R., cote C.R.I. 13491, don de Dim. C. Stourdza-Scheianu, qui l'a acheté en Hongrie; photocopie à B.C.S., fonds Karadja, 104; voir C.I. Karadja, *op. cit.* p. 135, no. 8; suit la brochure imprimée à Nürnberg, 1521, par Jost Gutknecht, signalée en 1864, actuellement disparue; voir *ibidem*, no. 9); Von dem *Dracole* Wayda, dem grossen Tyrannen (titre de la brochure imprimée à Augsburg, <environ 1530>, par Matth. Francke, photocopie à B.A.R., cote II 66888/a, reliée à la brochure de 1500, cote II 66888/b, précitée, et aussi à B.C.S., fonds Karadja, 102; la feuille de titre reproduite par C.I. Karadja, *ibidem*, p. 126, fig. 12; voir aussi p. 135, n° 10).

Сказанїе ѡ Дракоулѣ воеводѣ „Récit sur le voïvode *Dracula*" (titre); **Быс[тъ] к Моунтьꙗнскои земли греческыѧ керы хр[и]стїанинъ воевода именем Дракоула влашеским ꙗзыком, а нашимъ дїаволъ** „Il a été au Pays de Munténie un voïvode chrétien de foi grecque, appelé *Dracula* en roumain et diable en notre langue" (début du récit); **Дракоула** „*Dracula*", nom.; **Дракоулы**, gén.; **Дракоулѣ**, dat et prépositionnel; **Дракоулоу** accus. (plusieurs fois); **Дракоулино воиско** „l'armée de *Dracula*" (*Récit russe sur Vlad l'Empaleur*, écrit <environ 1482–1486>, copie de Euphrosine de 1490, janvier 28, d'après le texte (ou la copie) précédent(e) de 1486, févr. 13, publiée par A. Sedel'nikov, *Литературная история повести о Дракуле*. „Известия по русскому языку и словесности", t. II, 2. Leningrad, 1929, pp. 652–659; le texte a été reproduit d'après cette édition par: N. Smochină, *Elemente românești în narațiunile slave asupra lui Vlad Țepeș*, „Moldova Nouă". Jassy, V[e] année, 1939, no. 5, pp. 131–138; P.P. Panaitesco, dans *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI*, Bucarest, 1959, pp. 200–207; P. Olteanu, *Limba povestirilor slave despre Vlad Țepeș*, Bucarest, 1961, pp. 355–365;

dans un commentaire linguistique confus, l'auteur affirme entre autres: „Numele *Dracula* autorul îl identifică cu «diavol». De fapt *drak* slav, lat. *draco*" [Nous avons conservé la ponctuation de P. Olteanu, p. 259]. Une nouvelle édition a été publiée par J.S. Lurie, *Повесть о Дракуле*, Moscou–Leningrad, 1964, pp. 117–122, avec les autres 11 variantes postérieures conservées dans 21 manuscrits des XVIe–XVIIIe siècles et accompagnées par une étude littéraire approfondie; 4 variantes en avaient été publiées, avec une étude, par I. Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, Bucarest, 1896, pp. 135–170).

Ad liberandum *Draculam* (Antonii Bonfinii *Rerum ungaricarum decades tres*... [écrit entre 1490–1500], Basileae, 1543, p. 533); a *Dracula* (abl.) Transalpinae Valachie duce; *Draculae* (gén.), *Draculum* (accus.; Antonii Bonfinii *Rerum Ungaricarum decades quattor cum dimidia*... [écrit avant 1500], Basileae, 1568, pp. 493, 577).

Drakula, wojewoda Walaski, mial dwu synu: starszemu imie Wlad, a mlodszemu Radul „*Dracula* [Vlad Dracul] le voïvode roumain a eu deux fils: le nom de l'aîné est Vlad [l'Empaleur], et celui du cadet Radul [le Beau]"; Potym przyszly nowiny Cesarzowi Tureckiemu, co *Drakul* uczynil, bo po ojcu tako go zwano „Ensuite l'empereur turc a reçu des informations sur les exploits de *Dracul* [Vlad l'Empaleur], car il s'appelait ainsi d'après son père"; *Dragułem* (instr.) „*Dragul* [= *Dracul*]" (Konst. Mih. 46, 47, 48 <environ 1497–1501>; cf. Călători, I 125, 126).

Eflak-oglu *Dracula* „le fils du Valaque [= le voïvode de la Valachie] *Dracula* [Vlad Dracul]"; *Dracul*-oglu „le fils de *Dracul* [= Vlad l'Empaleur]" (Așîk-pașa-zade, *Chronique de la dynastie ottomane* [écrite pendant la seconde moitié du XVe siècle, jusqu'en 1481 ou 1484], dans *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. 1, édité par Mihail Gouboglou et Moustafa Mehmet, Bucarest, 1961, pp. 85, 93); *Dracula* [Vlad Dracul]; *Dracula*-oglu Kazîklî „le fils de *Dracula*, l'Empaleur" (Orudj bin Adil, *Chronique de la dynasie ottomane* [écrite pendant la seconde moitié du XVe siècle, jusqu'en 1494], *ibidem*, pp. 53, 59); *Dîraku* ibn Eflak „*Dracu* [Vlad Dracul], le fils du Valaque [= le voïvode de la Valachie]"; Eflak-oglu *Dracula* „le fils du Valaque, *Dracula* [Vlad Dracul]" (Mehmet Neșri, *Histoire de la dynastie ottomane* [la première variante écrite jusqu'en 1485, et la seconde jusqu'à 1517–1520], *ibidem*, pp. 118, 120).

Dracula [Vlad l'Empaleur] enim cum paucis sed electis Machumetum Turcorum imperatorem (...) ignominia regredi coëgit (Felix Petančić, *Dissertatio de itineribus aggrediendi Turcam ad Vladislaum Hungariae*

et Bohemiae regem [écrite en 1502 et imprmée à Vienne, le 1er juillet 1522]; Veress, Acta, 111; trad roum. Călători, I 444); Nam pro Dacis Danos factionem quandam in ea gente nunc appellant. Altera uero factionem *Dragulas* (Raffaelo Maffei dit Volterrano, *Commentariorum rerum urbanarum libri XXXVIII*, Rome, 1506, reproduit par Cl. Isopesco, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*, dans: „Académie Romaine. Bulletin de la Section historique". XVI, 1929, p. 11; trad. roum.: Călători, I, 478). DLRV, *1452* (*Drakwl* [Vlad Dracul]).

DRAG, -Ă, adj. „aimé,-e, cher,-ère, chéri,-e". Attestation plus ancienne: pers. **Радославь а брат моу Прибоѥ и Драгоуль** „Radoslav et son frère Priboïe et *Dragul*" (<*1330*>, doc. du couvent de Dečani, en Yougoslavie, Deč. hrisov, 72–73). DLRV, *1376*.

DVORBI, vb. (= *a vorbi*) „conseiller, dire": **Єгада хоштѫт оу вась дкор'бити, ꙗко да къмѣстите ѡт тѣх слоуь въ ваше лафачїє, въ спатаре или въ кредин'чѣре, или катаси быти, и тѣмь гледанте** „Si on vous conseillera (*dvorbi*) de nommer de ceux estafiers dans les rangs des vos mercenaires, des vos spathars ou échansons (credincear[i]), ou d'en être des chefs militaires, vous devez les observer attentivement" (*Les Conseils de Neagoe Basarab* (< *avant 1521*, sept. 15); ms., f. 28v; P.A. Lavrov, *Слова...*, p. 36; P.P. Panaitescu, *Cronicile...*, pp. 230, 278; DLRV, 314; Lucia Djamo-Diaconiță, Rsl, XII, 1965, pp. 101–102; Contr. 352); **Да не како ѡт кластѣль твоих нѣкто ѡт сърodникь ихь к тебѣ дкорбить да ихь посилаеши** „Fais attention si quelqu'un des dignitaires te dira (*dvorbi*) d'envoyer l'un des ses parents" (*ibidem*, ms., ff. 40v–41r; Lavrov, *op. cit.* p. 38; Panaitescu, *op. cit.*, pp. 236, 285). DA, *1643* (*dvorbi* „être au service, servir"; „s'assembler au conseil", chez Dosoftei, 1682; voir: A. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, t. I, 2e éd., Bucarest, 1971, p. 147). — De *dvorbă* „service; assemblée au cour du voïvode pour lui rendre hommage" (<*slavon* **дворьба** „servitium"; Mikl. Lex. 156), qui a eu une évolution sémantique similaire au lat. *conventum* „entente, accord"> roum. *cuvânt* „mot, parole, discours" (voir DA, *s.v.*); **двор'бити** n'est pas attesté dans le slavon des pays slaves, étant une création roumaine (cf. Lavrov, *op. cit.*, pp. XXX–XXXI; Lucia Djamo-Diaconiță, *l.c.*; pour l'étymologie voir aussi: St. Romansky; **Vorbă** *und* **voroavă**, „XIII. Jhb. des Inst. für rum. Sprache zu Leipzig", 1908, pp. 106–108, avec cette remarque que les seuls atestations du slavon qu'il donne sont celles que l'on vient de citer ci-devant; Cioranescu, 9350, s.v. *vorbi*, avec des indications bibliographiques).

1975

En continuant une préoccupation initiée par B.P. Hasdeu, Ioan Bogdan, Ov. Densusianu et d'autres chercheurs de l'histoire de la langue roumaine, le professeur A. Rosetti consacrait, il y a presque quatre décennies, tout un chapitre aux plus anciennes attestations des mots roumains, connue alors, du XIIIe–XVe siècles[1], comme prélude nécessaire à l'exposition consacrée au XVIe siècle, lorsque la langue roumaine apparait attestée par écrit dans un nombre impressionnant de documents et de textes d'une grande étendue, en commençant par 1521[2]. Augmenté continuellement dans les éditions suivantes (1956, 1966, 1968, 1978), ce chapitre est devenu une exposition systématique — autant que les données recueillies dans les textes latins médiévaux et slavons le permettaient — de quelques phénomènes caractèristiques de la phonétique et la morphologie roumaines durant les siècles respectifs. De là il résulte que „la langue présentée dans ces matériels est presque identique" à celle du XVIe siècle, donc peu différente par rapport à la langue actuelle[3].

Au cours des dernièrs décennies pluisieurs chercheurs ont accordé une attention accrue à relever les plus anciennes attestations des mots roumains, en publiant successivement trois dictionnaires, destinés à présenter des matériels lexicaux aussi riches que possible, extraits de sources diverses[4]. Evidemment, eux non plus ne sauraient épuiser toutes les données concernant ce domaine, car de nouvelles investigations

---

[1] *Istoria limbii române*, VI. *Din secolul al XIII-lea până în secolul al XVII-lea*, Bucarest, 1946, pp. 39–69.

[2] Outre les grands textes connus, dont la plupart ont été réédités ces dernières décennies, voir les volumes recents: *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*. Introduction par A. Mareș, Bucarest, 1979; *Texte românești din secolul al XVI-lea*, parus sous la direction de Ion Gheție, Bucarest, 1982.

[3] *Istoria limbii române*, I. *De la origini până în secolul al XVII-lea*, 2e éd. rév. et augm., Bucarest, 1978, pp. 461–478; voir aussi: Ion Gheție–Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucarest, 1974, pp. 70–304, avec de nombreuses références aux XIVe et XVe siècles.

[4] D.P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*, Bucarest, 1946; G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X–începutul sec. XVI)*, Bucarest, 1974 (DRLV) et *Addenda au „Dictionaire du roumain ancien"*, RRL, XX, 1975, no. 4, pp. 281–384; no. 5, pp. 547–550; XXI, 1976, no. 1, pp. 59–64; *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române, 1374–1600*, red. resp. Gh. Bolocan, Bucarest, 1981 (DERS).

dévoilent d'autres mots, ayant même des attestations sensiblement plus anciennes, qui remontent jusqu'à la seconde moitié du IXe siècle. Ainsi, aujourd'hui nous connaissons les mots roumains communs suivants, attestés dans des textes vieux slaves et dans des glossaires latins médiévaux: *abia* (v.-sl. **абиѥ**, environ 863–867), *cumătră* (v.-sl. **къмотра**, env. 869–885), *țapu* (*zappu*, Xe siècle), *agust-* (v. sl. **агоуста**, gén. sing., X^{e}–XIe siècles)[1]. De nouvelles attestations du XIIIe siècle se suivent (*bun, mic, singur*, 1222–1228; *baci*, 1293–1302), et des périodes suivantes, dans des proportions qui augumentent sans cesse (voir DLRV, pp. 213–218).

Pourtant jusqu'à présent nous ne disposions pas d'attestations de mots roumains du XIIe siècle, qui fassent, donc, la liaison entre ceux des IXe–Xe siècles et ceux du XIIIe siècle et les suivants. Mais, récemment, J. Rusek a signalé le verbe slave méridional (médiobulgare et ancien serbe) **патити**, qu'il explique (en suivant St. Romansky, St. Mladenov, K. Mirčev et P. Skok) du lat. vulg. *patīre*, plus exactement, comme nous allons le voir, du roumain commun, et dont les attestations remontent jusqu'à la deuxième moitié du XIIe siècle [2]. Dans ce qui suit, en partant des plus anciens exemples que reproduit le slavisant polonais, nous allons y ajouter d'autres références, autant du bulgare et du macédonien slave, que du serbo-croate, afin de mieux faire ressortir la diffusion de ce verbe, autrefois et à présent dans l'aire balkano-carpatique, et d'y apporter les précisions étymologiques nécessaires. Il faut ajouter que nous-même nous l'avons inclus dans le DLRV (pp. 135–136), à la base de deux exemples tirés des documents slavo-roumains du XVe siècle, sur lesquels nous allons revenir plus tard, en les considérant, tout comme Lucia Djamo-Diaconiță, spécifiques pour le slavon roumain[3].

En médiobulgare, la plus ancienne attestation du mot **патити** se trouve dans les notes marginales (partiellement détériorées) du copiste

---

[1] Voir notre article, *Cele mai vechi atestări în româna comună*, SCL, XXXI, 1980, no. 1, pp. 67–71.

[2] *Из старобългарската лексика* „Palaeobulgarica", VII, 1983, 4, pp. 34–51: 2, **патити** „страдам, патя", pp. 38–39.

[3] Lucia Djamo-Diaconiță, Olga Stoicovici, Maria Osman, Elena Lința, Mihai Mitu, *Характерни черти на книжнославянски език румънска редакция (XIV–XVI в.)*, Rsl, IX, 1963, p. 157; Lucia Djamo-Diaconiță, *Limba documentelor slavo-române emise în Țara Românească în sec. XIV–XV*, Bucarest, 1971, p. 368.

Georges le grammairien, originaire des contrées macédoniennes, sur les feuilles du *Triode de Bitolja* (parchemin, 111 feuilles), attribué à la *deuxième moitié du XIIe siècle:* ... **а що си патихь ѡ(т) мраза кесь .є҃. фе(р), що ли ѡ(т) зѫба. Поминанте мѧ Геѡргиꙗ граматика а ка(с) Бь҃** (Et ce que j'ai *pâti* à cause du gel tout le jour de 5 février, peut-être à cause de la dent. Souvenez-vous de moi, Georges le grammairien, et de vous Dieu, *f.* 70*v*)[1]. „D'ici on peut conclure — écrit J. Rusek — que ce verbe caractérisait la langue parlée".

Le deuxième exemple provient du document adressé par le tsar bulgare Jean Asen II aux ragusains bientôt *après 1230*: **и милости не ще имѣти, нѫ велик[ѫ] имае оргиѫ патити ѡ(т) цр(с) ми** (et vous n'aurez pas de pitié, mais vour *pâtirez* grand fléau de ma seigneurie)[2].

---

[1] Jordan Ivanov, *Български старини из Македония*, 2e éd., Sofia, 1931 (rééd., 1970), pp. 452–467 (l'exemple à la p. 454); Hr. Kodov. *Опис на славянските ръкописи в Библиотеката на Българската Академия на науките*, Sofia, 1969, no. 38, pp. 62–75 (l'exemple à la p. 74); Rusek, p. 38; Jordan Zaimov, *The Kičevo Triodium (Cod. Sofia, BAN, 38), also known as the Bitola Triodium. An Old Bulgarian Manuscript from the XI–XII Century.* Text in transcription, „**Полата кънигописьнаꙗ**", no. 10–11, **Приложеник**, Nijmegen, 1984, p. 140 (l'éditeur propose la datation du manuscrit aux XIe–XIIe siècles). À la *f. 28r*, dans une autre note, on peut lire la variante **патисах**, formée à l'aide du suffixe **-иса-**, d'origine grecque, ce qui est caractéristique pour la période de début de l'assimilation d'un mot: **[прост]ите мѧ, бра(т)е, по много си како патиса(х) нощиѫ пишѫще, аще и грѫбо, не кльнѣте** ([pardonn]ez-moi, frère, surtout parce que j'ai pati en écrivant pendant la nuit, et s'il est mal écrit, ne maudissez pas; Zaimov, p. 55); le *Lexicon linguae paleoslovenicae* (réd. resp. J. Kurz, Zoe Hauptová, t. I–III, Prague, 1958 et suiv.) n'inclut pas ce verbe, ce qui signifie qu'il n'a pas été recontré dans les textes cyrillo-méthodiens et dans ceux de l'époque du tsar Siméon (893–927). Fr. Miklosich (*Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum*, Viennae, 1882–1865, p. 558), le cite d'après des textes et des documents serbes et slavo-roumains, mais sans renvois exacts: „**патити, -штѫ, -тиши** vb. pati zak.-serb. [Zakonьnik, XVIIe siècle], misc. [*Miscellanea*, XVIe, siècle, serbe], gram. [*Vlacho-bolgarskije ili dako-slavjanskije gramoty*, sobr... Juriem Venelinym. St. Pb., 1840], mon. serb. [*Monumenta Serbica*, ed. Fr. Miklosich, Viennae, 1858], serb. patiti, patnja (...): ex ital, patire". Dans l'*Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen* (Vienne, 1886, rééd. Amsterdam, 1970, p. 233), le slavisant viennois ajoute, à côté de l'ital. *patire*, le roum. *păți*.

[2] G. Il'inskij, *Грамоты болгарских царей*, Moscou, 1911, p. 13; Jordan Ivanov, *ouvr. cité*, p. 578; Rusek, p. 38.

Suit un passage du *Sbornik de Vidin*, copié en *1360*, sur les ordres de la princesse Anne, fille de Nicolas Alexandre (le prince régnant de la Valachie, 1352–1364) et épouse du dernier tsar bulgare, Jean Sracimir (1356–1396); **би же что патисте еже се отвратисте от мене** (et qu'est ce que vous *avez pâti* parce que vous m'avez tourné le dos; *Vie de Sainte Écaterine, f. 141v*)[1].

Dans les dictionnaires bulgares modernes, le verbe imperfectif *патя́*, aoriste *патих* est défini comme il suit: „минува ми през главата нещо зло, прекарвам някаква беда" (par. ex.: *Ще патя нещо зло. Не е още патил, та не знае*)[2]; „страдам, тегля"[3]; „переносить, терпеть, страдать"[4]; et dans les dictionnaires macédoniens: *пати*, 3e pers. sg., imperfectif „страдать, мучиться" (par ex.: *~ од глад*)[5]; „patiti, stradati" (par. ex.: *многи знаеш, многи не патиш*)[6].

---

[1] *Bdinski Zbornik. Ghent Slavonic Ms. 408*, A.D. *1360*. Facsimile Edition. With a Presentation by Ivan Dujčev, Variorum Reprints, London, 1972; *Bdinski Zbornik. An Old-Slavonic Menologium of Women Saints (Ghent University Library Ms. 408, A.D. 1360)*. Critical Edition. Edited and annotated by J.L. Scharpé and F. Wynke, with an Introduction by E. Voordeckers. Bruges, 1973; Rusek, p. 38, où on cite aussi d'autres exemples ultérieurs. Voir aussi: N. Iorga, *Domnița Anca și patronajul ei literar* (Academia Română. Mem. Secț. Ist., Seria III, t. IV, 1924–1925, pp. 373–377 et extrait): „Ainsi le manuscrit slavon de Gand — écrivait le grand historien —, dont nous devons avoir des spécimens photographiques, devient une œuvre littéraire du plus haut intérêt également du point de vue de son contenu. Mais, pour nous, il présente un intérêt tout particulier. Vraiment, les mains qui l'ont premièrement atteint, tout comme la pensée dont il est issu, sont également roumaines" (p. 375); C.C. Giurescu–Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, 2, Bucarest, 1976, pp. 25, 36.

[2] N. Gerov–T. Pancev, *Речник на блъгарски език*, Plovdiv, 1901 (rééd., Sofia, 1977), p. 18; cf. aussi les dérivês: *па́талец* „патил човек; бывалый"; *патило*, masc. „паталец, ломаный человек"; et l'homonyme *пати́ло*, neutre „патима" (pp. 16–17).

[3] L. Andrejčin et autres, *Български тълковен речник*, 3e éd., Sofia, 1973, p. 638.

[4] S.B. Bernstein, *Болгарско-русский словарь*, Moscou, 1966, p. 439. Maria Osman-Zavera ne l'inclut pas dans sa thèse de doctorat, *Împrumuturi lexicale românești în graiurile limbii bulgare* (Resumé, Université de Bucarest, 1977).

[5] D. Tolstovski et V.M. Illic-Svityč, *Македонско-русский словарь*, Moscou, 1963, p. 354; cf. aussi les dérivés: *паталец* „мученик, страдалец; видавший виды человек" (p. 353); *патило* „мука, страдание".

[6] *Речник на македонскиот јазик, со српскохрватски толкувања*, réd. resp. B. Koneski, II, Skopje, 1965, p. 142.

Dans le serbo-croate, *patiti* est attesté à partir de la fin du XIVe siècle: **да ѥдань за дрȣгога не пати** (que quelqu'un ne *souffre* pas pour un autre; 1397 oct. 1); **тькмо кто ѥ дльжьнь или чимь кривь, ѡнь да плаати и пати** (seulement celui qui est débiteur ou coupable de quelque chose, qu'il paie et qu'il *pâtisse*; 1405 déc. 2)[1].

Les dictionnaires modernes le définissent ainsi: „perpeli, cruciare, acquirere“[2]; „страдать, мучиться“ (*~glad, bedu, golotinju* etc. ou *~od gladi, bede* etc.)[3]; „a suferi, a pătimi (souffrir, pâtir)“; *~se* „a se chinui, a (se) obosi (se tourmenter, se fatiguer)“[4].

Enfin, dans les documents slavo-roumains de la Valachie (Țara Românească) nous connaissons deux attestations du verbe **патити** du XVe siècle: **мои люди патит** (3e pers. sg. au lieu du pl.) **скандалȣ зло за работȣ Мартиновȣ** (mes gens *pâtissent* grand scandale pour l'affaire de Martin, <*1462–1473*>); **тои чловѣкь имать патити велико зло и ѡргїȣ ѡт господства ми** (cet homme *pâtira* grand mal et fléau de ma seigneurie, *1470 juillet 28*; DLRV, 135–136, avec bibliogr.)[5].

En roumain, le verbe *a păţi*, prés. *păţesc* et (ancien, pop.) *pat, paţ* „a suferi, a îndura, a răbda; a i se întâmpla ceva (neplăcut [souffrir, endurer, supporter; arriver quelque chose (de désagréable)]“[6] est attesté à commencer par les premiers textes du XVIe siècle: *fata mea rău de dracul pate* (*L'Evangéliaire slavo-roumain de Sibiu, 1551–1553*[7], f. 55r/4–5,

---

[1] Dj. Daničić, *Rječnik iz književnih starina srpskih*, II, Belgrade, 1863 (reéd., 1975), p. 280 (les exemples sont tirés de: *Spomenici srbski*, prepisao knez Medo Pucić, Belgrade, 1858, p. 10: *Monumenta Serbica*, p. 268.

[2] *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, IX, réd. T. Maretić, Zagreb, 1924–1927, pp. 701–702.

[3] I.I. Tolstoj, *Сербохорватско-русский словарь*. 3 éd., Moscou, 1970, p. 369; cf. aussi les dérivés: *pȁtilac, pàtnik* „страдалец, мученик“; *pàtnja* „страдание, мучение“.

[4] D. Gămulescu–M. Jivcovici, *Dicționar sârbocroat-român*, Bucarest–Pančevo, 1970, p. 323, Elena Mihăilă-Scărlătoiu ne l'inclut pas dans son étude *Emprunts roumains dans le lexique serbocroate* (RESEE, X, 1972, no. 1, pp. 95–113; XI, 1973, no. 2, pp. 327–352), ni D. Gămulescu, dans son livre *Influențe românești în limbile slave de sud*, I. *Sârbocroata*, Bucarest, 1983.

[5] Le DERS ne l'inclut pas.

[6] *Dicționarul limbii române*, Nouvelle série, t. VIII, Première partie (réd. resp. Iorgu Iordan, A. Graur, Ion Coteanu), Bucarest, Editions de l'Académie, 1972, pp. 348–349, avec des citations à partir de 1581–1582.

[7] *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551–1553*, Bucarest, Editions de l'Académie, 1971 (Études introductives par E. Petrovici et L. Demény, Index par Ioana Anghel et autres).

Mathieu, XV, 22); *am pățit astădzi în vis pentru el* (*ibidem*, f. 111r/1, Mathieu, XXVII, 19); *coconul mieu zace în casă slab iute pățit* (Le *Tétraévangile de Coresi, Brașov, 1560–1561*[1], f. 14r/14–15; Mathieu, VIII, 6); *miluiaște fiiul mieu, că în lună noao drăcește-se rău pățit* (ibidem, f. 36v/14–16, Mathieu, XVII, 15)[2]. Il est également utilisé couramment dans les dialectes aroumain (*pat, pățire* „pâtir, souffrir, endurer; arriver, devenir"[3]) et méglénoroumain (*patsọs* et, plus rarement, *par*[4]).

Les dictionnaires étymologiques du roumain l'expliquent sans difficulté du lat. vulg. *patiō, -īre*, qui avait commencé à remplacer très tôt (Naevius, env. 269–201 av. notre ère) le verbe déponent *patior, patī* „souffrir; être patient ou passif; supporter "[5].

---

[1] *Tetraevanghelul lui Coresi, Brașov, 1560–1561*, édition parue sous les soins de Florica Dimitresco, Bucarest, Editions de l'Académie, 1963 (Index en collaboration avec Zizi Ștefănesco-Goangă et autres); voir Florica Dimitresco, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, Bucarest, 1973: *Indice lexical paralel, secolul al XVI-lea*, p. 201. Il est regrettable que les deux éditions ne marquent pas les chapitres et les versets car cela rend difficile l'étude en parallèle de diverses versions.

[2] D'autres attestations anciennes dans: *Texte românești...*, pp. 427, 447 (Les *Glosses de I. Bogdan*, datables environ 1516–1631 et rééditées par Magdalena Georgesco: *păți* traduit le verbe slavon **страдати**, f 182v), 570, 596 (La *Palaea d'Orăștie, 1581–1582*; le volume contient 5 index de mots qu'il serait utile d'accompagner par le sixième cumulatif); *Documente și însemnări...*, pp. 148 *(1600)*, 173 *(1592)*, 271 *(Index de mots)*.

[3] T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân*, 2e éd., Bucarest, 1974, p. 350.

[4] Th. Capidan, *Meglenoromânii*, III. *Dicționar meglenoromân*, Bucarest [1935], p. 218; voir aussi *Istoria limbii române*, t. II, réd. resp. I. Coteanu, Bucarest, 1969, p. 304. L'istroroum. *patí* „souffrir" est expliqué par l'ital. dial. (vénitien) *patir* (A. Byhan, *Istrorumänisches Glossar*, „Jhb. des Inst. f. rum. Spr.", VI, 1899, p. 303), qui a remplacé, semble-t-on, l'ancienne forme roumaine.

[5] Voir: A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, 4e éd., Paris, 1959–1960, p. 488; A. Walde–J.B. Hofmann, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, 3. Aufl. Heidelberg, 1954, p. 264; W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, 3. Aufl., Heidelberg, 1935, no. 6294; Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, t. I, Paris, 1901, p. 147 (rééd. dans *Opere*, II, par V. Rusu, préface de B. Cazacu, Bucarest, 1975, p. 153); S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I. *Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905, no. 1286; I.-A. Candrea–Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române.*

En revenant aux langues slaves méridionales, nous allons citer de nouveau J. Rusek (p. 39): „…L'apparition de bonne heure du verbe, tout comme sa diffusion dans les langues slaves méridionales ne nous permet pas d'accepter l'hypothèse de Miklosich“ à propos de son origine italienne. „Difficultés de nature phonétique et sémantique surgissent également dans l'essai d'expliquer **патити** du ngr. παδαίνω (souffrir, pâtir)“, hypothèse avancée par certains linguistes (M. Filipova-Bajrova, P. Skorčev, A. Ničev). „Le plus vraisemblable est d'expliquer le verbe slave méridional *patiti* comme une emprunt au latin populaire, opinion soutenue il y a plus de 70 ans par St. Romansky[1] et acceptée par St. Mladenov[2] et K. Mirčev[3]“. Nous y ajoutons la précision de P. Skok, qui le considère un „empunt par l'intermédiaire du christianisme du latin balkanique“[4]. Mais qu'est-ce qu'il faut entendre par „le latin balkanique“ au niveau du XIIe siècle et même un siècle ou deux auparavant? Évidemmet, ce n'est que le *roumain commun*, dont ou peut parler à partir

---

Elemente latine, Bucarest, 1914, no. 1359; Rosetti, ILR, I[2], p. 150; Al. Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, Universidad de la Laguna, 1958–1966, no. 6205: conservé également dans ital. *patire*, vieux-esp. *padir*, cf. esp., port. *padecer* (fr. *pâtir* est un emprunt savant du latin, attesté à partir de 1546; voir A. Dauzat et autres, *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*, 4e éd., Paris, 1977, p. 542): pénétré dans l'alb. *pësoj* (voir G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strasburg, 1891, p. 335). Dès parlers roumains du nord-est le verbe a été transmis aux parlers ukrainiens voisins: *pácyty* — „emprunt affectif, rencontré également chez d'autres groupes nationaux qui sont venus en contact avec les Roumains: les Russes — *storoobrjadcy* (par ex., ceux de Socolinți…), les Polonais (par ex., ceux de Cacica, dép. de Suceava), les Saxons établis en Transylvanie“ (E. Vrabie, *Influența limbii române asupra limbii ucrainene*, Rsl, XIV, 1967, p. 165, avec bibl.; voir aussi Silvia Niță-Armaș et autres, *L'influence roumaine sur le lexique des langues slaves*, Rsl, XVI, 1968, p. 92).

[1] *Lehnwörter lateinischen Ursprungs im Bulgarischen*, „Jhb. des Inst. f. rum. Spr.“, XV, Leipzig, 1909, p. 124.

[2] *Етимологичен и правописен речник на българския книжовен език*, Sofia, 1941, p. 415.

[3] *Историческа граматика на българския език*, 3 éd., Sofia, 1978, p. 78.

[4] *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jeziko*, II, Zagreb, 1972, pp. 621–622 (L'hypothèse concernant la parenté indo-européenne du *patiti* au lat. *pati*, avancée comme une deuxième possibilité n'a pas de fondements sérieux).

du „VIIe et du VIIIe siècle, quand on admet d'habitude — d'après les mots de A. Rosetti — que le latin a cédé la place aux languages romanes" (ILR, I^2, p. 359), plus exactement, *s'est transformé en langues romanes*[1]. Cette datation, valable pour toute la *Romania*, est soutenue par des sources écrites — les *Glosses de Reichenau*, datant probablement de la fin du VIIIe siècle (ou le début du IXe siècle) et les *Glosses de Kassel*, écrites au début du IXe siècle (peut-être en 802), les deux ayant un „colorito piuttosto galloromanzo" et surtout par les *Serments de Strasbourg* du *14 février 842*, qui sont „il più antico testo scritto in francese (anzi addiritura il più antico documento di una lingua volgare nel territorio romanzo)"[2].

Par conséquent, le verbe slave méridional *patiti* représente un emprunt du roumain commun, effectué dans la zone où se sont constitués ultérieurement les dialectes aroumain et méglénoromain. Les exemples invoqués ci-dessus, datés à partir de la seconde moitié du XIIe siècle, sont à la fois les plus anciennes attestations du verbe roumain *pat*, inf. *păți*, et ils font remonter de trois siècles le premier enregistrement de ce mot par rapport aux documents slavo-roumains et de quatre siècles par rapport aux textes roumains proprement dits.

1985

V

Le professeur I. Fischer, auquel nous rendons hommage dans les pages de notre revue pour sa longue et féconde activité de recherche scientifique et didactique, s'est fait remarquer, au cours des trois dernières

---

[1] Évidemment, le processus des différenciations dialectales avait commencé dès le Ve siècle, quand „le latin des provinces danubiennes accentue ses traits particuliers, en se développant indépendamment des autres langues romanes, même de celles avec lesquelles il avait formé jadis le groupe apénino-balkanique" (*ibidem*, p. 359).

[2] Carlo Tagliavini, *Le Origini delle lingue neolatine*, 6e éd., Bologne, 1972, chap. VII, pp. 473–573 (2e édition, 1952, pp. 420, 424); version roumaine: *Originile limbilor neolatine*, traduite, sous les soins de A. Niculesco, par Anca Giuresco et Mihaela Cârstea-Romașcanu, Bucarest, 1977, pp. 388–477 (les citations aux pp. 393 et 399); voir aussi *Crestomație romanică*, parue sous la direction de Iorgu Iordan, vol. I, Bucarest, Ed. Academiei, 1962, pp. 124–129, 476.

décennies, tout particulièrement par ses contributions à l'étude du latin oriental et de son évolution jusqu'au roumain d'aujourd'hui. Il est l'auteur du premier exposé synthétique en roumain sur le *Vocabulaire* du latin en perspective comparative et historique dans le premier tome de l'*Histoire du roumain*, dont il a assuré la révision, à côté du rédacteur responsable feu A. Graur, ancien membre de l'Académie Roumaine, et de Sorin Stati (*Istoria limbii române*, vol. I, București, Ed. Academiei, 1965, pp. 28–72; voir aussi *Vorbirea indirectă*, pp. 382–387). Dans le deuxième volume, où il a accompli la même tâche, à côté de I. Coteanu, membre de l'Académie Roumaine, rédacteur responsable, et de Marius Sala, il a rédigé trois amples chapitres consacrés au *Vocalisme*, au *Lexique* et à la *Dérivation* du latin oriental, en train de devenir la langue roumaine (1969, pp. 21–33, 110–186). Sur ces questions d'importance capitale l'auteur s'est longuement arrêté dans une monographie ultérieure, enrichie de nouveaux éléments et de l'information fondamentale mise au jour: *Le latin danubien. Introduction à l'histoire du roumain (Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1985, 226 pp.).

Tout en partant du fait que la „rupture consciente" entre le latin écrit et la langue parlée dans le monde roman a été consignée, en 813, par le Concile de Tours, qui a recommandé, dans le but d'une accesibilité accrue (*quo facilius cuncti possint intellegere quae dicuntur* — „afin que tous comprennent plus aisément ce qu'on leur dit"), la traduction des sermons en *rustica Romana lingua*, l'auteur conclut à juste titre: „Nous allons donc considérer le VIIe siècle tout entier (et, peut-être, les premières décennies du VIIIe) comme une période de transition: la langue n'est plus le latin, mais elle n'est pas encore ni roumain, ni italien ou français, etc." Par conséquent, „si nous admettons que pour dater les débuts du roumain il faut tenir compte de l'évolution des autres langues romanes, il s'en suit qu'à partir du VIIIe siècle on peut parler de langue roumaine comme d'une langue romane individualisée, caractérisée par des traits qui la distinguent des autres langues issues du latin et qui, avec les modifications inhérentes à toute évolution linguistique, se maintiennent jusqu'à nos jours" (pp. 208–210).

Il est bien connu que pour la période immédiatement ultérieure la philologie romane dispose des premières attestations formelles des langues romanes (néolatines): pour le français, en 842, pour l'italien, en 960 (après une devinette semi-culte du VIIIe ou, au plus tard, du IXe siècle), pour l'espagnol du milieu du Xe siècle et puis d'environ

980, etc.[1] Quant au roumain, même si le premier texte connu jusqu'à présent n'est que de 1521 (d'après un registre de dépenses des années 1508–1509, rédigé dans un mélange slavo-roumain), les recherches entreprises par J. Venelin, Fr. Miklosich, B.P. Hasdeu, dans une première étape, puis par I. Bogdan, Ov. Densusianu, A. Rosetti, D.P. Bogdan et par d'autres linguistes des dernières décennies ont abouti à la découverte, dans de vieux textes slaves, slavons, et latins médievaux, de quelques centaines de mots, depuis la seconde moitié du IXe siècle à 1520. Les tout premiers en sont: *abia* (sous la forme v.-sl. **абиѥ**, env. 863–867), *cumătră* (sous la forme v.-sl. **къмотра**, env. 869–885), *ţapu (Hircus caper zappu dicitur*, dans un glossaire latin du Xe siècle, écrit probablement dans la Péninsule Balkanique), *agust-* (dans les inscriptions vieux slaves de Murfatlar– Basarabi, en Dobroudja, deuxième moitié du Xe — première moitié du XIe siècle: **агѹста**, gén. sing.) et d'autres[2]. Donc, même conservé de cette manière sporadique, le matériel lexical roumain vient confirmer, lui aussi, la conclusion, citée auparavant, du professeur I. Fischer.

---

[1] Voir Carlo Tagliavini, *Le Origini delle lingue neolatine*, ed. VI, Bologna, 1972, cap. VII (*Originile limbilor neolatine*, versiune românească îngrijită şi coordonată de Alexandru Niculescu, traducere: Anca Giurescu, Mihaela Cârstea-Romaşcanu, Bucureşti, 1977, pp. 388–477).

[2] Voir le dictionnaire publié par l'auteur de ces lignes et les *Addenda*, qu'il convient de citer ici, parce qu'ils n'ont pas été réunis tous sous le même titre: *Dicţionar al limbii române vechi (sfârşitul sec. X–începutul sec. XVI)*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1974 (abrèv.: DLRV); *Addenda au „Dictionnaire du roumain ancien"*, [I], RRL, XX, 1975, 4, pp. 381–384; [II], 5, pp. 547–550; [III], XXI, 1976, 1, pp. 59–64; [IV], *Cum se recenzează*, SCL, XXVI, 1975, 2, pp. 185–187; [V], *În legătură cu o recenzie*, LR, XXIV, 1975, 6, pp. 621–624; [VI], *Les attestations les plus anciennes des mots autochtones en roumain*, dans: *Actes du IIe Congrès international de thracologie* (*Bucarest, 4–10 septembrie 1976*), III. *Linguistique, Ethnologie, Anthropologie*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1980, pp. 75–84 (*Cele mai vechi atestări ale cuvintelor de origine traco-dacă în limba română*, dans le livre de l'auteur, *Cultură şi literatură română veche în context european*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1979, pp. 7–20); [VII], *Note etimologice*, 35. *Rom. com.* **abia** > *v. sl.* **абиѥ**, CL, XXII, 1977, 2, pp. 199–202); [VIII], *Cele mai vechi atestări în româna comună*, SCL, XXI, 1980, 1, pp. 67–71; [IX], *Латино-греко-славянские заимствования в румынском языке до 1521 г.*, RRL, XXVI, 1981, 1, p. 15–24; *Contributions aux plus anciennes attestations des mots roumains*, RRL XXX, 1985, 5, pp. 475–480 (abrév.: *Addenda*, I–X).

Dans cette direction des recherches entreprises par notre collègue sur l'histoire du vocabulaire roumain, nous nous permettons, dans les pages qui s'ensuivent, de reprendre nos investigations sur les plus anciennes attestations antérieures à 1521, en faisant recours à deux dictionnaires parus les dernières années (pour le moment seulement des mots qui commencent par les lettres A et B): *Dictionnaire des éléments roumains des documents slavo-roumains, 1374–1600 (Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române, 1374–1600*, redactor responsabil Gh. Bolocan, București, Ed. Academiei, 1981; abrév.: DERS); Bakos Ferenc, *Histoire des éléments roumains du lexique hongrois (A magyar szókészlet román elemeinek története*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982; abrév.: Bakos). Tout comme dans nos contributions antérieures, dans ce que suit on trouvera des données supplémentaires au DLRV: a) mots noveaux; b) mots à attestations antérieures à celles du DLRV, et c) autres attestations, pas plus anciennes mais qui fournissent des renseignements supplémentaires (nouvelles catégories de sources, mots enregistrés dans d'autres régions ou bien présentant d'autres formes grammaticales ou particularités phonétiques). Pour ce qui est des mots du groupe „a", de même que dans le DLRV, on mentionne à la fin de chaque article l'attestation la plus ancienne qu'enregistrent le DA et le DLR (soit à la rigueur, aussi: Dimitrescu, Contr.; Doc.)[1], ainsi que l'etymologie; quant au groupe „b", les articles s'y achèvent par l'attestation la plus ancienne rélevée dans le DLRV; enfin, on ne fait plus mention de cette attestation dans les articles du groupe „c", pour souligner de cette façon que les citations ajoutées ne sont pas antérieures à celles du DLRV. Outre les indications grammaticales, tous ces mots se voient attribuer les sens correspondants aux contextes, ou encore — dans le cas des noms propres — ceux qu'on suppose avoir servi à la formation des noms de personnes (pers.), toponymes (top.) ou hydronymes (hydr.) respectifs:

ACCEA, f. „ancienne petite monnaie": *akcsa* „fillér, garas" (*1446*; Bakos, 204). DA, *1573*. — Du tc. *aqça* „petite monnaie".

ALB, -Ă, adj. „blanc"; attestation plus ancienne: ꙶлбѹлѹ (dat. sl.) „à *Albul*" (ȚR, *1389*, sept. 4; DERS, 2). DLRV, *1415*.

---

[1] Voir les abréviations du DLRV et des *Addenda*, I–X, auxquelles il faut ajouter: Doc. = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gh. Chivu, ș.a., introducere de Al. Mareș, București, Ed. Academiei, 1979: *Indice de cuvinte*, pp. 215–296.

ALDĂMAȘ (ALDAMAȘ), n. „le vin du marché“: **дадє попа Фрѫ(и)кȣ(л) а(л)дама(ш)** „le prêtre Frâncul a donné *aldamaș*“ (ȚR, *1505*, juin 15; DERS, 3–4; à 1561, ȚR: **а(л)дъма(ш)** „*aldămaș*“). DA, *Anon. Car.*; Doc.: *aldamașarii, 1595–1596*; DERS, 4: **а(л)дъмъшари** „*aldămășari*“ (ȚR, *1579*, juin 90. — Du v.-hongr. *aldamás* (aujourd’hui *àldomás*)[1].

APROD, m. „gentilhomme de la chambre et messager princier“: **панѵ Дѵмѧ апродȣ** (dat. sl.) „à sieur Duma l’*aprod*“ (M, *1443*, mai 4); **па(н) Шендрика апро(д)** „sieur Șendrica *aprod*“ (M, 1449, juin 5; DERS, 5, et autres attestations). DA, *Moxa (1620)*; Dimitrescu, Contr. 1551–1553. — Du hongr. *apród*.

BACI, m. „maître-berger“; autre attestation: *bács* (1462; Bakos, 204).

BAHNĂ, f. „marécage, marais“; attestations plus anciennes: **чере(с) бахноу** (acc. slavon de **бахна**) „à travers la *bahna*“ (M, *1438*, août 18; autres formes à double interpretation grammaticale: **ѡ(т) бахнѵ**, dat. ou acc. sl., M, *1431*, avril 30; 1434, avril 24 B; **Микла ѡ(т) Бахна**, gén. ou *casus generalis*, M, 1436, déc. 7, et autres attestations, parmi lesquelles, ȚR, <1477 — nov. 1482>; DERS, 10–11). DLRV, *1459*.

BAIE, f. „mine“, attestations plus anciennes: top. *Baiam* (acc. lat.; *Descriptio Europae Orientalis* [*1308*], dans: G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. II, București, 1934, p. 31, 58; C.C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, pp. 182–190: *Baia*); top. **съ Баискими** (adj. sl. de **Баꙗ**) **пръгари** „avec les bourgmestres de *Baia*“ (M, 1443, nov. 29 B; DERS, 11). DLRV, *1520*.

BĂDICĂ (BADICA), m., dim. de *bade* „terme de respect envers un homme plus âgé“: pers. **Бадика** „*Badica*“ (M, *1462*, sept. 15; ȚR, 1517, juin 18, et autres attestations; DERS, 13). DA, *Negruzzi, Alecsandri*. — *Bade* + suff. *-ică*.

BĂHNIȚĂ, f., dim. de *bahnă*: hydr. **до ѵстїє Бахни та Бъхницоѡ** (instr. sl. de **Бъхница**) **горѣ до могилȣ** „jusqu’à la bouche de Bahna et par la *Băhnița* en haut jusqu’à la butte“ (M, *1488*, oct. 15; DERS, 13). DA, *1893: báhniță*. — *Bahnă* + suff. *-iță*.

---

[1] Pour les emprunts de l’hongrois et de l’allemand, nous constatons que c’est bien le cas de renoncer à la restriction formulée dans *Addenda*, V, pp. 621–622; cf. les objections de V. Nestorescu, [réc.], *G. Mihăilă. Dicționar*..., LR, XXIV, 1975, 2, pp. 178–183, et *Pe marginea unui răspuns*, XXV, 1976, 1, pp. 99–101.

BĂNIE (BANIE), f. „résidence de *ban*“: ѵ нашѵ банию (acc. sl.) „dans notre *baniia*“ (ȚR, *1454* ou *1456*; DERS,14). DA, *Neculce*. — *Ban* + suff. *-ie*.

BERBECE, m. „bélier“; autres attestations: *berbécs* (1458 etc.; Bakos, 204–205; du roum. pl. *berbeci*).

BIR, n. „impôt“: да давах(т) биръ „qu'ils donnent le *bir*“ (ȚR, *1441*, juin 13); а би(р) да плаща(т) „qu'ils payent le *bir*“ (ȚR, 1464, oct. 28, et autres attestations; DERS, 16–17). DA, *1574*; Dimitrescu, Contr. *1551–1553*. — Du hongr. *bér*.

BIRAR, m. „percepteur d'impôts“: да се възме(т) би(р) ѿ(т) бираре(х) (loc. pl. de бирари „que le *bir* soit recueilli par les *birari*“ (ȚR, *1482*, mars 23; DERS, 17). DA, *1929*; Dimitrescu, Contr. *1551–1553*. — *Bir* + suff. *-ar*.

BLID, n. „assiette, plat, terrine“; attestation plus ancienne: pers. де(л) Никѹле Блиде(в) (adj. poss. de Блидъ) „la part de Nicula, [fils de] *Blid*“ (ȚR, *1486*, juin 30; DERS, 18). DLRV, *1508*.

BOGAT, -Ă, adj., sm. „riche“: pers. де(л) Станиславѹ Богатѹ(л) „la partie de Stanislav *Bogatul*“ (ȚR, *1512*, sept. 3; DERS, 19). DA, *Cod. Vor.*; Dimitrescu, Contr. *Ps. Sch.* — Du v.-sl. богатъ.

BOIER, BOIAR, m. „boiard; noble, seigneur“; autres attestations: *boyaro* (1483), *bojaro* (1509), *boero* (1511, etc.; Bakos, 205, dans des documents en latin: „Fogaras-földi román nemes“).

BOȚ, m. et. n. „pelotte, tapon, boule, boulette“: pers. па(н) Лацко Бо(ц) „sieur Lațco *Boț*“ (M, *1421*, déc 13; DERS. 20; voir Constantinescu, DOR, 212). DA, *Cantemir*. — Probablement, lat. **bottium* (DA; Cioranescu, 1053; cf. lat. *botum* > roum. *bot*).

BREB, m. „bièvre“; pers. Щефанъ Бребъ „Ștefan *Breb*“ (M, *1443*, mai 18; DERS, 23; voir Constantinescu, DOR, 216). DA, *1825*. — Probablement, mot autochtone, apparenté au lit. *bẽbras, bebrùs*, bg. бобър (dial. бебер, бъбър), v.-russe бебръ, бобръ (r. бобр. бобер), lat. *fiber (feber)*, bas lat. *beber, bebris* (VIe siècle, Priscien et autres sources), mot d'origine gauloise, d'où fr. *bièvre*, ital. *bevero* etc. (i.-e. *bhe-bhru-* „brun“, cf. skr. *babhrúḥ*; voir: Ernout–Meillet, 231–232; Vasmer–Trubačev, I, 180–181; BER, I, 60), même si, généralement, on a accepté l'étymologie slave (Cioranescu, 1088, avec indications bibliographiques); à l'appui de l'étymologie proposée plaide la „métathèse“ enregistrée très tôt dans le nom de personne.

BUHTEA, m. „épithète donnée a un homme gras et bouffi“: pers. вѣра пана Бѹхти (gén. sl.) „la foi du sieur *Buhtea*“ (M, *1458*, oct. 26

etc.); **па(н) Б8(χ)тѣ** „sieur *Buhtea*“ (M, 1460, déc. 5 etc.; DERS, 26; voir Constantinescu, DOR, 220). DA, *1886*. — *Buht (buft)* + suff. *-ea*.

BULGĂR, n. „pelote, boule, motte“: pers. **Б8(л)гърь сь децами (с)** „*Bulgăr* avec ses enfants“ (ȚR, *1512*, juillet 30 B; DERS, 27; voir Constantinescu, DOR, 222). DA, *Palia, 1582*. — Ét. inconnue; cf. *bulz* (Tiktin, I, 238, 239).

BULHAC, n. „petit lac, mare“: hidr. **една гръла що сѣ зоветь гръла Б8лχакова** „un ruisseau qui s'appelle Gârla *Bulhac*[*ului*]“ (M, *1473*, janvier 8; DERS, 27). DA, *1845*. — Ét. inconnue; cf. *bălhui (Bahlui), bâhli*.

BUMBAC, m. et n. „coton“: **ѡ(т) шофра(н) и ѡ(т) б8мба(к)** „de safran et de *bumbac*“ (ȚR, *1437*, avril 8); pers. **к8пи Топлицеле въси ѡ(т) Б8(м)ба(к)** „il a acheté Toplițele entièrement du *Bumbac*“ (ȚR, *1510*, mai 27 B; DERS, 27; voir Constantinescu, DOR, 222). DA, *Grigore Ureche*. — Du lat. méd. *bombax, bombacium, *bombacum* (DA; Cioranescu, 1198).

1993

VI

Nous nous permettons de dédier au professeur Lucia Wald — tout en lui rendant hommage pour sa longue activité didatique et scientifique — la continuation de nos *Addenda* au *Dictionnaire du roumain ancien (Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X–începutul sec. XVI)*, București, 1974; abrév.: DLRV), qui renferme une série de mots commmençant par la lettre C[1], d'autant plus qu'elle-même se trouve

---

[1] Voir les mots commençant par les lettres A et B dans RRL, XXXVIII, 1993, no. 1–3, pp. 219–223; aux abréviations indiquées là-bas il faut ajouter: Andriotis = N.P. Andriotis, Ἐτυμολογικο λέξικο τῆς κοῖνῆς νεοελληνικῆς, Thessaloniki, 1971; Boisacq = É. Boisacq, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, 3e éd., Heidelberg–Paris, 1938; Dauzat et a. = A. Dauzat, J. Dubois, H. Mitterrand, *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*, 4e éd., Paris, Librairie Larousse, 1977; Papahagi = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ed. 2 augm., București, 1974; Skok = P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb, 1971–1974.

engagée, ces derniers temps, à côté d'autres linguistes, au parachèvement des étymologies pour le *Dictionnaire de la langue roumaine (Dicționarul limbii române (DLR)*, Serie nouă)[1]:

CANAF, m. et. n. „frange“: **єди(н) патрахи(л) ши(т) съ... жанчȣго(м) и канафи съ злато(м)** „une étole brodée avec... des perles et *canafi* dorés“ (M, *1518*, déc. 26; DERS, 32). DA, *1588*. — Du hongr. *kanaf* (Tamás, 161–162).

CANATNIC, m. „échanson“: **покȣпише ѡ(т) Казанȣ кана(т)никȣ** (probablemement, dat. sl. au lieu de gén.) „ils on acheté de Cazan *canatnic*“ (ȚR, *1486*, juin 13; DERS, 32). DA, —; seulement *cănată, canată (1857)*; voir aussi L. Costin, *Graiul bănățean*, [vol. I], Timișoara, 1926, p. 70. — *Canată* „pot“ + suff. *-nic*.

CATRINȚĂ, CATRÂNȚĂ, f. „cotte (juppe paysanne)“; *katronca (1405*, 1456); *katrinca* (1416 etc.: „Az erdélyi magyar regionális köznyelv eleme“ — Bakos, 207). DA, *1752*. — Et. inconnue (voir la discussion chez Cioranescu, 1561).

CÂRCIUMAR, CÂRCIMAR, m. „cabaretier, bistrot“; attestations plus anciennes: top. **села Крь(ч)мари и Бъдѣни** „les villages *Cârcimari* et Bădeani“ (ȚR, *1464*, oct. 28; 1482, mars 23); **да мȣ є(ст) ȣ Кръчимари** „qu'il a à *Cârcimari*“ (ȚR, 1509, juillet, 19; DERS, 45–46; DRH, B, II, 63; il faut corriger en DLRV, 87: „19“ au lieu de „9“). DLRV, *1509*.

CEATAR(IU), m. „chef d'un groupe militaire“: pers. **до Дȣрни чатарѧ** (gén. sl.) „jusqu'à Durnea *Ceatar(iu)*“ (M, *1431*, juin 15; DERS, 38; DRH, A, I, 103). DA, —; N. Grigoraș, *Instituții feudale în Moldova*, I, București, 1971, p. 298. — *Ceată* + suff. *-ar(iu)*.

CERĂȚEL, n. dim. de CERET (CERĂT) „bois de chêne-chevelu“: top. **да и(м) сȣ(т) Церъцелȣ(л)** „qu'il leur appartient [le village] *Cerățelul*“ (**Ц** au lieu de **Ч**; ȚR, *1510*, juillet 28; DRH, B, II, 76; le même village, aujourd'hui disparu dans le département de Gorj, **Черъцелȣл** „Cerățelul“, **Черъцел** „Cerățel“, ȚR, 1526, juin 7; DRH, B, III, 19; DERS, 39). DA, — . — *Ceret (cerăt)* + suff. *-el*.

CERGĂ, f. „couverture“: *cherge, cserge, cserga* etc.: *viginti birra que vulgariter* **cherge** *dicuntur* (*1331*; Lukinich–Gáldi, 71); *de minoribus lodicibus* **Cserge** (1478; Jakob Elek, *Kolozsvár története. Oklevéltár*, I, Budapest, 1870, p. 15; Bakos, 202, et autres attestations). DA, *1588*. — Probablement du tc. *çerge* (Cioranescu, 1676, avec indications

---

1 Voir: Tomul X, Partea a 4-a, Litera S, *Slab-Spongios*, București, Ed. Academiei Române, 1992.

bibliographiques: „La historia de la palabra no es clara. Parece tratarse del lat. *serica*, pasado al gr. [τσέργα] y de allí al tc. (Berneker, 145), de donde proceden las palabras esl. (Miklosich, *Fremdw.*, 82). Es posible haya entrado en rom. por varios conductos a la vez“).

CHEFE, f. „brosse“: **за цесела и кефе д(с). г҃.** „pour étrille et *chefe* aspres 3“ (Cat. *1508*, oct. 7); **за кефе и цеселъ а(с) .д҃.** „pour *chefe* et étrille aspres 4“ (Cat. 1509, avril [1]8; DERS, 39; voir aussi DLRV, 250–251, 264–265). DA, *1697*. — Du hongr. *kefe* (Tamás, 193–194).

CHILIE, f. „cellule; chambrette“; **едино мисто...по(д)ли стари(χ) килїа(χ)** (loc pl. sl. de **килїи**, sg. **килїа**) „une place... à côté des vieilles *chilii*“ (M, *1484*, mai 29); **да и(м) е(ст) ме(с)то ѡ(т) килие** „qu'ils ont place pour *chilie*“ (ȚR <1514, après juillet 23–1516, avant nov.>; DERS, 40); top, **а по Дȣнаю ... Килиа**: „Et sur le Danube... [la cité de] Chilia“ (*А се имена всѣ, мъ градомъ рускымъ далнимъ и ближнимъ*, environ *1388–1391*; Al. Andronic, *Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, Rsl, XI, 1965, pp. 203–218); **мы не имаеми никако мечемъ Кїлию** (acc. sl. de **Килїа**) **добувати** „nous n'allons pas conquérir *Chiliia* à l'épée“ (M, 1450, juillet 5); **вѣра пана Кȣ(χ)ти пръкалаба Килїскаго** (adj. sl. de **Килїа**) „la foi du sieur Buhtea, le commandant de *Chilia*“ (M, 1468, sept. 24, et autres attestations; DERS, 40; voir aussi: C.C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene...*, București, 1967, pp. 205–213: dans les sources byzantines Κελλία et Λυκοστόμα, Λυοστόμιον, ital. *Licostomo*). DA, *Anon. Car.; Dosoftei*. — Du slavon **келига** (< gr. byz. κελλί(ον), hypocor. de κέλλα < lat. *cella*; Berneker, I, 500; Andriotis, 151).

CINIE, f. „harnais, harnachement“: **да ми пошлите чїнїе за .м҃. кони** „que vous m'envoyez *cinie* pour 40 chevaux“ (ȚR, <*1480*>); **сте ȣзели ко(н) вьси чиние(м)** (instr. sl.) **си** „vouz avez emporté le cheval avec sa *cinie*“ (ȚR, <1512–1521> C; DERS, 41). DA, *1646*. — Ét. inconnue (voir la discussion en DA).

CIOBAN, m. „berger“: *csobán* (*1405* et autre attestations: „Az erdély magyar regionális köznyelv eleme“ — Bakos, 205). DA, *Herodot* (trad. roum.), *Cantemir*. — Probablement du coman; cf. tatar *čoban* (C.C. Giurescu, *Împrumuturi cumane în limba română*: **odaie** *și* **cioban**, SCL, XII, 1961, 2, pp. 205–214; DA, Cioranescu, 1951; Vasmer–Trubačev, IV, 308).

CIOCÂRLAT, ȘOCÂRLAT, m. „(étoffe) écarlate“: **ѕ҃. и по(л) лакти чокѫрлать** „6 et demi coudées *ciocârlat*“ (ȚR, <*1462–1463*> B); **ферецѣ зелена за шокръла(т)** „manteau vert de *șocârlat*“ (ȚR, 1573, oct. 23,

et autres attestations; DERS, 42). DA, *1866*. — Du hongr. *sakarlát* (< lat. méd. *scarlatum* < pers. *saqírlat* „nom d'étoffe primitivement bleue, puis rouge"; Bogdan, D. 396; DA; Tamás, 219–220; Dauzat et a., 250).

CIREȘ, m. „cerisier": **а хотаръ томоу селоу ѡ(т) чиреша** (gén. sl.) **понерекы простѣ полемъ на Бахлоуи ... до самои стрѫнгы ... та на чирешъ** „Et les confins de cette village de *cireș* en travers le champ jusqu'à Bahlui... à Strunga... ensuite à *cireș*" (M, *1401*, juin 28; DERS, 43; DRH, A, I, 13). DA, *Anon. Car.* — Lat. **ceresius* (= *cerasus*, cf. *ceresia* à côté de *cerasea*; Cioranescu, 2021; DEX, 154).

CIULIN, m., CIULINĂ, f. „chardone; chataign-d'eau *(Trapa natans)*": hydr. **половина тогѡ(ж) села за Прѫто(м) на имѣ Бръладещии ви(ш)нѣа ча(ст), и Половина Чѫлина** „le village au-delà de Prut nommé Bârlădeștii, la partie supérieure, et la moitié [du lac] de *Ciulina*" (M, *1522*; Cost. Ștefăniță, no. 86); top. **дали есмы емоу ... Чѫлинещи** „nous lui avons donné [le village de] *Ciulinești*" (*Ciulin* + suff. *-ești*; M, 1429, juin [ou juillet] 19; DRH, A, I, 91); **людемъ ѡ(т) Чюлинещи** „aux habitants de *Ciulinești*" (M, 1448, avril 5; DRH, A, I, 277; DERS, 44). DA, *1682*. — Et. inconnue (cf. Cioranescu, 2083; russe чилим „Trapa natans", „unklar" — Vasmer, III, 339).

CIULINEȚ, n. „boue au fond des lacs, provenue de la putréfaction des plantes aquatiques" („Fundul bălților poate fi de mai multe feluri... *ciulineț* sau muciorniță — adică un nămol rău mirositor și foarte adânc, provenit din putrefacțiunea plantelor acvatice plutitoare" — Gr. Antipa. *Pescăria și pescuitul în România*, București, 1916, p. 196; DA): hydr. **едно ѡзеро ... по имѣ ... Чѫлинецѫ(л)** „un lac... nommé... *Ciulinețul*" (M, *1520*, juillet; DERS, 44). DA, *1916*. — *Ciulin* + suff. *-eț*.

CIULINIȚĂ, f., dim. de *ciulină* „chardon": top. **село зовомое Чѫлиница** „village nommée *Ciulinița*" (ȚR, <*1407–1418*>); hydr. **Гръла Свищовѫло(в) и Велика Гръла ... Златанѫ(л) и Чюлиница и ѡ(т) тѫю ва(р) колико лакѫре сѫ(т)** „le Ruisseau de Sviștovul et le Grand Ruisseau... Zlatanul et *Ciulinița* et de là tous les lacs" (ȚR, 1511, août 30; DERS. 44; voir aussi Iordan, Top. 357). DA, *1872*. — *Ciulină* + suff. *-iță*.

CLOPOTNIȚĂ, f. „clocher": **Стефа(н) воевода ... създа сїа клопотница** „Étienne le voévode... a construit cette *clopotnița*" (M, *1498*, sept. 13; DERS, 48). DA, *Anon. Car.* — *Clopot* „cloche" (< slavon **клопотъ** „strepitus, sonitus") + suff. *-niță* (< slavon **-ьница**; ***клопотьница** n'est pas enregistré par Mikl. Lex.).

COJOC, n. „pelisse, touloupe“: pers. де(л) Кожоко(в) (adj. poss. sl. de Кожокъ) „la partie de *Cojoc*“ (ȚR, *1480*, janvier 18; DERS, 50; voir Constantinescu, DOR, 246). DA, *1648*; Doc.: *cojocarul*, *1582; Cojuc, 1586*. — Du v.-sl. **kožuchъ* (bg. кожух, slavon serbe кожоухь, etc.).

COJOCAR, m. „fourreur, pelletier“: кожокаръ или коузнецъ или боу(д) каки мистръ „*cojocar* ou forgeron ou n'importe quel ouvrier“ (M, *1448*, avril 5 B; DERS, 50). DA, *1648*; Doc. *1582*. — *Cojoc* + suff. *-ar*.

COLIBĂ, f. „chaumière, cabane, hutte“: *kaliba* (*1496* et autres attestations); *koliba* (1577 et autres attestations; Bakos, 206). DA, *1561*. — Mot balkanique (gr. anc. καλύβη „cabane, hutte“, slavon колиба, alb. *kolibë* etc.; Boisacq, 400, derive ce mot de καλύπτω „couvrir, envelopper, cacher“; voir aussi Cioranescu, 2259; BER, II, 555–556; Skok, II, 124: „Karpatski rum. pastiri prenešose tu balkansku riječ u češki i poljski“).

CORDAR(IU), m. „fabricant d'arcs; fabricant d'épées“: дѣти Нѣгини, дw(ч)ки Андреика кордарѣ „les enfants de Neaghina, la fille de Andreico *cordar(iu)*“ (M, *1519*, juin 30; 1529, avril 23 A; DERS, 54). DA, *1873*. — *Coardă*[1] „corde“ ou *coardă*[2] „épée“ + suff. *-ar(iu)*.

CORLATĂ, f. „pente, versant en terrasses; parc (pour le bétail) etc.“: top. прости на дорогоу Корлатем (dat. pl. sl.) „tout droit sur la route du village de *Corlate*“ (M, *1499*, nov. 20); да моу е(ст) село по име Корлате „qu'il a le village nommé *Corlate*“ (ȚR, 1535, janvier 11; DERS, 54). DA, *1857*. — Du hongr. *korlát* (Tamás, 270–271).

COSITOR, n. „étain“: да ми найдете ... некою косито(р) „que vous me trouvez... du *cositor*“ (ȚR, <*1512–1521*>, janvier 4); аспри що се(м) посла(л) за ра(дї) касито(р) „les aspres que j'ai envoyés ... pour *casitor*“ (ȚR, <*1512–15231*>, avril 14; DERS, 55). DA, *1648*. — Du slavon коситеръ (et каситеръ <gr. κασσίτερος).

COȘAR, n. (aussi: COȘARĂ, COȘARE, COȘERE, f.) „endros, parc étable“: *kosár* (*1461* et autres attestations: „az erdélyi regionális köznyelv eleme“; top. déjà à *1313* — Bakos, 202). DA, *Dosoftei*, 1682: *coșară*. — Probablement, lat. *casearia* (aroum. *cășare* „fromagerie; parc à brebis“ — Papahagi, 351; Berneker, I, 586–587), sous l'influence de *coș* (< v. sl. кошь), quoique, généralement, on ait accepté l'etymologie slave (voir: DA; Cioranescu, 2456; BER, II, 692–693).

COȚOFANĂ, f. „pie“: pers. Коцофа(н) дворни(к) „*Coțofan*[*ă*] gouverneur“ (ȚR, *1506*, sept. 16; DERS, 56; DRH, B, II, 50: il faut lire *Coțofană*, malgré nos réserves, *Addenda*, V, 623; voir: Nestorescu, LR, XXIV, 1975, 2, 178–183; Constantinescu, DOR, 251). DA, *Anon. Car.*; Doc.: *Coțofănești, 1592*. — Ét. inconnue (voir la discussion dans DA).

COVOR, n. „tapis“: да моу давате тои ково(р) що сте ȣзели „que vous lui donnez le *covor* que vous avez emporté“ (ȚR, <*1482–1496*>; DERS, 56). DA, *Anon. Car.*; Doc. *1588*. — Du v.-russe *коворъ. коверъ* (mot d'origine turco-tatare; Berneker, I, 592; Vasmer–Trubačev, II, 270–271).

CRAINIC, m. „adjoint du voïévode; percepteur, receveur; héraut, crieur public“); *karajnuk (1386), karajnok* (1432), *krajnik* (1442–1494), *krájnik* (1619–1827 etc.; Bakos, 202–203); top. съ планїно(м) Краинйкȣ(л) „avec la montagne *Crainicul*“ (ȚR, 1502, mart. 9); hydr. пото(к) Краиниковь (adj. poss. sl. de Краиникъ) „le ruisseau de *Crainic*“; top. два села ... на имѧ Краиничещи, а дрȣгое село Левкȣшещи „deux villages ... nommés *Crainicești* (*Crainic* + suff. *-ești*) et l'autre... Leucușești“; на стлъпъ што е(ст) междȣ Краиничещи и Фетоещи „au pilier qui se trouve entre *Crainicești* et Fetoești“ (M, <1414, après dec. 20–1419, avant avril 8 >; DRH, A, I, 39; DERS, 56–57; voir aussi Iordan, Top. 209). DA, *Anon. Car.* – Du slavon *крайникъ (cf. s.-cr. *krajinik*, dérivé de *krajina* „zemlja na granicama“; Skok, II, 176–177; ukr. dial. *крайник* semble être aussi emprunté au roumain; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Cluj-Napoca, 1986, pp. 471–478).

CUC, m. „coucou“: top. кръницы Кȣковы „les Puits du *Cuc(u)*“ (M, *1448*, juillet 15 B; DRH, A, I, 280); Кръница Кȣкȣ Тига „le Puits de *Cucu* Tiga“ (M, 1507, fevr. 22; *Moldova în epoca feudalismului*, II, Chișinău, 1978; No. 69; DERS, 59–60). DA, *1640*. — Lat. *cuc(c)us*.

CUSTURĂ, f. „(lame du) couteau; pointe de montagne ou de roche“: pers. Нѣ(г) Кȣстȣрѫ „Neag *Custură*“ (ȚR, *1510*, mai 27); top. ѡ(т) толѣ Кȣстȣрою (instr. sl. de Кȣстȣра) по конець пѫрѫȣлȣи „d'ici par la *Custura* jusqu'au bout du ruisseau (*pârâului*)“; M, 1583, août 6; DERS, 63). DA, *Dosoftei*. — Cf. *cuțit, cuțitură* (le mot semble présenter la syncope de *i* et la transformation de *ț* en *st*; DA, I, II, 1044–1045; Cioranescu, 2733).

1993

VII

Etimologiștii români — între care profesorul Theodor Hristea ocupă un loc de frunte încă de la publicarea cărții sale *Probleme de etimologie* (București, Editura Științifică, 1968) — acordă în vremea din urmă o

atenție sporită semnalării celor mai vechi atestări ale cuvintelor limbii noastre, drept un mijloc dintre cele mai sigure, alături de răspândirea teritorială, în stabilirea originii lor, fie că sunt moștenite din latină sau fac parte din fondul autohton, traco-dacic, fie că au pătruns în diverse epoci din limbi vecine sau mai îndepărtate, pe cale orală ori prin scris. În această direcție, contribuția sa la definitivarea etimologiilor în *Dicționarul limbii române (DLR)*, încă de la prima fasciculă a seriei noi, sub conducerea dascălilor noștri Iorgu Iordan, Alexandru Graur și Ion Coteanu (tomul VI, *Litera M*, Editura Academiei Române, 1965–1968), a fost și este în continuare deosebit de prețioasă, acum când marele tezaur se apropie de încheiere[1]. De altfel, D-sa a fost solicitat, în deceniile trecute, să colaboreze la revizia și definitivarea etimologiilor, mai ales ale cuvintelor neologice, în *Dicționarul explicativ al limbii române* (conducători lucrării: Ion Coteanu, Luiza Seche și Mircea Seche, Editura Academiei Române, 1975)[2], pus în anii din urmă la îndemâna publicului larg în ediția a II-a, revăzută și îmbogățită de un colectiv condus de Ion Coteanu și Lucreția Mareș (București, Univers Enciclopedic, 1996; tiraj nou, 1998).

După cum se știe, preocuparea privind consemnarea, pe cât posibil, a celor mai vechi atestări ale cuvintelor românești, prezentă încă în marele tezaur academic, a devenit sistematică în ediția a doua a cunoscutului *Dicționar român-german* al lui H. Tiktin (1895–1925), cu indicarea datei și a sursei, dar, de regulă, fără exemplificări: *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 2., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron (împreună cu un colectiv de lingviști germani și români, între care Vasile Arvinte, care a asigurat revizuirea etimologiilor; Bd. I–III, Wiesbaden, Otto Harrassorvitz, 1985–1989). Această preocupare este continuată și aprofundată în ediția a 3-a, din care a văzut recent lumina tiparului

---

[1] Recent a apărut tomul XIV, *Litera Z*, cu un *Cuvânt înainte*, semnat de Marius Sala și de autorul acestor rânduri (Editura Academiei Române, 2000), urmând ca în viitorul apropiat să fie tipărite partea a 2-a din tomul XII (*Litera U*), părțile a 2-a și a 3-a din tomul XIII (sfârșitul *Literei V*, urmată de *Literele W, X, Y*), precum și cele consacrate literelor *D, E, J, K, Q* și *L*, cuprinse parțial în patru fascicule ale seriei vechi, realizate sub conducerea lui Sextil Pușcariu și tipărite în anii 1907–1949.

[2] Printre redactorii acestuia, ca și ai *Suplimentului* (conducătorii lucrării: Ion Coteanu, Ion Dănăilă și Nicoleta Tiugan, 1988), s-a numărat: Valentina Hristea, distinsa soție a celui omagiat astăzi, care a făcut parte, de asemenea, din colectivul de redactare a *Dicționarului limbii române moderne* (sub direcția lui D. Macrea, Editura Academiei, 1958).

volumul I (3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Band I, *A–C*, Cluj-Napoca, Clusium, 2000): „Când s-au găsit date mai vechi, acestea au fost integrate în rubrica «prime atestări»" — precizează cei doi coordonatori într-o scurtă introducere (p. XV).

Pe această linie de preocupări, care este și a lui Theodor Hristea — ilustrată pe alt plan de Ion Gheție, într-o interesantă monografie[1] —, ne propunem să îmbogățim indicațiile respective prin succinte exemplificări din documente slavo-române și din alte izvoare, continuând seria celor date la iveală în anii din urmă, drept completări la *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. al X-lea–începutul sec. al XVI-lea)*, tipărit la Editura Enciclopedită Română, în 1974[2]. Recurgem pentru aceasta, mai ales, la *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române, 1374–1600* (redactor responsabil: Gh. Bolocan, București, Editura Academiei, 1981) – utilizat sistematic de Tiktin-Miron —, precum și la *Documenta Romaniae historica*, reproducând citatele slavone în transcriere internațională, iar, în traducere, cuvintele românești în transcriere interpretativă. La cele prezente în DLRV, pentru care adăugăm aici atestări mai vechi, nu menționăm originea, care se află consemnată acolo.

*

DRAG, -Ă, adj. „care este iubit, scump". DLRV, 97: 1376. Atestare mai veche — antroponim: *Dedimus, donavimus et contulimus pretacto Balk woyvode et, per eum, Drag, Dragmer et Stephano, fratribus eiusdem uterinis* „Am dat, am dăruit și am hărăzit pomenitului voievod Balc și, prin el, lui *Drag*, Dragomir și Ștefan, frații lui buni" (Tr, 1365, febr. 2; DRH, D, I, 43, p. 81–82[3]; Tiktin-Miron, II, 92–93; vezi, de asemenea: Constantinescu, 264–266). Altă atestare: *děte(m) ego [panь Toaderь Pitikь] i bratu ego Dragulovi* (dativ sg. slavon) — „copiilor lui [pan

---

[1] *Graiurile dacoromâne în secolele al XIII-lea–al XVI-lea (până la 1521)*, București, Editura Academiei Române, 2000.

[2] Enumerate la sfârșitul studiului nostru *Les plus anciennes attestations de certains mots probablement autochtones en roumain (du XIIe siècle à 1520)*, „Thraco-Dacica", t. XVIII, 1977, 1–2, pp. 47–74. Utilizăm abrevierile din DLRV, din aceste articole și din DERS.

[3] *Documenta Romaniae historica*, D. *Relații între Țările Române*, vol. I *(1222–1456)*, întocmit de acad. Ștefan Pascu ș.a., București, Editura Academiei, 1977.

Toader Pitic] și fratelui său, *Dragul*" (M, 1414, aug. 2; DRH, A, I, 37, p. 52; DERS, 70).

DUMBRÁVĂ, s.f. „pădure (de stejar) tânără și nu prea deasă". DLRV, 97: 1483. Atestare mai veche — antroponim. *Dumbravъ i žena ego* „*Dumbravă* și soția lui" (M, <1473, sfârșitul lui iunie–înainte de 13 sept.>; DRH, A, II, 191, pp. 285–286; DERS, 71–72; vezi și Constantinescu, 268)[1].

DUȘMÁN, s.m. „vrăjmaș; inamic". Antroponim: *Sta(n)ču(l) i Du(š)ma(n) i Balě* „Stanciul și *Dușman* și Balea" (ȚR, 1469, ian. 17; Bogdan D., Gl. 155; Constantinescu, 269; DRH, B, I, 133, p. 226; DERS, 72, unde se citează și alte exemple din 1508, 1512, 1520; Tiktin-Miron, II, 115). — Din turc. *düșman*.

DVÉRĂ, s.f. „fiecare din cele trei uși ale iconostasului": *Sъtvori sïę dverǫ monastirju* „Am făcut această *dveră* mânăstirii" (M, 1500, aug. 10; RM, nr. 95; DERS, 72; Tiktin-Miron, II, 116). — Din slavon. *dverь* (< v. sl. *dvьrь*).

FĂT, s.m. „fecior, fiu; băiat". DLRV, 99: 1469. Atestare mai veche — antroponim: [*edno selo*] *na verchъ Saratě, gde e(st) žude Fъtъ* „[un sat] la obârșia Saratei, unde este jude *Făt*" (M, 1434, oct. 8 B; DRH, A, I, 134, p. 187; Tiktin-Miron, II, 145; vezi și Constantinescu, 273).

FĂURÉL, s.m., diminutiv de la *faur*, cu sufixul *-el*. DLRV, 99: 1459. Atestare mai veche — toponim (< antroponim): *edno selo na Vaslui, polovina Faurei* „un sat pe Vaslui, jumătate din *Faurei*" (M, 1429, sept. 24; DRH, A, I, 94, pp. 141–142; DERS, 78; Tiktin-Miron, 139, menționat la *faur*).

FURNÍCĂ, s.f. „insectă din ordinul himenopterelor". Antroponim (cf. expesia *harnic ca o furnică*): *Sava vistijar i Pera i Ivan Furnikъ* „Sava vistier și Pera și Ivan *Furnică* (ȚR, <1512, febr.–1521, sept.>; DRH, B, II, 94, pp. 192–193; DERS, 97: Tiktin-Miron, II, 202; vezi și Constantinescu, 278). — Lat. *formīca*.

2000

---

[1] Atestarea invocată de Tiktin-Miron, II, 109, și anume 1413 (după DRH, A, I, 35, pp. 49, 50), nu poate fi luată în considerație, întrucât se bazează pe o „traducere de la sfârșitul secolului al XVIII-lea".

PARTEA A II-A

PARALELE LEXICALE TRACO-ROMÂNO-SLAVE*

Intensificarea, în ultimele decenii, a studiilor consacrate vechilor limbi indo-europene vorbite în nordul Peninsulei Balcanice și pe teritoriul României de astăzi a permis reluarea, pe o bază comparativă mai largă, a cercetărilor consacrate elementelor „autohtone", „de substrat" ale limbii române[1].

---

* Comunicare prezentată la primul Congres internațional de tracologie, Sofia, 5–10 iulie 1972. Cf. rezumatul *Parallèles lexicaux thraco-roumano-slaves*, în: *Ier Congrès international de thracologie, 5.VII–10.VII.1972. Résumés des communications*, Sofia, 1972, p. 77.

[1] Cităm aici câteva din lucrările fundamentale apărute în ultimele două decenii: D. Decev, *Характеристика на тракийския език*, Sofia, 1952 (cu text paralel în limba germană și cu rezumat în rusă; ed. a II-a: *Charakteristik der thrakischen Sprache*, în LB, II, 1960, *Annexe*, pp. 145–213); Idem, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien, 1957; V. Georgiev, *Тракийският език*, Sofia, 1957; Idem *Въпроси на българската етимология*, Sofia, 1958; Idem, *Българската етимология и ономастика*, Sofia, 1960; Idem, *Introduzione alla storia delle lingue indeuropee*, Roma 1966; Idem, *Lingvistica balcanică și limba română*, București, 1968 (cu text paralel în limba franceză), și altele; K. Vlahov, *Nachträge und Berichtigungen zu den thrakischen Sprachresten und Rückwörterbuch*, extras din „Годишник на Софийския университет. Филологически факултет", t. LVII, 2, 1963, pp. 219–372; G. Reichenkron, *Das Dakische (rekonstruiert aus dem Rumänischen)*, Heidelberg, 1966 (criticată pentru multe etimologii nefondate); I.I. Russu, *Limba trado-dacilor*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, București, 1967; Idem, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, 1970 (presc.: Russu); Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, București, 1968 (presc.: Rosetti); C. Poghirc, *Influența autohtonă*, în: *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1969, pp. 313–365 (presc.: Poghirc); Idem, *Limba română în*

Fără îndoială că teza acad. Vl. Georgiev[1] privind diferențele dintre daco-moesiană și tracă, acceptată de unii lingviști (de ex., în România, C. Poghirc, A. Vraciu ș.a.), deși alții exprimă încă rezerve (I.I. Russu, G. Ivănescu[2] ș.a.), este de natură să aducă noi date în această problemă și, în tot cazul, să incite la noi cercetări. Dar chiar și adversarii ei admit existența unei „diferențieri dialectale între geto-dacii din nord și tracii de la sud de Haemus“[3]. Sau, cu cuvintele mai circumspecte ale istoricului Hadrian Daicoviciu: „Deosebiri între cele două idiomuri există, fără îndoială, dar ele nu par destul de puternice pentru a infirma mărturia limpede a lui Strabo[4]. Iată de ce este, poate, mai potrivit, în stadiul actual

---

lumina lingvisticii indo-europene, București, 1971 (cu text paralel în limba franceză); Idem, *Réflexions sur les problèmes du daco-moesien*, în *Studia Balcanica*, V. *L'ethnogenèse des peuples balkaniques*, Sofia, 1971, pp. 171–177; V.P. Neroznak, *Фракийский язык (Источники и их интерпретация)*. Автореферат диссертации, Leningrad, 1970.

Alte indicații bibliografice la: Živka Velkova, *Die thrakische Sprache* (*Bibliographischer Anzeiger 1852–1965*), în LB, XII, 1967, pp. 155–184; A. Vraciu, *Рассуждения о дакомизийском субстрате румынского языка*, în LB, VIII, pp. 15–45; Idem, *Современное состояние вопроса о субстратных элементах румынского языка*, în LB, XI, nr. 1, 1966, pp. 71–105; nr. 2, 1967, pp. 21–57; I. Coteanu și I. Dănăilă, *Introducere în lingvistica și filologia românească. Probleme, bibliografie*, București, 1970, pp. 217–229.

Prescurtări (în afară de siglele revistelor cunoscute, de cele menționate mai sus și de unele din cartea noastră *Împr.* — *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960): BER = *Български етимологичен речник*. Autori: Vl. Georgiev, Iv. Gălăbov, I. Zaimov, St. Ilcev, t. I, Sofia, 1971; Cioranescu = A. Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, fasc. 1–7, Universidad de la Laguna, 1958–1966; DLR = Academia Română. *Dicționarul limbii române*, t. VI, VII (1–2), VIII (1), București, 1965–1972; Fraenkel = Ernst Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II, Heidelberg–Göttingen, 1962–1965; LB = „Linguistique balkanique — Балканско езикознание“; Pokorny = J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I–II, Bern–München, 1959–1969.

[1] O ipoteză similară formulase încă B.P. Hasdeu, în 1876; vezi C. Poghirc, *Influența autohtonă*, p. 313, nota 6.

[2] *Teoria lui Vladimir Georgiev despre limba traco-dacă*, AUT, Seria științe filologice, II, 1964, pp. 255–258.

[3] I.I. Russu, *Limba traco-dacilor*, p. 34.

[4] *Geografia* (terminată în anul 18 e.n.), VII, 3, 10; cf. și VII, 3, 2 (*Izvoare privind istoria României*, București, 1964, pp. 236–237; 224–227).

al cunoștințelor noastre, să considerăm că avem de a face cu o singură limbă traco-dacică și cu două dialecte ale ei: unul geto-dacic și unul tracic propriu-zis“[1]. „Diferențele fonetice (vocalism și consonantism) dintre cele două limbi sunt înfățișate într-un tablou comparativ (Georgiev...). Autorii antici afirmă însă că daco-getica e o limbă tracă (vezi, de ex., Strabo, VII, 3, 2...), ceea ce ne face să vedem în divergențele fonetice amintite mai degrabă diferențieri dialectale în interiorul limbii trace“ — conchisese și acad. Al. Rosetti[2].

Așa stând lucrurile și întrucât preocuparea noastră este mai restrânsă — aceea de a rediscuta câteva cuvinte românești atribuite substratului daco-moesian sau, mai larg, traco-dacic, în legătură cu paralelele lexicale existente în limbile slave (și baltice) —, considerăm că tranșarea problemei nu este deocamdată posibilă și, pentru noi, nici absolut necesară. De altfel, nici acad. Vl. Georgiev nu neagă apropierea dintre daco-moesiană și tracă[3], prima fiind răspândită și în nordul Bulgariei actuale (între Balcani și Dunăre).

Asupra paralelelor lexicale traco-dace — deci și românești (elementele provenite din substrat) — și slavo-baltice au atras atenția mai mulți cercetători, și lucrul nu este de mirare: dacii se învecinau cu slavii în patria lor primitivă, iar apropierea dintre slava comună și baltica comună este astăzi o axiomă, indiferent ce interpretare dăm acestei apropieri[4].

---

[1] H. Daicoviciu, *Dacii* (ed. rev. și compl.), București, 1972, p. 26.

[2] *Istoria limbii române*, pp. 219–220.

[3] Vezi, de exemplu: *Raporturile dintre limbile dacă, tracă și frigiană*, în „Studii clasice“, II, 1960, pp. 39–58; *Sur l'ethnogenèse des peuples balkaniques. Le dace, l'albanais et le roumain*, *ibidem*, III, 1961, pp. 23–27; *Le dace comme substrat de la langue roumaine*, în RRL, X, 1965, 1–3, pp. 75–89.

[4] Iată câteva din lucrările care s-au ocupat special de această problemă, în afara celor citate la început, în nota 1: B.P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, I, ed. a II-a, București, 1875, pp. 270–274 (cf. C. Poghirc, *B.P. Hasdeu, lingvist și filolog*, București, 1968, pp. 188–189); J. Basanavičius–Ad. Srba, *Über die Sprachverwandschaft der alten Thraker und heutigen Litauer*, extras din „Lietuviu Tauta“, III, 1925; D. Decev, *Принос към тракославянските езикови отношения*, în „Годишник на Народната библиотека в Пловдив за 1926 г.“, pp. 311–317; Idem, *Ein Beitrag zu den slavisch-thrakischen Sprachbeziehungen*, în ZSlPh, IV, 1927, pp. 377–383; I.T. Kruglikova, *Дакия в эпоху римской оккупации*, Moscova, 1955, pp. 163–166; S.B. Bernstein, *Очерк сравнительной грамматики славянских языков*, Moscova, 1961, pp. 93–94 (*Gramatica*

Dintre cuvintele românești atribuite cu mai multă sau mai puțină siguranță substratului dacic al limbii române în ultimele sinteze ale lui Al. Rosetti, C. Poghirc și I.I. Russu, am ales câteva care au paralele în limbile slave (uneori și baltice, precum și, evident, în alte limbi indo-europene, în primul rând în albaneză); dintre acestea, câteva au fost atribuite de unii cercetători influenței vechi slave (vechi bulgare) în limba română, deși s-au recunoscut de la bun început dificultățile fonetice (în

---

comparată a limbilor slave. Traducere și note de G. Mihăilă, București, 1965, p. 86); Gr. Nandriș, *Rumänisch, Slavisch, Thrako-Dakisch*, în ZSlPh, XXX, 1962, pp. 140–161; K. Vlahov, *Тракийско съответствие на славянското тěръ в сложни имена*, în „Език и литература", 1966, nr. 1, pp. 77–80; C. Poghirc, *Considérations sur les éléments autochtones de la langue roumaine*, în RRL, XII, 1967, nr. 1, pp. 19–36; Idem, *Les rapports entre le thraco-dace et le balto-slave*, în *Actes du Xe Congrès International des Linguistes* (Bucarest, 28 août–2 septembre 1967), IV, București, 1970, pp. 765–768; Idem, *Problemele actuale ale etimologiei românești*, în LR, XVII, 1968, nr. 1, pp. 15–23; Iv. Duridanov, *Thrakisch-dakische Studien*. Erster Teil. *Die thrakisch- und dakisch-baltischen Sprachbeziehungen* (LB, XIII, 2), Sofia, 1969 (presc.: Duridanov); A. Vraciu, *Precizări în legătură cu elementul autohton din limba română*, în LR, XIX, 1970, nr. 2, pp. 101–116; G. Mihăilă, *Criteriile determinării împrumuturilor slave în limba română*, în SCL, XXII, 1971, nr. 4, pp. 351–367 (din cuvintele discutate aici, sunt tratate: *măgură, mătură, stână, gard, baltă*).

Despre poziția albanezei vezi, de exemplu: A.V. Desnițkaia, *Реконструкция элементов древнеалбанского языка и общебалканские лингвистические проблемы* (în *Actes du Premier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes*, VI, Sofia, 1968, pp. 185–201), din care cităm: „Этимологические исследования выявили многочисленные связи албанской лексики (в ее унаследованной части) с лексикой других языков. Как показали в свое время Г. Мейер и Н. Йокль, среди обнаруженных соответствий наиболее частыми и специфическими являтся соответствия с языками североевропейской области – с балтийскими, славянскими и германскими" (p. 191).

Cât privește raporturile balto-slave, înclinăm mai degrabă spre o interpretare intermediară între teza Endzelin-Bernstein (*языковая сообщность*) și cea a lui Meillet (*développements parallèles*). Cf. expunerea sintetică a diverselor păreri: S.B. Bernstein, *Балто-славянская языковая сообщность*, în *Славянская филология*, I, Moscova, 1958, pp. 45–67; Idem, *Очерк*, pp. 27–37 (*Gramatica*, pp. 27–35); A. Vraciu, *Problema comunității lingvistice balto-slave*, în Rsl, IV, 1960, pp. 87–106; Idem, *Gramatica comparată a limbilor slave*, Iași, 1971 (litogr.), pp. 117–195.

mare parte, și semantice) pentru o astfel de încadrare. Iată aceste cuvinte: 1) *gata*, 2) *măgură*, 3) *mătură*, 4) *pârâu*, 5) *barz, barză*, 6) *gard*, 7) *baltă*, 8) *stână*, 9) *drui*, 10) *strungă*.

1) *Rom.* **gata** = *alb.* **gat** = *sl. com.* **got-ovъ**

Adj. invar. și adv. rom. *gáta* „prêt" a fost interpretat ca autohton, traco-dacic, înrudit cu alb. *gat* „idem" (Rosetti, 269–270; Poghirc, 341; Russu, 162–163). Din punct de vedere morfologic, poate fi analizat ca *gat-a*, cu particula enclitică deictică *-a* (DA, II, 235; Poghirc, 362). Forma paralelă în slava comună trebuie să fi fost **gotъ*, augmentată cu sufixul *-ovъ* (Meyer, 121; Sławski, I 328–329). Cu toate acestea, alte apropieri pe plan indo-european sunt nesigure sau încă nesatisfăcătoare (cf. Berneker, I 337–338; Vasmer–Trubaciov, I 448–449[1]; BER, I, 268–269).

2) *Rom.* **măgură** = *alb.* **magulë** = *sl. com.* **mogyla**

Rom. *măgură* (și *măgúră*) „munte, movilă" (arom. *măgúră*) corespunde perfect alb. *magulë* (învechit) „deal, movilă", care prezintă și o variantă metatezată, *gamule* „grămadă de pământ, de iarbă", drept care cuvântul românesc a fost atribuit substratului traco-dacic (vezi Gr. Brâncuș, în RRL, XI, 1966, 559; DLR, VI 222–223; Rosetti, 271; Poghirc, 345; Russu, 177–178; din albaneză sau aromână, cuvântul a pătruns și în neogreacă: μαγούλα, μογούλα). Corespondentul slav comun e *mogyla*, care cu greu ar putea fi interpretat ca fiind sursa celor două cuvinte român și albanez: sl. com. arhaic **măgūla* (sau poate, **mogūla*) a trebuit să se transforme în *mogyla* cu mult înainte de contactele lingvistice slavo-române și slavo-albaneze — anterior acțiunii legii silabelor deschise[2] —, deși acad. Vl. Georgiev încearcă să ne convingă de contrariul[3]. Acest lucru este cu atât mai dificil de lămurit, cu cât n-au

---

[1] Vezi și articolul lui O.N. Trubaciov, *Славянские этимологии. 40. Слав.* gotovъ, în „Prace Filologiczne", XVIII, 2, 1964, pp. 153–156.

[2] Vezi cronologia transformărilor *ă* > *o* și *ū* > *y* la Bernstein, *Очерк*, pp. 143–147, 176–177 (*Gramatica*, pp. 131–134, 160–161).

[3] *L'origine des termes roumains* **măgură** *et* **pârâu**, în *Omagiu lui Al. Rosetti*, București, 1965, pp. 287–290; *Вокалната система в развоя на славянските езици*, Sofia, 1964, p. 55.

putut fi descoperite corespondente clare în alte limbi indo-europene (vezi: Berneker, I 68–69; Vasmer-Trubaciov, I, 638–639; Meyer, 118–119; poate fi oare pus în legătură cu lit. *măgulas* „viel, zahlreich", format cu sufixul augmentativ *-l-*? vezi Fraenkel, I 395, s.v. *magėti* „gefallen, angenehm sein, in die Augen stechen"). Împotriva explicației prin v.sl. a cuvântului românesc pledează atât sensul său concret (diferit, în parte, de al cuvântului slav, care, de altfel, a pătruns în română: *moghilă*, după sec. al XI-lea, transformat apoi în *movilă*) și răspândirea sa pe teritoriul de limbă română (în regiunile muntoase!)[1], cât și faptul că tocmai așa a fost transportat de păstorii români în regiunile ucrainene, slovaco-morave și bulgare, ca apelativ și nume topic (vezi: E. Vrabie, Rsl, XIV, 1967, 159; Silvia Niță-Armaș ș.a., Rsl, XVI, 1968, 90).

3) *Rom.* **mătură** = *alb.* **netullë** = *sl. com.* **metъla**

Rom. *mătură* (arom. *méturâ*, megl. *méturâ*, istr. *méturę* și *métulę*) a fost trecut, de asemenea, printre cuvintele provenind din substratul traco-dacic (Russu, 179–180), întrucât explicația prin sl. com. *metъla* (bg., rus. метлá etc., din verbul sl. c. *metǫ*, **metti* > *mesti*, cf. lit. *mèsti, metù*) se izbește de dificultăți fonetice (*-l-* > *-r-* s-a petrecut în româna comună înaintea influenței slave, ceea ce trebuie spus și despre *măgură*; în afară de aceasta, ar trebui presupus sl. com. **metъla* < **metŭla* — cum a și făcut E. Petrovici, RRL, XI, 1966, 320 — și admis un împrumut foarte vechi înaintea trecerii lui *ŭ* în ъ, ceea ce nu e caracteristic pentru împrumuturile vechi slave ale limbii române). În aceste condiții și în prezența alb. *netullë, netull, -a, netëll, -a* (cu *m->n-*), este mai potrivit să rămânem la explicația de mai sus (rom. com. **metula*), cu atât mai mult cu cât rădăcina indo-europeană **met-* (Pokorny, 703–704; Berneker, II 40–42; Vasmer-Trubaciov, II 610, 611, 614; Fraenkel, I 442–443) poate fi presupusă și pentru domeniul daco-moesian (cf. alb. *mat* „a măsura", *matem* „erhebe die Hand zum Schlage, werfe" (Pokorny, 703; cf. și Duridanov, 94).

4) *Traco-dac.* **-para** = *rom.* **pârâu** = *alb.* **përrua** = *bg.* **порой** (*scr. dial.* **poroj**)

Acad. Vl. Georgiev a publicat acum câțiva ani un interesant articol consacrat etimologiei acestor cuvinte, cu o bogată documentare (vezi

---

[1] Cf. discuția pe marginea comunicării lui C. Poghirc (1967), *loc. cit.*, în special, intervenția lui D. Slușanschi (pp. 769–770).

nota 3, p. 59). Nu ne rămâne decât să subliniem identitatea lor etimologică pe plan indo-european: i.e. *poro-s „Zugang“ (de la rădăcina *per-, perə-* „hinüberführen, -bringen, -kommen, fliegen“ — Pokorny, 816–817) este foarte bine reprezentat în diverse limbi, inclusiv în traco-dacă: -παρα, *-para* „ravin, torrent, ruisseau, rivière“, în toponime și oronime (*Longinopara*, Βενδι-παρα, Νά-παρις ș.a. — Georgiev, *art. cit.*, 288–290; Decev, *Die thrak. Spr.*, 327, 356–357; *Характеристика*, 6; Duridanov, 48), ce explică foarte bine rom. *părắu, părâu, pârắu, pârắu* și alb. *përrua* (vezi și Rosetti, 272–273; Poghirc, 346; Russu, 186–188; Meyer, 335; cf. și verbul alb. *pruva, prura* „brachte, führte“), terminațiile celor două cuvinte datorându-se unor normalizări morfologice (rom. *părâu*, cf. *râu*). Putem fi de acord cu acad. Vl. Georgiev că bg. *порой* (și scr. *poroj*) este un cuvânt slav moștenit din indo-europeană, paralel celor două cuvinte citate (cu o anumită normalizare morfologică sau, poate, format pe teren slav: *по-рой*, cf. *по-ток* și на-рой > rom. *noroi*), eventual suprapus formei trace: „c'est mieux de supposer que dans le mot bulgare se sont superposés un mot d'origine thrace et un mot semblable d'origine slave“ (p. 289). Subliniind complexitatea unei atari etimologii, acad. Vl. Georgiev ajunge la o concluzie circumspectă, la care conduc și alte cazuri similare (p. 290): „Il n'est donc pas tout à fait clair quelles sont les relations de parenté entre thrace *para*, roum. *pârâu*, alb. *përrua* et bg. *порой*. C'est un bon exemple pour les difficultés qui surgissent au cours de l'étude du lexique commun des langues balkaniques, vu la complexité des faits. Nous nous y trouvons parfois «dans l'impossibilité de présenter une explication nette, exempte de toute contradiction» — comme l'a justement souligné... A. Rosetti“[1].

5) *Rom.* **barz, barză** = *alb.* **barth, bardhë** ≅ *sl. com.* ***berzъ, -a, -o**

Caracterul autohton al cuvântului rom. com. *bardzu, bardzə*, întrebuințat încă dialectal ca adjectiv, cu sensul de „sur; bălțat; alburiu; alb“ (cf. mai ales arom. *bardzu, -ă*; pătruns și în ucraineană: *бáрза* „oaie neagră cu pieptul alb“ — Vrabie, Rsl, XIV, 130–131 — și dialectal în bulgară: *бардзиф* „gris, cendré“[2]), iar astăzi în dacoromână, mai ales ca

---

[1] *Controverses balkaniques. Sur le traitement des diphtongues á liquides du slave meridional en roumain*, în LB, II, 1960, p. 23 (*Istoria limbii române*, p. 615).

[2] R. Bernard, *Quelques mots d'emprunt dans le dialecte de Razlog...*, în LB, I, 1959, pp. 101–103.

subst. fem. *barză* „cocostârc“, este îndeobște recunoscut, avându-se în vedere corespondentul albanez *barth, bardhë* „alb, -ă“ (DA I, I, 504; Rosetti, 265; Poghirc, 336; Russu, 137–138). Rădăcina indo-europeană a acestui cuvânt este *bherg'*- (cf. bg. *бряз, -а, -о* < sl. com. **berzъ, -a, -o*), respectiv *bhorg'*- (BER, I 85; Pokorny, 139), prezentă în cuvântul albanez și în cel românesc.

Este interesant de observat că, dintre limbile slave, păstrează adjectivul corespunzător numai bulgara: *бряз, -а, -о* (de unde rom. *breaz*), și parțial slovena: *breza* „numele unei vaci sau capre cu pete albe“ (cf. Mihăilă, *Împr.*, 179). Din aceeași rădăcină provine, după cum se știe, numele „mesteacănului“ în unele limbi i.e.: v. germ. sup. *birihha*, lit. *béržas*, sl. com. **berza*, dac. *bersa-* (*Bersovia* — Pokorny, 139–140; Decev, *Die thrak. Spr.*, 54; Georgiev, *Introduzione*, 142; Duridanov, 20, 92) și altele (vezi, de asemenea: Berneker, I, 52; Vasmer-Trubaciov, I, 154; BER, I 85; Fraenkel, 40–41).

6) *Rom.* **gard** = *alb.* **gardh** = *sl. com.* ***gordъ** = *lit.* **gar̃das**

Înainte de a discuta problemele etimologice pe care le pun rom. *gard* și *baltă*, ce par a prezenta forme slave comune dinaintea metatezei lichidelor în limbile sud-slave și în grupul ceho-slovac, este necesar să reamintim că acest fenomen (trecerea grupurilor *or, ol, er, el*, între consoane, în *ra, la, rě, lě*, prin faza intermediară, cu vocala alungită, *ār, āl*[1], *ēr, ēl*), s-a petrecut în limbile slave sudice după așezarea purtătorilor lor în Peninsula Balcanică (sec. VI–VII), însă, în tot cazul, înaintea apariției primelor texte scrise, în a doua jumătate a sec. al IX-lea[2], cu o anumită întârziere în unele graiuri, explicată prin teoria ariilor laterale[3].

Și, totuși, aceste cuvinte par a fi mai degrabă autohtone în limba română, ca și în albaneză, atât din punct de vedere semantic, cât și formal.

---

[1] Vezi, acum în urmă, Bernstein, *Очерк*, pp. 216–220 (*Gramatica*, pp. 196–199). Vl. Georgiev (*Вокалната система*, pp. 57–60) presupune chiar că vocalismul slavei comune prezenta și aici *ă* până în sec. VIII și prima jumătate a sec. IX: *ar, al*.

[2] Vezi, de ex., K. Mircev, *Историческа граматика на българския език*, ed. a II-a, Sofia, 1963, pp. 137–139.

[3] A. Lamprecht, *Несколько замечаний о развитии фонетической системы праславянского языка*, în „Sborník prací filosofické fakulty Brněnské university“, V, 1956, p. 21; S.B. Bernstein, *Очерк*, p. 225 (*Gramatica*, p. 204).

Rom., megl. *gard*. arom. *gárdu*, corespund direct alb. *gardh* (DA II, I 227; Rosetti, 342–343, 613–615; Poghirc, 341; Russu, 159–161), ca și frig. *-gordum* „Stadt“ (*Manegordum* „orașul lui Manes“), got. *gards* „Haus“, lit. *gar̃das* „țarc“, sl. com. **gordъ* (Pokorny, 444; Berneker, I, 230–231; Vasmer-Trubaciov, I, 443; BER, 271; Sławski, I, 354; Fraenkel, I, 135–136; Meyer, 119–120), așadar poate fi explicat ca provenind din substratul dacic (i.e. **ghordhos*). Această concluzie este sugerată și de sensul mai arhaic al cuvântului românesc față de cel vechi slav **градъ** „cetate“, precum și de faptul că alte cuvinte românești populare provenite din derivate ale sl. com. **gordъ* prezintă metateza lichidelor: *grajd* (< v. sl. **гражДь**), *grădină* (cf. bg. *градина*). Mai interesantă e situația verbului rom. *a grădí* (rar), *a îngrădí*, explicat, pe bună dreptate, din v. sl. **градити** (vezi Cihac, II 115; DA II, I, 691–692; Cioranescu, nr. 4419; cf. și *dez-grădí*), dar legat în mintea vorbitorilor de *gard*. Faptul este confirmat, credem, de megl. *angărdés* „îngrădesc“, care ne face să presupunem și dacorom. **în-gărdesc*, căruia i s-a substituit forma mai nouă, provenită din v. sl., identică semantic și atât de apropiată fonetic: oricum, perechea *gard — îngrădi* este un exemplu interesant, după părerea noastră, de apropiere între două cuvinte românești, unul de origine traco-dacă și altul de origine slavă, provenind din același prototip indo-european. Am avea, în acest caz, de a face cu ceea ce acad. Al. Graur a numit foarte nimerit *etimologie multiplă*[1] (vezi, mai sus, și opiniile circumspecte ale acad. Al. Rosetti și acad. Vl. Georgiev).

7) *Rom.* **baltă** = *alb.* **baltë** = *sl. com.* ***bolto** = *lit.* **báltas, bálta**

Cuvintele de mai sus, având rădăcina indo-europeană **bhel-/bhelə-* „glänzend, weiß“ (Pokorny, 118–120), sunt interpretate la origine, pe bună dreptate, drept adjective (în slava comună: neutru), cu sufixul *-t-* (Sławski, I 37) de la substantivul păstrat în lituaniană sub forma *balà* „baltă, lac“: deci lit. *báltas* „alb“ (m.), *bálta* (fem. și neutru vechi). Concretizarea sensurilor „alb“ — „baltă, lac“ se bazează pe faptul că oglinda lacului apare, la soare, *lucioasă, albă*.

Pentru prezența acestui cuvânt în limbile vechi balcanice, alături de baltică și slavă, pledează următoarele atestări: toponimicul trac

---

[1] *Etimologie multiplă*, în SCL, I, 1950, pp. 22–34, și alte lucrări; cf. G. Mihăilă, *Этимологические заметки* (21–25), în RRL, XV, 1970, nr. 5, pp. 501–502.

Dibaltum, Δε-βελτός „două bălți" (în regiunea băltoasă a lacului Burgas; Decev, *Die thrak. Spr.*, 122–123); dalm. *balta* (sec. XIV); ital, nord. *palta* ș.a. (vezi Berneker, I 70; Vasmer-Trubaciov, I 190; BER, I 54–55; Fraenkel, I, 30, 32; DA I, I 463–464; Georgiev, *Въпроси на бълг. ет.*, 37; Poghirc, 328; Russu, 136–137; Cioranescu, 652). Așadar, este foarte posibil ca acest cuvânt să se fi păstrat în rom., arom., megl. *baltă*, istr. *bâtę*, alb. *baltë* (precum și în gr. biz. βάλτα). Dar marea apropiere fonetică de forma slavă sudică înaintea metatezei (**bolto* > **balto* > v. sl. балто) a făcut pe unii cercetători să atribuie acest cuvânt influenței vechi slave în limba română și în albaneză (vezi, de ex., Rosetti, 342–343, 613–615): or, astfel de cuvinte „fără metateză" sunt foarte puține în limba română (în afară de *gard*, doar *daltă* și *scovardă*, a căror etimologie slavă este sigură). De asemenea, pledează pentru caracterul său autohton numărul mare de derivate românești: *băltiță, băltucă, băltică, băltoacă, băltoi, băltină*[1], *băltiș, băltos, băltăreț* etc. (Russu, *loc. cit.*; DA I, I 463 și urm.), când se știe că raportul dintre derivate și cuvintele de bază este, în medie, la cuvintele moștenite din latină și la cele din substrat, de peste 4/1, în timp ce la cele de origine slavă este numai de peste 2/1, potrivit statisticii prof. D. Macrea[2].

8) *Rom.* **stână** = *sl. com.* ***stanъ** = *v. ind.* **stana-** *etc.*

Stână, cuvânt specific păstoresc (domeniu în care românii n-au împrumutat cuvinte de la popoarele slave, ci dimpotrivă), este un cuvânt autohton în limba română, perfect reconstituit în indo-europeană și având corespondente clare în alte limbi, fiind format de la rădăcina *stā-* (cf. lat. *stō, stāre*, sl. com. **stati* etc.), cu formantul *-n-*, respectiv **sta-no-*: v. ind. *sthānam* „loc, așezare", avest. *stāna-* „Standort, Ort, Platz", v. sl. станъ „(Heer-)Lager, tabără militară" etc. (Pokorny, 1004, 1008; Vasmer-Trubaciov, III 745; Poghirc, 356; Reichenkron, 150–152). De aceea, trecerea de către unii cercetători a acestui cuvânt printre cuvintele de origine slavă (după Fr. Miklosich[3] și Cihac, II 361) se datorează mai

---

[1] Rom. *băltină* e surprinzător de apropiat de medio-bulg. nemetatezat балтина, putând fi explicat fie ca derivat românesc cu sufixul *-ină*, fie ca provenind din acesta (cf. DA, I, I 468; BER, I 54).

[2] *Fizionomia lexicală a limbii române*, în DR, X, partea a II-a, 1943, pp. 362–373; *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, pp. 36–37; cf. Poghirc, *Infl. autohtonă*, p. 364.

[3] Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Wien, 1861, p. 46.

mult „tradiției" (vezi, de ex., Rosetti, 338–339); Petrovici, RRL, XI, 1966; Cioranescu, nr. 8182), decât unei analize concrete, căci, în realitate, *stanъ*, care în limbile slave are alte sensuri concrete, a și pătruns în limba română din dialectele slavo-bulgare: *stan*, var. *stană* „parte a iei de la brâu în sus; bolovan de piatră (asemănător unei figuri umane stând în picioare)".

9) *Rom.* **drui** = *alb.* **dru** = *sl. com.* **drъvo** = *lit.* **dravìs** *etc.*

Rom. dial. (sud-vest) *drui, druéte, droéte* (cu sufixul singulativ *-ete* < *-et*) „lemn gros și scurt etc."[1] își găsește corespondente perfecte în mai multe limbi indo-europene: alb. *dru*, sl. com. **drъvo* (*< *druuo*, alături de **dervo* < **deruo*: v. sl. дръва, pl., bg. дърво, rus. дрова, pl. etc.), lit. *dravìs* „scorbură", let. *drava, dreve* „id.", gr. δρῦς „arbore, stejar", v. ind. *dru-*, avest. *dru-*. Așadar, prototipul indo-european este **drū-* „copac", probabil inițial „stejar", cuvântul putând fi, deci, interpretat în română ca autohton, traco-dacic (vezi Pokorny, 214–215; Berneker, I 186, 232; Vasmer-Trubaciov, I 502, 539; BER, I 439, 458–459: aici se semnalează și rom. dial. *dreavă* < bg. дрявo; Sławski, I 171, 174; Fraenkel, I 90, 102; Rosetti, 269; Poghirc, 330; Russu, 157–158). Acad. Vl. Georgiev pune cuvântul românesc în legătură cu toponimicul dacic Δρουβητίς, *Drobeta, Drubeta*, ceea ce poate confirma și mai mult cele spuse mai sus[2].

10) *Rom.* **strungă** = *alb.* **shtrungë** = *let.* **strùoga** ≅ *slav. com.* ***struga**

Cercetătorii români au relevat de mult caracterul autohton al rom. *strungă* „1. loc îngrădit la stână; deschizătură îngustă a acestui loc, prin care *trec* oile una câte una la muls; 2. loc îngust de trecere; trecătoare îngustă (între munți), defileu; 3. spațiu între dinți", care-și are

---

[1] Fiind un cuvânt dialectal, mai puțin cunoscut, reproducem aici datele strânse în *Dicționarul limbii române* (manuscris aflat la Institutul de lingvistică din București); *druéte*, s.m. (reg.) „1. trunchiu de lemn sănătos, negăunos (*Rev. crit.*, III, 123); lemn gros și scurt, buștean (cf. Pașca, *Gl.* — cules din Gorj); (la pl. *drueți*) lemne rotunde cu care se construiesc pereții casei (*Chest.* II 78/84; 2. (Mehedinți) ceafa jugului (*Noua rev. română* XIV, 349)"; *drui* „lemn", cu următorul exemplu: *Se făcea* [tocanul = tocana] *drui de tare, de puteai tăia în el ca în ceară* (Nicolae al Lupului, *Posada Gurenilor. Povestiri din alte vremi*, Craiova [1929], p. 195).

[2] *Dak. Drubetis, Dru/obeta(e)* = *rum. druete* „Holz", în „Zbornik za filologiju i lingvistiku", IV/V, Novi Sad, 1961/1962, pp. 85–86.

corespondentul în alb. *shtrungë*, cu unul din sensuri „porta dell'ovile per cui si fanno passare le pècore e le capre per mùngerle", dar n-au reușit să identifice clar rădăcina indo-europeană (cf. Poghirc, 334: probabil i.e. **streng-* „strâmt"; Russu, 199–202: aproximativ la fel; Rosetti, 274, indică numai corespondentul albanez și se referă la răspândirea cuvântului de la păstorii români la popoarele vecine: cf. ucr. *струнга*, pol. *stręga*, slovac, ceh dial.-morav *strunga*, bg. dial. *стръга* și diverse variante, scr., sloven dial. *strunga*, magh. *esztrenga*)[1].

Or, pornind de la articolul recent al lui R. Bernard (citat în nota 25), consacrat cuvântului slav comun **struga* (<**strouga*, răd. i.e. *srou̯-/sreu̯-/srū-* „a curge"), atestat în slava veche, строуга cu sensul gr. ῥεῦμα și păstrat în limbile slave actuale, cu excepția bulgarei (și sârbocroatei), unde a fost înlocuit de cuvântul provenit din „substratul balcanic" **strǫga*, putem spune — având în vedere prezența lui în română și albaneză, cu sensurile arhaice indicate — că poate fi atribuit limbii traco-dace. Cum un sufix cuprinzând elementul *-g-* (variantă sonoră a lui *-k-*), respectiv *-ga*, a fost identificat în mai multe limbi indo-europene (sanscr., lit., let., sl. com., armeană, chiar augmentat cu infixul *-n-*, deci *-nk-*)[2], iar infixul *-t-* în *sr-* e cunoscut atât în baltica comună și slava comună, cât și în traco-dacă (și albaneză: *shtr-*)[3], este deci justificat să presupunem, alături de sl. com. **struga* (<**strou̯ga*), de let. *straũga* „povârniș", let. *strūga* „șuvoi de apă" (vezi Trautmann, 279–280; Vasmer-Trubaciov, III 783; Pokorny, 1003) și, mai ales, de let. *strùoga* „schmaler Zwischenraum zwischen zwei Gebaüden oder zwischen zwei Wäldern" (balt. com. **strangā* < i.e. **strongā*; Duridanov, 95), existența nu numai a trac. **struna* „Strom, Fliessen" (toponim. Στρουνειλος — Decev, *Die thrak. Spr.*, 481; Duridanov, 69, 88, care-l

---

[1] Vezi, acum în urmă: E. Vrabie, *Influența limbii române asupra limbii ucrainene*, în Rsl. XIV, 1967, p. 173; Silvia Niță-Armaș ș.a., *L'influence roumaine sur le lexique des langues slaves*, în Rsl. XVI, 1968, p. 96; D. Macrea, *Studii de lingvistică română*, București, 1970, p. 20; R. Bernard, *Causes de la disparition du domaine balkanique d'un mot slave commun attesté en vieux bulgare*: строуга „*canal, chenal, tranchée remplie d'eau, fossé*", în *Actes... Ét. Balk.*, VI, pp. 731–734.

[2] A. Meillet, *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*, 2e éd., Paris, 1961, pp. 353–355, cu menționarea și a v. sl. *struga*; vezi și Trautmann, 279–280; Vasmer-Trubaciov, III 783.

[3] Georgiev, *Introduzione*, pp. 153, 163.

compară cu oronimul lit. *Strūnà*), ci și a dac. **strunga* (cf. toponim. Στρόγγες — Decev, *Die thrak. Spr.*, 480–481; Duridanov, 95, care reconstruiește i.e. **strŋga*), păstrat în rom. *strungă* și alb. *shtrungë*, având sensul inițial „loc de trecere, de scurgere".

*

Așadar, fără a avea pretenția ultimului cuvânt în aceste probleme complexe ale paralelelor lexicale traco-daco-româno-albano-slave, care prezintă corespondente și în alte limbi indo-europene și au rădăcini și formanți clari (*barz, gard, baltă, stână, drui, strungă*), putem spune că numai prin continuarea cercetărilor în această direcție se poate ajunge la rezultate mai evidente. Este drept însă că la unele cuvinte formantul, respectiv terminația nu sunt suficient de clare (de ex., rom. *pârâu, mătură*) sau că nici măcar rădăcina nu este încă determinată pe plan indo-european (*gata, măgură*). Tocmai în astfel de cazuri noile argumente în sprijinul etimologiei autohtone a acestor cuvinte trebuie căutate în limbile română și albaneză sau urmează să apelăm la alte explicații.

1972

STUDIUL ELEMENTELOR AUTOHTONE ÎN *CUVENTE DEN BĂTRÂNI*

Se împlinește în acest an un secol de când B.P. Hasdeu a publicat cea mai mare parte a celebrei sale opere *Cuvente den bătrâni*, care a pus bazele lingvisticii și filologiei române moderne. Apărută în trei tomuri (dintre care al treilea incomplet) și un *Suplement la tomul I*, în anii 1878 (t. I), 1879 (pe copertă: 1880, t. II), 1880 (Supl. la t. I) și 1881 (t. III), această amplă publicație de documente și texte vechi românești, însoțită de temeinice studii și comentarii lingvistice, filologice, istorico-literare și folclorice ridica pe o treaptă sensibil superioară propriile-i cercetări, începute cu peste două decenii înainte. Ea făcea dovada strălucită nu numai a maturității autorului — care împlinise 41 de ani la apariția în revistă a celei mai mari părți din tomul I —, ci și a lingvisticii și filologiei românești, în cadrul celei europene, exact în momentul în care poporul român își câștiga independența deplină în viața statală[1].

Recenzând, printre primii, tomul I, în „Timpul" din 17 septembrie 1878, marele nostru poet M. Eminescu sublinia, pe drept cuvânt: „Cartea d-lui Hasdeu împlinește un gol simțit între materialele cercetărilor istorice asupra limbii și ca atare merită recunoașterea cuvenită"[2]. Cât privește Academia Română — al cărui membru Hasdeu devenise la 13 septembrie

[1] Cu excepția *Cronicii lui Mihail Moxa*, tomul I a fost tipărit inițial în „Columna lui Traian" din 1877, numerele 5–12 pe lunile mai–decembrie. Reamintim că B.P. Hasdeu s-a născut la *16 februarie 1836* — și nu la 26 februarie 1838, cum se admite de obicei (Argumente și bibliografie în studiul introductiv la noua ediție a *Cuventelor den bătrâni*, în curs de publicare la Editura Didactică și Pedagogică).

[2] M. Eminescu, *Articole și traduceri*, ed. critică de Aurelia Rusu, București, 1974, pp. 115–118; cf. nota de la pp. 549–550.

1877 —, aceasta a încununat atât tomul II, cât și tomul III cu Premiul „Heliade-Rădulescu" (în 1880 și 1881), în baza rapoartelor elogioase ale lui G. Barițiu[1]. În sfârșit, ținând seama și de ecourile deosebit de favorabile din străinătate (în primul rând, H. Schuchardt, apoi G. Meyer, A. de Gubernatis, G.I. Ascoli ș.a.), Titu Maiorescu, „vechiul adversar literar", scria cu obiectivitatea-i caracteristică, în articolul *Literatura română și străinătatea*, tipărit în numerele pe ianuarie și februarie 1882 ale „Convorbirilor literare":

„Dar mai nainte și mai presus de aceste lucrări încă prea fragmentare (ale lui Cipariu, Lambrior, Burlă și Gaster — *n.n.*) suntem datori să punem studiile d-nului Hasdeu asupra limbei române vorbite în secolul XVI, apărute în 1878 și 1880 sub titlul *Cuvente den bătrâni*, 2 volume, cu un supliment la vol. I și cu o primă fascioară a unui al treilea volum, publicată în 1881 (...). Tomul I și mai ales tomul II ne par mai presus de laudă. Lucrate cu o deosebită silință, consolidate prin îmbrățișarea celui mai întins câmp de cercetări, luminate prin argumentări ingenioase și înfrumusețate printr-un stil foarte viu: observările d-lui Hasdeu cuprinse în notele tomului I, Glosariul d-sale de cuvinte române intercalate în documentele slavice, dar mai ales «ochirea asupra cărților popoarane» și monografiile asupra baladei *Cucul și turturica* și asupra povestei numerelor din tomul II fac din această operă a d-lui Hasdeu o carte de mare folos pentru știință în genere și o adevărată podoabă a încercărilor științifice la români.

Fie ca d-l Hasdeu, ajuns astăzi la înălțimea științei și văzând luarea-aminte și laudele Europei culte, cu drept cuvânt atrase asupră-și (...), să-și aducă aminte că *noblesse oblige* și (...), descurcându-se mai curând din principiele generale de linguistică, să ne dea în sfârșit din comoara cunoștințelor sale opera cea cu adevărat însemnată și adevărat națională, ce dintre toți românii de astăzi numai d-sa ne-o poate da: *Istoria limbei române*"[2].

[1] Tomul I, prezentat de asemenea favorabil de același cărturar (cu unele obiecții, în bună parte nejustificate), fusese respins în 1878 de la Premiul „Năsturel"; vezi „Analele Academiei Române", t. IX, Secț. I, Partea adm. și dezb., 1878, pp. 162–178 (și *Cuvente den bătrâni. Suplement la tomul I*, pp. XLVI–LIII, LXXVIII–LXXIX); Seria II, t. II, Secț. I, Partea adm. și dezb., 1881, pp. 294–296, 351–354, 362–363, 429–430; t. III, Secț. I, Partea adm. și dezb., 1882, pp. 207–208, 231–234, XVII–XXX.

[2] Titu Maiorescu, *Critice*, vol. II, ed. îngrijită de Domnica Filimon, București, 1973, p. 187; ultima parte a citatului reprodusă de Hasdeu, în prefața volumului său, *Din istoria limbii române*, București, 1883, p. VII.

Este adevărat că marele filolog — absorbit ulterior de munca la *Etymologicum magnum Romaniae*, începută în 1884 — n-a mai apucat să închege *Istoria limbii române*, promisă chiar prin titlul tomului III al *Cuventelor den bătrâni*, din care a publicat doar o bună parte a studiului teoretic introductiv, *Principie de linguistică*[1]. Dar el a adunat și prelucrat în mod magistral elementele de bază ale acestei ample construcții, în fonetică, morfologie, sintaxă și vocabular, depășind cu mult ceea ce realizaseră predecesorii și contemporanii săi.

Un capitol important al acestui studiu complex, continuat și dezvoltat de generațiile ulterioare de lingviști români, până astăzi, îl constituie, după cum s-a subliniat nu o dată, *cuvintele autohtone, de origine traco-dacă în limba noastră*[2]. Am socotit deci potrivit, cu prilejul

---

[1] La începutul paragrafului 1, Hasdeu preciza: „Lucrând la *Istoria limbei române*, am schițat mai întâi o introducere generală în linguistică" (p. 3). Iar în prefața, semnată la 20 decembrie 1880, preciza chiar: „«Istoria limbei române», obiectul părții a doua, este o consecință și tinde a fi o sinteză a numeroaselor texturi publicate în *Cuvente den bătrâni*, alăturându-se cu toate tipăriturele noastre cele vechi, mai ales din secolul XVI, precum și cu mai multe manuscripte inedite din aceeași epocă, dintre cari ne mărginim a menționa aci prețiosul Evangheliar de la 1574 din British Museum și nu mai puțin prețiosul codice în posesiunea profesorului Sbiera din Cernăuți..." (pp. XIII–XIV).

[2] Vezi: *B.P. Hasdeu*. Antologie stabilită și îngrijită de Gr. Brâncuș, București, 1972; A. Rosetti, *Études linguistiques*, Haga–Paris–București, 1973, pp. 13–17; D. Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, București, 1978, pp. 123–140; Al. Graur — Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ed. 3 rev. și adăug., București, 1977, pp. 125–126; C. Poghirc, *B.P. Hasdeu, lingvist și filolog*, București, 1968, în particular, *Bibliografia* (pp. 11–51) și cap. *Teoria substratului limbii române* (pp. 166–193); Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române* , II, București, 1969, pp. 9–34; *Istoria lingvisticii românești*, coord. acad. Iorgu Iordan, București, 1978, pp. 92–95 ș.a. (capitol scris de Luiza Seche și Mircea Seche); Paul Cornea, studiu introductiv la: B.P. Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae (Pagini alese)*, vol. I, București, 1970, pp. V–LIX; Gr. Brâncuș, studiu introductiv la: B.P. Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*, I, București, 1972, pp. V–XXX; S. Berejan, studiu introductiv la B.P. Hasdeu, *Principii de lingvistică*, Chișinău, 1974, pp. VII–XXIV; I. Coteanu și I. Dănilă, *Introducere în lingvistica și filologia românească. Probleme, bibliografie*, București, 1970, p. 180 ș.u., 325; Jana Balacciu–Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, București, 1978, pp. 138–141. Dintre studiile istoricilor literari menționăm: Mircea Eliade, introducere la: B.P. Hasdeu, *Scrieri literare, morale și politice*,

centenarului *Cuventelor den bătrâni*, ca în cadrul actualei ședințe a Secției de științe filologice, literatură și arte, consacrată „Problemelor studierii substratului limbii române", să subliniem încă o dată contribuția esențială adusă de Hasdeu — în particular, în această operă — la stabilirea etimologiei prețiosului grup de cuvinte moștenite de la strămoșii poporului nostru.

Practic vorbind, până la el, studiul acestor cuvinte în lingvistica românească era ca și inexistent, fiind doar prefigurat în considerațiile mai vechi ale lui Dimitrie Cantemir și în unele sugestii ale lui I. Budai-Deleanu. Ceva mai mult spuseseră unii lingviști străini, printre care B. Kopitar, Fr. Miklosich, iar în vremea lui Hasdeu însuși, G.I. Ascoli și H. Schuchardt. Stadiul „prehasdean" este reflectat în vol. II al *Dicționarului etimologic* al lui A. de Cihac, în care aceste cuvinte sunt tratate drept „Éléments albanais", iar cercetările anterioare ale lui Hasdeu sunt trecute sub tăcere[1].

Or, încă înainte de tipărirea impunătoarei sinteze, marele filolog publicase, începând din 1860, mai multe studii consacrate special elementelor autohtone ale limbii române, definindu-le ca fiind de origine traco-dacă, înrudite cu cele albaneze: *Pierit-au dacii?* (1860), *Cine au fost dacii?* (1860), *Originile păstoriei la români. Elemente dacice* (1874), *Principie de filologie comparativă ario-europee (...), cu aplicațiuni la istoria limbei române. Curs ținut la Facultatea de litere și filozofie din București*, T. I. *Istoria filologiei comparative* (1875), *Fragmente pentru istoria limbei române. Elemente dacice.* I. *Ghiuj*, II. *Ghiob* (1876). De asemenea, în *Istoria critică a românilor* (vol. I, 1873, ed. 2, 1875; vol. II, 1875), precum și în alte studii, fuseseră discutate unele elemente autohtone sau presupuse ca atare. După tipărirea *Cuventelor*, în care — cum vom vedea — Hasdeu a acordat o atenție deosebită acestor cuvinte,

---

t. I, București, 1937, p. V–LXXX; G. Călinescu, *Istoria literaturii române, de la origini până în prezent*, București, 1941, pp. 320–332; George Munteanu, *B.P. Hasdeu*, București, 1963; I.C. Chițimia, *B.P. Hasdeu*, în: *Istoria literaturii române*, III, București, Ed. Academiei, 1968, pp. 664–705; Mihai Drăgan, *B.P. Hasdeu*, Iași, 1972; Vasile Sandu, *Publicistica lui Hasdeu*, București, 1974; Gabriela Drăgoi, *Hasdeu, B.P.*, în: *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Ed. Academiei, 1979, pp. 424–430.

[1] A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*. [II]. *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort s/M., 1879, pp. 714–721. La bibliografie (p. XXII) este menționat doar t. I al *Cuventelor*, fără siglă, ceea ce înseamnă că nu este utilizat în text.

stabilind noi etimologii, preocupările lui s-au intensificat, atât în paginile *Etymologicului*, cât și în alte lucrări speciale, cum sunt: *Doina. Originea poeziei poporane la români* și *„Doina" răstoarnă pe Rösler* (1882), republicate în volumul din *Istoria limbei române* (1883), *Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice* (1892) și *Cine sunt albanezii?* (1901), cărora li se adaugă notele manuscrise după cursurile sale, *Elemente dacice în limba română*, din anii 1896–1898, păstrate la Arhivele Statului din București[1].

Lăsând la o parte cuvintele a căror etimologie n-a fost elucidată nici până astăzi — deși despre unele se poate presupune că aparțin aceluiași grup lexical —, trebuie să subliniem că Hasdeu a stabilit originea traco-dacă sau a adus importante argumente în sprijinul etimologiilor propuse anterior la aproape 30 de cuvinte, despre care cercetătorii actuali sunt de acord că pot fi atribuite substratului autohton al limbii române[2]. El însuși precizase — lucru cu care putem fi de acord și astăzi — „ca unice criterie solide pentru recunoașterea vorbelor dacice în limba română, următoarele trei condițiuni fundamentale: 1. Când cuvântul nu este latin; 2. Când nu s-au putut împrumuta de la nemini dintre vecini;

---

[1] Vezi indicațiile bibliografice complete la C. Poghirc, *op. cit.*, pp. 15–40.

[2] Lista globală — fără separarea celor care s-au dovedit ulterior a fi de alte origini ori au rămas cu etimologia nelămurită până astăzi — a fost întocmită de C. Poghirc, *op. cit.*, pp. 174–176 (repetată de A. Vraciu, *Limba daco-geților*, Timișoara, 1980, pp. 109–110, fără indicații bibliografice); pe de o parte, am completat această listă cu 6 cuvinte discutate în *Cuvente* și omise de autorul menționat (*ghionoaie, grumaz* și *sugruma, mânz, viezure* și *viezuină*; la alte 3 cuvinte lipsesc referirile la *Cuv.: barză, brad, ghiuj*), iar pe de altă parte, am redus-o în urma confruntării cu cele acceptate în următoarele sinteze: Acad. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *De la origini până în secolul al XVII-lea* ed. 2, rev. și adăug., București, 1978 (89 de cuvinte comune cu albaneza); C. Poghirc, *Influența autohtonă. Lexicul*, în *Istoria limbii române*, II, red. resp. I. Coteanu, București, 1969, pp. 327–356; I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, 1970, pp. 131–217 (73 de cuvinte); 10 dintre aceste elemente lexicale sunt atestate începând din sec. X până în 1521 și sunt cuprinse în repertoriul nostru, publicat în volumul *Cultură și literatură română veche în context european. Studii și texte*, București, 1979, pp. 7–20 (cf., de asemenea, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X–începutul sec. XVI)*, București, 1974 — abrev. DLRV); în sfârșit, menționăm că 7 din cele 29 de cuvinte studiate de Hasdeu — așadar, abia un sfert — sunt consemnate și de A. de Cihac, în *Dicționarul* său (II, pp. 714–721).

3. Când n-a existat nici într-o limbă de-ale diverselor popoare câte au fost cutreierat succesivamente România în veacul de mijloc“[1]. Aceste criterii „negative“ erau completate cu alte trei „pozitive“: 1. comparația cu albaneza, principiu stabilit încă de B. Kopitar și Fr. Miklosich, sau cu cuvintele lui Hasdeu însuși: „particularitățile comune limbilor română și albaneză, întrucât nu se explică prin elemente latine, slavice sau altele, aparțin sorgintei tracice, din care albanezii s-au adăpat prin dialectul traco-epirotic, iar românii prin dialectul traco-dacic“[2]; 2) identificarea acestor elemente în resturile cunoscute ale limbii trace, glose și nume proprii, „un material de ajuns pentru ca să nu mai fie iertat nimănui de a zice, precum nu încetează de a striga unii din lene de a cerceta: limba tracică e necunoscută“[3]; 3) comparația cu alte limbi vechi indo-europene: „dialectul dacic al limbei tracice fiind conservat numai în limba română, consecința este că limba română, deși de formațiune secundară, se consideră totuși ca primară prin elementele sale dacice, cari se compară apoi de-a dreptul cu sanscrita, cu zendica, cu elina, cu celtica, cu litvana etc., ceea ce nu s-ar permite, dacă graiul dacilor, din nenorocire, n-ar fi pentru noi un *N*“[4].

Călăuzit de aceste principii în totalitatea lor, nu este de mirare că Hasdeu — dincolo de unele insuccese, inerente epocii în care a scris — a ajuns să stabilească sau să confirme, încă acum o sută de ani, etimologia autohtonă a peste o treime din cuvintele considerate astăzi de specialiști ca atare. Iată lista acestor 29 de cuvinte, însoțite de referiri la Cihac — atunci când este cazul —, la cele trei sinteze recente — Rosetti, Poghirc, Russu —, precum și la repertoriul nostru, citate toate într-o notă, mai sus[5]:

---

[1] *Originile viniculturei la români*, „Columna lui Traian“, 1874, nr. 4, p. 90.

[2] *Fragmente pentru istoria limbei române. Elemente dacice*, I. *Ghiuj*, București, 1876, p. 4.

[3] *Ibidem*, p. 7.

[4] *Principie de filologie comparativă...*, t. I, fasc. 4, București, 1875, p. 86; cf. C. Poghirc, *B.P. Hasdeu*, pp. 171–174. Vezi, de asemenea, G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, pp. 251–263.

[5] Abrevierile operelor lui B.P. Hasdeu: Cine sunt alb.? = *Cine sunt albanezii?*, „Analele Academiei Române“, Seria II, t. XXIII, Men. Secț. lit., 1901, pp. 103–113; Cuv. = *Cuvente den bătrâni*; Din ist. lb. rom. = *Din istoria limbii române*, București, 1883; *Doina. Originea poeziei poporane la români*, „Columna lui Traian”, 1882, pp. 397–406; *„Doina“ răstoarnă pe Rösler*, *ibidem*, p. 529–536; EMR = *Etymologicum magnum Romaniae*, t. I–IV, București,

1. *abur*, EMR, I 102 (cf. Cihac, II 714; Rosetti, I 271; Poghirc, în *Ist. lb. rom.*, II 335; Russu, 131–132);

2. *argea*, Ist. crit. II 48 ș.u.; EMR, II 1582 (cf. Rosetti, I 271–272; Poghirc, II 328; Russu, 132–133);

3. *baci*, Orig. păst. 104 (cf. Rosetti, I 272; Poghirc, II 335; Russu, 133; în DLRV, 73, trecut prin cuvintele cu etimologie necunoscută: <1293–1302>);

4. *balaur*, EMR, II 2970 (cf. Rosetti, II 272; Poghirc, II 328; Russu, 133–135; Mihăilă, 8–9: <cca 1337–1340>);

5. *barză*, Ist. crit. I 308, Cuv. I 269, nr. 14 și Supl. I, LXXVII, nr. 30 (cf. Rosetti, I 272–273; Poghirc, II 336; Russu, 137–138);

6. *bască* „lână tunsă de pe o oaie", EMR, II 2595 (cf. Rosetti, I 273; Poghirc, II, 336; Russu, 138–139);

7. *băl, bălan*, EMR, III 2940 (cf. Poghirc, II 328);

8. *brad*, Ist. crit. I[2], 65–66; Viața de codru, 244–245; Cuv. I 245 (cf. Cihac, II 714; Rosetti, I 273; Poghirc, II 337; Russu, 139–140; Mihăilă, 9: *1490*);

9. *brânză*, Orig. păst. 105–106; Cuv. I 189–190 și Supl. I, LXXII, nr. 2 (cf. Rosetti, I 281; Poghirc, II 354; Mihăilă, 10: <1356–1381>);

10. *bunget*, Cuv. I 245 (cf. Cihac, II 715; Rosetti, I 274; Poghirc, II 338, Russu, 144–145);

11. *cioară*, Orig. păst. 176 (cf. Cihac, II 716; Rosetti, I 275; Poghirc, II 339; Mihăilă, 10–11: *1442*);

12. *doină*, Pr. fil. comp. 20–29; Ghiuj, 32; Doina, 397–407, 529–536 = Din ist. lb. rom. 11–32 (cf. Poghirc, II 355–356);

13. *ghionoaie*, Cuv. I 282, nr. 76 (cf. Rosetti, I 277; Poghirc, II 342; Russu, 166–168);

1887–1898; Ghiuj = *Fragmente pentru istoria limbei române. Elemente dacice. I. Ghiuj*, „Columna...", 1876, nr. 1, pp. 1–17; *Apendice*, *ibidem*, pp. 123–124 (și extras, București, 1876); Ist. crit. = *Istoria critică a românilor*, vol. I, București, 1873 (ed. 2, 1875); vol. II, 1875; Orig. păst. = *Originile păstoriei la români. Elemente dacice. I. Cioban, baci, stână, urdă, brânză*, „Columna...", 1874, nr. 5, pp. 97–107; *Adaos*, p. 124; *Dulău și mosoc. Turcă (și cioară, iele)*, *ibidem*, nr. 7, pp. 173–177; Post-scriptum = *Post-scriptum despre d. Cihac*, „Columna...", 1876, nr. 1, pp. 17–32; Pr. fil. comp. = *Principie de filologie comparativă ario-europee...*, t. I, București, 1875; Viața de codru = *Viața de codru în Dacia. Studiu filologic*, „Columna...", 1873, nr. 13, pp. 244–246.

14. *ghiuj*, Ist. crit. I 308, Ghiuj, 1–17, 123–124 (extr. 1–40); Cuv. Supl. I, XCVI, nr. 100 (cf. Rosetti, I 277; Poghirc, II 330);

15–16. *grumaz* și *sugruma*, Cuv. I 442 (cf. Cihac, II 718; Rosetti, I 278; Poghirc, II 343; Russu, 171–172; Mihăilă, 12: *1499*);

17. *mal*, Ist. crit. I 308; Cuv. I 288–290, nr. 107; Cine sunt alb.? p. 105 (cf. Rosetti, I 278; Poghirc, II 331; Russu, 174–175; Mihăilă, 13: *1445*);

18. *mazăre*, Cuv. I 190, 291, nr. 112 (cf. Rosetti, I 279; Poghirc, II 332–333; Russu, 175–177);

19. *mânz*, Cuv. I 190 (cf. Rosetti, I 279; Poghirc, II 332–333; Rusu, 180–181);

20. *rață*, Post-scriptum, 32; Cuv. II 16–17 (cf. Poghirc, 347);

21. *rânză*, Orig. păst. 107 (cf. Rosetti, II 281; Poghirc, II 346; Russu, 190–191);

22. *săldus* „mlaștină", Cuv. I 254–256 (cf. Poghirc, II 360);

23. *stână*, Orig. păst. 105; Ghiuj, 245 (cf. Poghirc, II 356; Mihăilă, 15–16: *1451*);

24. *șopârlă*, Ist. crit. I 309 (cf. Cihac, II 720; Rosetti, I 282; Poghirc, II 349–350; Russu, 202–204; Mihăilă, 16: *1483*);

25. *urdă*, Orig. păst. 105; Ghiuj, 31, nota 98 (cf. Rosetti, I 282–283; Poghirc, II 352);

26. *vatră*, Post-scriptum, 32 (cf. Cihac, II 721; Rosetti, I 283; Poghirc, II 352–353; Russu, 210–211);

27–28. *viezure* și *viezuină*, Cuv. I 248, 310, nr. 193, 311, nr. 195 (cf. Rosetti, I 283; Poghirc, II 353–354; Russu, 213–214; Mihăilă, 17: *1492*);

29. *zârnă*, Ist. crit. I^2, 271–274; Ghiuj, 31 (cf. Rosetti, I 283; Poghirc, II 334–335; Mihăilă, 11–12: *1488*).

Dat fiind spațiul restrâns al prezentei comunicări, în cele ce urmează ne vom limita la comentarea unora din considerațiile lui B.P. Hasdeu privitoare la cele 13 cuvinte — din totalul de 29 —, explicate în paginile *Cuventelor den bătrâni* (6 dintre ele numai aici), considerații mai puțin cunoscute, chiar și specialiștilor, întrucât nu dispunem de un *indice complet al etimologiilor* stabilite sau discutate de marele filolog, atât în această operă, cât și în celelalte lucrări lingvistice (parțial, și în unele istorice), publicate în volume sau rămase numai în paginile revistelor. Când un astfel de indice va fi întocmit — având ca parte centrală cele 200 de cuvinte din Glosarul II, tipărit în tomul I al *Cuventelor*, pe baza materialului lexical extras din *Lexiconul slavo-român*, atribuit astăzi dascălului Staicu din Târgoviște

(cca 1660–1670)[1], și lista cuvintelor din *Etymologicum magnum Romaniae*[2] —, se va putea constata că marele savant de acum o sută de ani avea toate datele pentru a redacta un dicționar etimologic — și-l realizase în parte —, superior celui al contemporanului său A. de Cihac, atât prin profunzimea și lărgimea de vederi, cât și prin soluțiile date unor cuvinte dificile, cum sunt cele autohtone.

Astfel, în *Notanda* la *Catastihul averii mănăstirii Galata* (Iași, 1955, noiembrie, 4–25)[3], publicat și comentat în tom. I al *Cuventelor* (pp. 179–224), constatând existența fonetismului arhaic *dz* în cuvintele *brândză, rândze, mândzu* și *madzare*, Hasdeu reconstituie formele străveci cu *d*, apropiindu-se de etimologiile acceptate astăzi, pe baza unei mai întinse comparații cu alte limbi vechi indo-europene (ultimul, precizează el, este „identic până și prin accent cu alb. *modhullë*, p. 190).

În *Glosar I*, extras din documente slavo-române (sec. al XVI-lea), sunt explicate alte cinci cuvinte autohtone: *bunget, brad* (și derivatul *brădet*), *viezune (viezure)* și *viezunie* (pp. 245–248); asupra acestora se revine și în *Glosar II*, nr. 193 și 195, pp. 310–311), precum și *săldus* (pp. 254–256). În particular, reține atenția explicația dată *pentru întâia oară* primului dintre aceste cuvinte, atestat într-un document de la Pătrașcu cel Bun, din 14 aprilie 1556: „cuvânt foarte remarcabil, întrebuințat până acum la munteni în sens de «pădure veche și

---

[1] Prima descriere sumară, dar exactă, a acestui prețios manuscris ne-a lăsat-o, într-o adresă oficială, M. Eminescu, care intenționa să-l achiziționeze în 1875 pentru Biblioteca Centrală Universitară din Iași (vezi cartea noastră, *Cultură și literatură română veche...*, pp. 71–73). D.A. Sturdza, care l-a cumpărat după aceea, l-a dăruit Bibliotecii Academiei Române, unde se păstrează sub cota 312; cf. D. Strungaru, *Începuturile lexicografiei române*, „Romanoslavica", XIII, 1966, pp. 148–158.

[2] Mircea Seche a numărat 2757 de articole-titlu la litera A (ce e drept, cuprinzând și unele nume proprii și afixe, precum și anumite cuvinte polisemantice tratate ca omonime), dând următoarea apreciere privind partea etimologică: „...proporția de etimologii valabile la cuvintele-bază este în *Etymologicum* de circa 80%, procent remarcabil, care întrece global pe acela din dicționarul lui Cihac (...). Valoarea cea mai evidentă a părții etimologice din lucrare o constituie faptul că ea a fost folosită de toate dicționarele ulterioare interesate în indicarea originii cuvintelor" (*Schiță...*, II, p. 14, 32).

[3] Reprodus recent în vol. *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*. Text stabilit și indice de Gh. Chivu ș.a. Introducere de Al. Mareș, București, Ed. Academiei, 1979, pp. 163–166.

deasă»[1] și care însemna dintâi «codru de stejari», fiind format prin sufixul *-et* (= lat. *-etum*), ca în *frăsin-et, făg-et, nuc-et* etc., din b u n g «stejar», vorbă conservată astăzi numai la albanezi: *bungh* «stejar»"[2].

Cât privește *săldus* „mlaștină", atestările relevate de Hasdeu în două documente slavo-române din 12 dec. 1579 (Hasdeu calculase greșit: 1580) și 27 ian. 1581 (Cuv. I 254–256) rămân singurele cunoscute *Dicționarului limbii române* al Academiei (tom. XII, în curs de publicare)[3]. Etimologia traco-dacă propusă de el este susținută în cercetările mai noi, care explică însă pe *Sald-* ca „sărat", nu „băltos" (cum presupusese savantul, pe baza numelui Σαλδήνσιοι, dat de Ptolemeu unui grup de daci din apropierea Dunării)[4].

Interesante considerații privind originea autohtonă a cuvintelor *barză, ghionoaie* și *mal* se găsesc în *Glosar II* (nr. 14, 76 și 106, la pp. 269, 282 și 288–290). Ce e drept, dacă la primul apropierile de limba celtică s-au dovedit nefondate (Hasdeu însuși îl comparase anterior, în mod justificat, în Ist. crit. I 308, cu alb. *barth, bardhë* „alb, -ă" — cf. Cuv. Supl. I, LXXVII, LXXX, cu referiri la opiniile lui Schuchardt și Gaster, care susțin această etimologie), în schimb, la al doilea apropierea de lit. *genỹs*

---

[1] „Cf. Aurelian, *Județul Prahova*, în *Revista științifică*, 1872, p. 300: «călătorul străbate în timp de 4–5 oare b u n g e t u r i, păduri de mai multe ori seculare». — Acest prețios cuvânt nu se găsește nici într-un dicționar român!" (Nota lui Hasdeu).

[2] „Rossi, *Vocabolario della lingua epirotica*, 1875, p. 95" (Nota lui Hasdeu). Cf. Cihac, II 715: „*Bunget*, s., épaisseur d'un bois; — cfr. *bung* quercia, chêne (R. [Rossi])", fără citarea lui Hasdeu, al cărui text apăruse inițial în „Columna lui Traian", 1877, nr. 11, noiembrie pp. 569–590. Mai curios este faptul că *Dicționarul limbii române*, t. I, partea I, sub red. lui S. Pușcariu, București, 1913, p. 695, scrie la etimologia acestui cuvânt: „Derivat din alb. *bunk* «stejar» prin suf. col. *-et* (propriu deci «stejăriș». Cihac, II 715". Este omis astfel Hasdeu, citat doar ca sursă în corpul articolului.

[3] Este adevărat că în colecția *Documente privind istoria României. Veacul XVI*. B. *Țara Românească*, vol. IV, București, Ed. Academiei, 1952, p. 436, și *ibidem*, vol. V, 1952, p. 10, cuvântul respectiv este interpretat ca nume topic, ceea ce nu schimbă prea mult lucrurile; la fel, Poghirc, în monografia *B.P. Hasdeu*, p. 176, și în *Ist. lb. rom.*, II, p. 360.

[4] Vezi: D. Detschew, *Die thrakischen Sprachresten*, Viena, 1957, p. 412; I.I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. 2, București, 1967, p. 119; Poghirc, în *Ist. lb. rom.*, II, p. 360; Vl. Georgiev, *Траките и техният език*, Sofia, 1977, pp. 31–32.

a fost confirmată ulterior prin identificarea cuvântului paralel din albaneză, *gjon* (cf. Rosetti, I 277; Poghirc, II 342; Russu, 166–168)[1].

În sfârșit, în *Introducerea generală* la *Texturi măhăcene* din tom. II al *Cuventelor*, discutând despre rotacismul specific acestui manuscris, Hasdeu revine la discuția privind etimologia cuvântului *rață*, schițată în 1876 (Post-scriptum, 32): „Un cuvânt româno-albanez, remarcabil într-un grad extrem — scrie el aici (pp. 16–17) —, răspândit departe pe la vecini și-n care — desigur, într-o epocă de tot veche — a ocurs acest fenomen fonetic, este *rață*, albanește *rosë*, de unde apoi serbul *paца*, slovenul *reca* maghiarul *réce*, ba și-n dialectul friulian *razze* (...). Miklosich îl pune între cuvinte străine, furișate de pe aiuri în limbile slavice[2], ceea ce nu va împiedica pe d. Cihac — ne rămășim mai de-nainte — a crede în ruptul capului că noi l-am luat de la slavi. O etimologie decisivă, sau cel puțin plauzibilă, nu s-a propus încă. Tot ce s-ar fi putut afirma deocamdată, este natura româno-albaneză a vorbei: ea nu se află decât numai pe Peninsula Balcanică și-n regiunile imediat limitrofe.

La noi, în graiul de la Slănic, nu se zice *rață*, ci *nață*. Tulpina numelui acestei păsări în limbile ariene din Europa este *anati-*, de unde latinul *anas–anatis*, vechiul german *anut*, anglo-saxonul *ened*, iar cu afereză grecul *νῆσσα* = *nâtyâ*. *Rață* se urcă dară de la sineși la prototipul *aratya* = *anatya*, cu pierderea inițialului *a-*, ca în greacă; o pierdere însă întâmplată deja după trecerea lui *n* în *r*, de vreme ce condițiunea esențială a unei asemenea treceri este pozițiunea între două vocale (...)".

Iar la *Addenda et corrigenda* (p. 731), Hasdeu adaugă: „Am fost profeți! Tomul II din Dicținarul d-lui Cihac a apărut în fine, și — *rața* înnoată acolo între elementele slavice" (cf., într-adevăr, Cihac, II, *Éléments slaves*, p. 310, unde se dă următoarea indicație bibliografică: „v. Mikl. fdw. 49"!).

La cele de mai sus adăugăm că sintezele recente consideră într-adevăr cuvântul *rață* (regional: *reață* și *nață* [Hasdeu], pl. *rațe, rățe* și *rețe*; istrorom. *râțę*; arom. *rosă*, din alb.; în megl. lipsește) ca autohton,

---

[1] Pentru întreaga discuție etimologică, vezi J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Band, Berna-München, 1959, pp. 491–493, s.v. *g^{u}hen-ə-* „schlagen, a bate, a lovi". Cât privește etimologia lui *mal*, aceasta fusese stabilită anterior de cercetători străini, cum precizează Hasdeu însuși, susținând-o cu noi și numeroase exemple.

[2] „Miklosich, *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen*, Wien, 1867, p. 49" (nota lui Hasdeu).

înrudit cu alb. *rosë*, fără a se putea spune că etimologia lui a fost elucidată (cf. Poghirc, II 347, care însă nu reține raportările la limbile vechi indo-europene, propuse de Hasdeu, ci încearcă altele, mai îndepărtate; DLR, IX, pp. 46–47, care — spre deosebire de Tiktin, DRG, III, 1308–1309 — omite însă forma dialectală semnalată de marele filolog)[1].

Putem conchide, așadar, cu deplină justificare, că moștenirea științifică a lui B.P. Hasdeu, membru marcant și unul din cei mai activi ai Academiei Române, inclusiv în acest domeniu atât de dificil al etimologiei, continuă să fie și astăzi prețioasă și fecundă pentru lingvistica și filologia românească, ce o valorifică ținând seama, evident, de progresele înregistrate de știința noastră de-a lungul unui secol. Această moștenire, alături de creația sa literară, face astăzi parte din fondul de aur al culturii române multiseculare.

Comunicare prezentată în ședința Secției de științe filologice, literatură și arte din 23 aprilie 1980, cu tema *Probleme ale studierii substratului limbii române.*

1980

---

[1] Cf. și *Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești*, redactori: N. Raevski, M. Gabinski, Chișinău, 1978, p. 351: „*Rață*. Orig. necl. Prob. moșt. din lat. dunăr., în care e împrumutat din daco-moesică. Comp. alb. *rosë* «rață», *rosak* «rățoi»". În orice caz, cuvântul românesc nu este de origine sud-slavă (cum se mai repetă încă în unele dicționare, de ex., Al. Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, fasc. 1–7, Universidad de la Laguna, 1958–1966, nr. 7111), căci: 1) marile dicționare bulgărești nu-l consemnează; 2) Fr. Miklosich (*Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862–1865, p. 812) precizează el însuși că рѣца, pe care-l reconstituie pe baza cuvintelor sloven și croat, „in fontibus palaeoslovenicis non legitur"; 3) P. Skok (*Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. III, Zagreb, 1973, p. 92), la rândul său, nu consideră cuvântul românesc de origine slavă (încercând să explice, fără succes însă, cuvântul croat dial. kajkavian *raca* și pe celelalte, citate mai sus, din lat. *ratis* „plută, pod plutitor; corabie", prin faza intermediară **ratia*). V. Burlă (*Studii filologice*, „Convorbiri literare", XIX, 1880, pp. 217–242, 267–270, 355–362) a încercat să explice cuvântul românesc din lat. *anas, -atis* (prin faza intermediară **anatea*), polemizând îndelung atât cu Hasdeu, cât și cu Cihac, spre hazul junimiștilor (vezi G. Panu, *Amintiri de la Junimea din Iași* [1901–1906], vol. I, București, 1971, p. 194; vol. II, pp. 204–205; cf., de asemenea, comedia lui D.D. Pătrășcanu, *Între filologi*, în vol. *Trei comedii*, București, 1924, pp. 40–42).

MARGINALII LA ETIMOLOGIILE LUI B.P. HASDEU DIN *CUVENTE DEN BĂTRÂNI**

Istoricii lingvisticii românești sunt unanimi în a recunoaște rolul excepțional pe care l-a avut B.P. Hasdeu în lexicologie, respectiv în ramurile cele mai dificile ale acesteia — *etimologia* și *istoria vocabularului*. Această apreciere se bazează, în special, pe siguranța și bogăția de informații și interpretări cuprinse în *Etymologicum magnum Romaniae*[1], opera de maturitate a marelui savant, care, chiar dacă a fost realizată abia în proporție de circa 1/13, a stat la baza valoroaselor opere lexicografice întreprinse în secolul nostru, inclusiv în marele *Dicționar al limbii române* (abrev.: DA), publicat sub auspiciile Academiei Române de către Sextil Pușcariu și colaboratorii săi (t. I, partea I–III, t. II, partea I–II, literele *A–L*, cu unele lacune, București, 1907–1949), respectiv *Seria nouă*, sub conducerea acad. Iorgu Iordan, acad. Al. Graur și acad. Ion Coteanu (DLR, t. VI–XI, literele *M–T*, București, 1965–1982, în curs de completare).

Făcând un sondaj comparativ între cele două dicționare, la litera *A*, Mircea Seche ajungea la concluzia că „proporția de etimologii valabile la cuvintele-bază este, în *Etymologicum*, de circa 80%, procent

---

* Comunicare prezentată la Simpozionul consacrat *Dicționarului etimologic al limbii române*, organizat de Institutul de Lingvistică din București, în zilele de 7–8 februarie 1983.

[1] Tom. I–III și *Introducerea* la t. IV (*Negru Vodă*), București, 1885–1898; reeditat parțial de Hasdeu însuși, în 1894 (*Din Etymologicum magnum Romaniae*, 6 ediții), și în anii din urmă de Editura Minerva, în colecția B.p.t. (2 vol. de *Pagini alese*, îngrijite de Andrei Rusu, cu studiu introductiv de Paul Cornea, 1970), iar apoi integral, cu o *Introducere* de Grigore Brâncuș (t. 1–3, București, 1972–1976).

remarcabil, care întrece global pe acela din dicționarul lui Cihac“[1]. Astfel stând lucrurile, „valoarea cea mai evidentă a părții etimologice din lucrare o constituie faptul că ea a fost folosită de toate dicționarele românești interesate de indicarea originii cuvintelor“, în primul rând DA, care „profită din plin de materialul furnizat de *Etymologicum*. În multe cazuri în care Hasdeu se desparte de predecesori și propune noi soluții etimologice, acestea sunt acceptate ca atare ori măcar menționate de DA“; în plus, la cuvintele derivate, explicațiile sale etimologice „sunt aproape fără cusur“[2].

Aprecieri similare a formulat ulterior și editorul recent al *Etimologicului*, Grigore Brâncuș, referindu-se atât la această operă, cât și la alte lucrări ale fondatorului lingvisticii și filologiei române moderne: „În domeniul etimologiei, geniului lui Hasdeu s-a manifestat larg, sub toate laturile. Contribuțiile sale teoretice și practice la studiul originii componentelor limbii române sunt fundamentale pentru lingvistica noastră și reprezintă partea cea mai importantă din întreaga sa activitate științifică“. Subliniind faptul că „etimologiile lui Hasdeu sunt elaborări ale erudiției și ale fanteziei, atribute atât de necesare, laolaltă, omului de știință superior“, noul exeget adăuga: „Criticii au relevat îndeosebi erorile unora din construcțiile sale etimologice, uitând adesea uriașele rezultate pozitive obținute de el în acest domeniu“[3].

---

[1] A. de Cihac, *Dictionnaire d'etymologie dacoromane* [I]. *Éléments latins*...; [II]. *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort s/M., 1870–1879.

[2] *Schiță de istorie a lexicografiei române*, II, București, 1969, pp. 32–33. Cât privește aspectul cantitativ, M. Seche a numărat, la litera *A*, 2 757 de articole (apelative, precum și unele afixe și nume proprii de persoane și de locuri — vezi pp. 14–16), la care trebuie adăugate cele de la literele *Ă–Â* (8) și *B*.

[3] *Introducere* la *ed. cit.*, t. 1, p. XXIII. Deosebit de interesant, printre altele, ni se pare *Indicele de cuvinte*, întocmit de Gr. Brâncuș, în care acesta înregistrează „cuvintele și afixele (de după *bărbat* — *n.n.*) asupra cărora se fac observații etimologice. Cuvintele-titlu (de la *A* la *bărbat* — *n.n.*) figurează în indice numai când apar în altă parte decât în articolele consacrate“ (t. III, pp. 853–867: aproape 1 400 de cuvinte, după care urmează, până la p. 877, cuvinte din alte limbi, înregistrate în măsura în care „prezintă o importanță comparatistică reală sau dacă sunt discutate din punct de vedere etimologic“). Vezi, de asemenea, considerațiile lui Sergiu Drincu, în articolul *B.P. Hasdeu – etimolog*, în „Buletinul Societății [de științe filologice] pe anul 1979“, pp. 113–117.

Împărtășind în întregime acest punct de vedere, autorul rândurilor de față a arătat, de exemplu, nu de mult, că Hasdeu a stabilit sau a argumentat în lucrările sale, începând din 1873, etimologia autohtonă, traco-dacă, a 29 de cuvinte, respectiv circa o treime din cele aproape 90 acceptate astăzi ca atare de specialiști[1]. O bună parte din acestea se găsesc răspândite în *Cuvente den bătrâni* (t. I–III și *Suplement* la t. I, București, 1878–1881)[2], în care însă găsim și numeroase alte etimologii — ale unor cuvinte moștenite din latină sau împrumutate din diverse limbi —, în special, în *Glosar II*, subintitulat în mod semnificativ *Specimen de „Dicționar etimologic al limbii române“* (t. I, pp. 259–312), dar și în cadrul numeroaselor *Notanda*, ce însoțesc diverse documente și texte din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și din primele decenii ale secolului al XVII-lea, reproduse și studiate cu o deosebită scrupulozitate.

Astfel stând lucrurile, considerăm că viitorul *Dicționar etimologic al limbii române*, inițiat în cadrul Institutului de lingvistică din București, sub conducerea acad. Ion Coteanu[3], va trebui să țină seama în partea sa bibliografică și în însăși tratarea cuvintelor de soluțiile propuse de Hasdeu nu numai în EMR, ci și în celelalte lucrări lingvistico-filologice ale

---

[1] I.I. Russu a recunoscut 74 de cuvinte autohtone, comune cu albaneza (*Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, 1970); acad. Al. Rosetti a dat o listă de 89 de cuvinte (*Istoria limbii române*, I, ed. 2, București, 1978, pp. 271–283), iar Gr. Brâncuș tot atâtea (*Observații generale asupra lexicului autohton al limbii române*, în „Memoriile Secției de științe filologice, literatură și arte“ (Academia R.S. România), Seria IV, t. II, 1979–1980, București, 1981, pp. 57–61): diferențele dintre cele trei liste, în special dintre ultimele două sunt minime. În *Istoria limbii române*, vol. II, red. resp. I. Coteanu, București, 1969, pp. 327–357, între cele 126 de cuvinte atribuite de C. Poghirc substratului traco-dac se cuprind și unele fără corespondente în limba albaneză, asupra cărora nu există încă un consens. Același lucru se poate spune și despre unele cuvinte incluse de I.I. Russu în repertoriul său complet de 163 de cuvinte presupuse autohtone, în recenta sa carte, *Etnogeneza românilor*, București, 1981, pp. 245–426.

[2] Vezi articolul nostru, *Studiul elementelor autohtone în „Cuvente den bătrâni“*, în „Memoriile...“, *t. cit.*, pp. 67–75 (cu indicații bibliografice).

[3] Vezi: Institutul de lingvistică — București, *Dicționarul etimologic al limbii române. Norme de lucru*, București, 1982. Supuse discuției în cadrul primului Simpozion consacrat DELR (15–16 iunie 1982), aceste norme au fost evocate și cu prilejul celui de-al doilea Simpozion (7–8 februarie 1983), în cadrul căruia a fost prezentată, într-o primă formă, alături de altele, și comunicarea de față.

sale[1]. Pentru aceasta este necesar un indice complet al etimologiilor realizate de marele lingvist nu numai în paginile *Cuventelor den bătrâni* (căci cel din *Suplement* la t. I, cuprinde numai unele chestiuni „mai importante“ din tomul I – inclusiv etimologii — „controlate“ în cadrul acestuia), ci și în toate celelalte scrieri consacrate integral sau parțial problemelor de istorie a vocabularului limbii române. Deocamdată, pregătind reeditarea celor trei tomuri din *Cuvente*, avem în vedere întocmirea unui astfel de indice pentru această operă, paralel cu notele pe care le-am redactat pe marginea diverselor probleme — inclusiv etimologii — discutate de Hasdeu, cu scopul de a semnala cititorilor stadiul actual al cercetărilor, în special, în chestiunile controversate[2].

---

[1] Astfel, de pildă, Al Cioranescu citează numai EMR, în cadrul *Bibliografiei* la *Diccionario etimológico rumano*, Fasc. 1–7, Universidad de la Laguna, 1958–1966, p. XV; *Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești* [= române], redactori: N. Raevski, M. Gabinski, Chișinău, 1978, nu-l menționează nici măcar pe acesta în *Scurtă bibliografie* (pp. 677–678).

[2] *Cuvente den bătrâni. Limba română vorbită între 1550–1600. Studiu paleografico-lingvistic* de B. Petriceicu Hasdeu. Cu observațiuni filologice de Hugo Schuchardt. Tomul I. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, București, EDP, 1983 (sub tipar: vol. II și III). Cu prilejul centenarului ediției princeps și împlinirii a 75 de ani de la moartea lui B.P. Hasdeu, am consacrat vieții și operei sale lingvistice și filologice, în afara articolului citat mai sus, următoarele (cu numeroase indicații bibliografice): *Date noi despre copilăria și tinerețea lui Bogdan Petriceicu Hasdeu*, în „Viața românească“, an. LXXXVII, 1982, nr. 6, pp. 21–35; *Preocupări filologice și istorico-literare în scrierile lui B.P. Hasdeu din anii 1857–1877*, în RITL, t. 31, 1982, nr. 3, pp. 281–289; *Din activitatea lui Bogdan Petriceicu Hasdeu la Arhivele Statului: Cuvente den bătrâni* (t. I), în „Revista arhivelor“, anul LIX, vol. XLIV, 1982, nr. 4, pp. 344–352; *Din istoria lingvisticii și filologiei românești: Cuvente den bătrâni (t. II)*, în „Analele științifice ale Univ. «Al. I. Cuza» din Iași“, Serie nouă, Secția III, e. Lingvistică, t. XXVIII/XXIX, 1982/1983, pp. 109–114; *O sută de ani de la apariția „Principiilor de lingvistică“ ale lui B.P. Hasdeu*, în „Memoriile Secției de științe filologice...“, Seria IV, t. III, 1981, București, 1983, pp. 197–202 (*Актуальность „Принципов языкознания“ Богдана Петричейку Хашдеу*, în RRL, t. XXVII, 1982, nr. 2, pp. 165–170); *Contribuții lingvistice ale lui B.P. Hasdeu între 1881 și 1883*, în „Limbă și literatură“, 1982, vol. III, pp. 293–298; *Bogdan Petriceicu Hasdeu (1836–1907)*, în „Buletinul Societății [de științe filologice] pe anul 1982“, pp. 123–127; *În întâmpinarea centenarului „Dicționarului limbii istorice și poporane a românilor — Etymologicum magnum Romaniae“ al lui B.P. Hasdeu*, în „Viața românească“, an. LXXVIII, 1983, nr. 5.

Dintre aceste note ne luăm îngăduința să prezentăm, în cele ce urmează, câteva referitoare la probleme etimologice, căutând atât să subliniem nivelul înalt pe care l-a atins investigația hasdeeană în acest domeniu încă acum mai bine de un secol, cât și să aducem precizările și completările ce se impun astăzi.

Astfel, în introducerea la *Specimen de „Dicționar etimologic al limbii române"*, citat mai sus, făcând o scurtă trecere în revistă a celor trei lexicoane slavo-române din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, cunoscute până atunci, și semnalând *Dictionarium Valachico-Latinum*, descoperit de el însuși în 1871, în Biblioteca Universității din Budapesta, și pe care-l va studia el însuși mai târziu, în 1883[1], Hasdeu prezintă astfel obiectul cercetării sale: „Dar cel mai prețios dicționar manuscris român este, fără îndoială, acela ce aparține d-lui Dim. A. Sturdza", redactat în partea sa fundamentală de un „muntean, căci întrebuințează cuvintele *barză, rănichi* și altele, necunoscute pe aiuri..." (t. I, pp. 261–262).

Astăzi știm că anterior, în 1875, manuscrisul fusese descris pe scurt, într-o adresă oficială, de către M. Eminescu, pe atunci director al Bibliotecii Centrale din Iași, în intenția de a-l achiziționa pentru bibliotecă, de la Iancu Codrescu[2]. Cum aprobarea și fondurile n-au fost obținute, lexiconul a fost achiziționat ulterior de Dim. A. Sturdza, care mai târziu l-a dăruit Bibliotecii Academiei Române, unde se păstrează și în prezent, în colecția manuscriselor românești, nr. 312. În anii din urmă, D. Strungaru l-a atribuit, cu suficiente temeiuri, dascălului Staicu din Târgoviște, care l-a altăcuit prin 1660–1670[3]. Hasdeu fusese, deci, destul de exact în datarea propusă („prima jumătate a secolului al XVII-lea" — p. 262), în timp ce localizarea sa a fost confirmată în întregime.

---

[1] *Anonymus Lugoshiensis. Cel mai vechi dicționar al limbei române, după manuscriptul din Biblioteca Universității din Pesta*, în „Columna lui Traian", 1883, nr. 11–12, pp. 406–429 (studiu introductiv și literele *A* și *B*; reluat ulterior și completat până la litera *P*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", vol. VI, 1891, pp. 1–48). Publicat integral de Gr. Crețu, sub denumirea *Anonymus Caransebesiensis* (în „Tinerimea română", Nouă serie, vol. I, 1898, fasc. III, pp. 320–380), dicționarul a fost atribuit recent lui Mihail Halici-tatăl (ante 1658): vezi Fr. Király, *Mihail Halici-tatăl. Dictionarium valachico-latinum*, SCL, XXXII, 1981, nr. 3, pp. 299–301.

[2] Vezi cartea noastră, *Cultură și literatură română veche în context european*, București, 1979, pp. 71–73.

[3] *Începuturile lexicografiei române*, în „Romanoslavica", XIII, 1966, pp. 148–158.

Constatând asemănările cu *Lexiconul slavo-rus* al lui Pamvo Berânda (**Лeѯїконъ славеноршсскїй и именъ тлъкованїе**, Kiev, 1627)[1] și acceptând informațiile lui I.P. Saharov[2], potrivit cărora acesta ar fi fost de origine moldovenească, Hasdeu credea — în baza cunoștințelor de atunci — că ambii autori au putut folosi o sursă comună. Ulterior, după ce Ioan Bogdan a studiat *Lexiconul* similar din colecția contelui Feodor Tolstoi, datându-l circa 1670[3], iar Gr. Crețu a publicat pe cel al lui Mardarie Cozianul din 1649 — așadar, cel mai vechi din seria celor șapte lexicoane slavo-române din secolul al XVII-lea[4] — această părere a fost corectată, stabilindu-se în mod definitiv dependența acestora, în proporții diferite, de opera lexicografului ucrainean[5]. Cât privește originea lui Pamvo (Pavel) Berânda, ea rămâne până astăzi controversată: „Nu avem date documentare privind anul și locul nașterii lui Pamvo Berânda — scrie V.V. Nimciuk, în studiul introductiv citat (pp. V–VI). — Pornind de la ceea ce spune despre sine autorul în prefața și în postfața «Lexiconului», putem presupune că s-a născut nu înainte de anii '50 și nu mai târziu de anii '70 ai secolului al XVI (...). Nu există, de asemenea, date privind naționalitatea lui Pamvo Berânda". Pe urmele lui Hasdeu, Gr. Crețu a acceptat și el (*ed. cit.*, pp. 14–17) afirmația „precisă și dezinteresată" a lui I. P. Saharov, cu atât mai mult, cu cât Berânda (numele său, scris în ucr. *Беринда*, se regăsește într-adevăr în nomenclatura românească, încă în documentele din secolul al XV-lea: *Berindei, Berendei, Berindă, Berânde, Berendea, Berindan* etc., nume provenit de

[1] „...Carte de o raritate extremă chiar în Rusia și pe care totuși o posedă la noi biblioteca Seminarului din București" — precizează Hasdeu (p. 262). Adăugăm că ulterior Biblioteca Academiei Române a achiziționat un alt exemplar, prin intermediul Anticariatului fraților Șaraga din Iași (cota: I 138 388); în anii din urmă a apărut o ediție fototipică: *Лексикон словено-роський Памви Беринди*, sub îngrijirea și cu un studiu introductiv de V.V. Nimciuk, Kiev, 1961.

[2] *Сказания русского народа*, St.-Pb., t. II, partea 5, 1849, p. 6.

[3] *Un lexicon slavo-român din secolul XVII* (1891), în *Scrieri alese*. Cu o prefață de Emil Petrovici. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, București, 1968, pp. 559–567 (note la p. 689).

[4] Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc și tâlcuirea numelor din 1649*. Publicate cu studiu, note și indicele cuvintelor românești, de Gr. Crețu, București, 1900.

[5] Vezi, de asemenea: Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I, București, 1966, pp. 7–8; D Strungaru, *art. cit.*; G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, pp. 307–324.

la etniconul turcic *berendei*[1]) a trăit printre ucraineni „cel puțin 30 de ani înaintea tipăririi“ *Lexiconului* și putea fi poliglot, ca și alți români ai timpului (Petru Movilă, Nicolae Milescu Spătarul și alții). În schimb, cercetătorii ucraineni actuali înclină să-l considere ucrainean, originar din zona Carpaților Nordici, pornind de la unele dialectisme ale sale și de la un pasaj din postfața la *Triodul* tipărit în 1627: traducerea sinaxarelor — spune el — „prin osârdia și dorința neamului nostru din Rusia Mică“ (vezi V.V. Nimciuk, *ed. cit.*, p. VIII, cu istoricul cercetărilor și opiniilor; aceeași părere o împărtășea I. Bogdan, în *art. cit.*).

Din *Lexiconul* slavo-român, atribuit astăzi dascălului Staicu, Hasdeu a extras 200 de cuvinte diverse, de la *acept* la *zilesc*, însoțite de corespondentele slavone — adesea cu referiri la Berânda —, de traducera franceză și de explicații etimologice. Analizate, la solicitarea autorului însuși, împreună cu comentariile la texte și cu *Glosarul I*, de cunoscutul romanist de la Graz, Hugo Schuchardt, acestea au fost apreciate drept „partea cărții cea mai importantă pentru lingviști“[2].

---

[1] Vezi N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei, 1963, p. 200 (cea mai veche atestare: **вѣра пана Бериндѣа стольника** — 1435, oct. 18, în *Documenta Romaniae historica*, A, vol. I, îngrijit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanski, București, Editura Academiei, 1975, nr. 143, p. 197); *Словник староукраїнської мови XV–XV ст.*, t. 1, Kiev, 1977, p. 94, citează **Бериндѣи** și **Бериндеещи** numai după documente slavo-române din Moldova.

[2] Pasaj reprodus de Hasdeu în [*Prefață*, p. II], alături de: „Hasdeu's Scharfsinn und Gelehrsamkeit treten hier in glänzendster Weise hervor“ (Ingeniozitatea și erudiția lui Hasdeu ies în evidență aici în modul cel mai strălucit); vezi: H. Schuchardt, *Über B.P. Hasdeu's „Altrumänische Texte und Glossen“*, în *Suplement* la t. I, București, 1880, p. XIX). Scrisorile lui Hasdeu către Schuchardt au fost editate de prof. D. Găzdaru, *Cartas de B.P. Hasdeu a Hugo Schuchardt*, în „Romanica“, nr. 3, La Plata (Argentina), 1970, pp. 5–140) (vezi, de asemenea: E. Lozovan, *B.P. Hasdeu et les dieux nordiques*, în „Revue des études roumaines“, XV, Paris, 1975, pp. 187–194, tradus aproape integral: *Dreapta restituire a lui Hasdeu*, în „Luceafărul“; nr. 17 (939), din 26 aprilie 1980, p. 1, 7), și utilizate pe larg de noi în notele la ediție; cele ale lui Schuchardt au fost publicate parțial de Al. Săndulescu și Viorica Nișcov, *Hugo Schuchardt în corespondență cu B.P. Hasdeu*, în „Manuscriptum“, an. XI, 1980, nr. 4 (41), pp. 170–175, respectiv de Bruno Mazzoni, *Din corespondența B.P. Hasdeu — H. Schuchardt*, în „Limbă și literatură“, 1980, vol. IV, pp. 621–625. (Integral vor fi reproduse în: *B.P. Hasdeu și contemporanii săi români și străini (Corespondență primită)*, vol. II, coordonat de Al. Săndulescu; vol. I a apărut la Editura Minerva, București, 1982).

Dintre aceste cuvinte am ales aici câteva, instructive prin modul de tratare, şi la care am socotit utile câteva completări şi precizări:

1) „122. *mojren* (frêne, fraxinus): **ѥсеновѡ дрѣво, можрен.** 209. Cf. boem. *modrjn* (citeşte: *modrjin*), un fel de brad: «pinus larix», poloneşte *modrzew*. Cu toate astea, românul *mojren* este format întocmai ca *palt-en*, *fras-in*, *carp-en*, *mesteac-ăn*, *curp-en* etc. În dicţionare nu se găseşte" (p. 293).

Cum era şi de aşteptat, DLR, VI, p. 802, citează pe *mojdrean*, *mojren* (scris: *mojrean*), *mojnean* etc. „1. frasin de munte; 2. paltin (Banat)" din diverse surse, începând cu acest articol şi cu un citat din EMR, t. II, col. 1468–1469 (s.v. *arămíe*[2])[1]. Adăugăm că în cehă cuvântul se scrie *modřín*, iar în polonă există şi forma *modrzeń*, iar alături de acestea poate fi menţionat şi ucr. *модрень* „Larix decidua, zad"[2]. Înregistrat, în primul rând, în sudul ţării şi având aspect popular, cuvântul trebuie să fie un împrumut din v.sl. **modrenь* (format din adj. **модръ** „lividus; niger"[3], cu sufixul *-en-*[4], ca şi sl. com. **asenь* — * *jasenь*, cf. rus. *ясень*, v. pol.

---

[1] Cu menţiunea: „Etimologia necunoscută", ceea ce înseamnă că indicaţiile lui Hasdeu au fost pierdute din vedere, ca şi în dicţionarele anterioare, cu excepţia lui Şăineanu, DU (*Dicţionar universal al limbii române*, ed. 9, revăzut şi adăogit la ed. 6 [1929], Craiova, [1943], p. 406: „Vechi-rom. *mojren* = pol. *modrzen*"), şi a lui Scriban, D, 827 („bg. *myždrĕan* [sic], mojdrean, rut. *modréní*, pol. *modrzen*, *mozdrzen*, vsl. *modrĭenŭ*, lárice" — dar Miklosich, Lex., nu-l înregistrează); la acestea se adaugă recentul *Scurt dicţionar etimologic*..., p. 263 („Împ. bg. *можд̀рян*" — pe care însă noi nu l-am găsit în dicţionarele fundamentale ale limbii bulgare). Tiktin, DRG, 1 004–1 005, a încercat să-l lege de *mujdei*, iar pe acesta de *mâzgă* etc.; Candrea (— Adamescu), DE, 795: fără indicaţie etimologică; Cioranescu, DER, nr. 5391: „Esl. (sb.cr.) *mezdriti* «descortezar, desollar», con el suf. *-ean*" etc. (citează, de asemenea, pe Tiktin şi pe Scriban).

[2] Vezi D.B. Hrincenko, *Словарь украинского языка*, Kiev, 1925, p. 974.

[3] Cea mai veche atestare în *Cronica lui Constantin Manasses*, traducere mediobulgară — copie din 1344–1345, editată, cu *Glosar*, de I. Bogdan (Bucureşti, 1922, p. 4, 318); alte citate la Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862–1865, p. 378.

[4] Aşa şi sunt explicate cuvintele polon şi ceh citate: A. Brückner, *Slownik etymologicuzny jezyka polskiego* (1927), Varşovia, 1957, p. 343; J. Holub–Fr. Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praga, 1952, p. 229. (Cuvântul nu pare a se fi păstrat în alte limbi slave, în afara acestora şi a ucrainenei).

jasień etc.[1], și cu palatalizarea grupului consonantic *dr'*, deci: v. sl. **možd*renь, ca și în: **оумѫждрѣти** „prudentem reddere“ și **оумѫждрѥниѥ**, față de **оумѫдрити**[2]).

2) „128. *naljosul, nalsusul* (de haut en bas, de bas en haut): **инзбръдо, налжосꙋл. — ибзръдо, налсꙋсꙋл**. 211.

În dicționare lipsește“ (p. 295).

Hasdeu a fost nevoit să revină asupra acestui cuvânt în *Suplement* la t. I *(Addenda et corrigenda:* IV. *Alia (Cihac etc.)*, p. LXXXVI, nr. 68), întrucât în recenzia pătimașă pe care i-a consacrat-o, A. de Cihac și-a permis „următoarea petrecere“: „Mr. Hajdău ne dit pas de quelle langue il tire ce composé burlesque de son fabricant de vocabulaire (c'est sans doute *nas jos — nas sus* le nez en bas, le nez en haut), il se contente de remarquer que le mot manque dans les dictionnaires. Et pour raison!“[3]. Completând informația sa cu un citat din *Noul Textament* de la Bălgrad (Alba-Iulia, 1648), Luca, I. 39 (care este deocamdată cea mai veche atestare: „mérse î n a l s u s u r i l e cu de grabă“ = „abiit in m o n t a n a cum festinatione“), marele lingvist putea conchide laconic: „În acest mod, *cu nas-jos* rămâne d. Cihac“.

Excelent cunoscător al textelor vechi — condiție indispensabilă pentru etimologie și istoria vocabularului —, Hasdeu avea, evident, perfectă dreptate, atât în acest caz, cât și în multe altele: cf. o serie de atestări, din secolul al XVII-lea până în al XX-lea, pentru *(î)naljos, (î)nalsus*, în DA, II, partea I, p. 549. Așadar, Cihac dădea dovadă de suficiență — ca și în alte exemple, semnalate de preopinentul său — decretând o serie de cuvinte din acest lexicon: „ce composé burlesque de son fabricant de vocabulaire“ sau, și mai grav, de ex.: *„mesc, mescător*, je puise, celui qui

---

[1] Vezi: A. Meillet, *Études sur l'etymologie et le vocabulaire du vieux slave*, II, ed. 2, Paris, 1961, p. 209, 431; *Slownik praslowianski*, red. resp. Fr. Sławski, t. I, Wrocław–Varșovia–Cracovia–Gdańsk, 1974, pp. 124, 159.

[2] Vezi: Miklosich, *Lexicon*, p. 1055; A.M. Selișcev, *Старославянский язык*, I, Moscova, 1951, p. 321.

[3] *Sur les études roumaines de Mr. Hasdeu*, în „Romanische Studien“, IV, Bonn, 1879–1880, p. 169; versiunea românească: *D. Petriceicu-Hasdeu și Cuvente den bătruni* [sic], în „Convorbiri literare“, XIII, 1879, nr. 3, p. 142: „D. H. nu zice din ce limbă trage acest *mixtum compositum* interesant a[l] fabricantului său de vocabular (este fără îndoială *nas jos — nas sus*, le nez en bas, le nez en haut); se mulțămește a băga de samă că cuvântul lipsește în dicționare. Și pentru bun cuvânt!“

puise [la Hasdeu, nr. 116, p. 292], — n'est pas et n'a jamais été un mot roumain“[1].

Or, verbul *a meşte* (semnalat pentru prima dată de Hasdeu în acest lexicon şi explicat corect din lat. *misceo, -ere*) „a pregăti (o băutură), a turna în pahar; a scoate (un lichid)“ este inclus în DLR, VI, p. 431, pe baza mai multor exemple, începând din secolul al XVII-lea şi până la poezia populară, înregistrată la începutul secolului nostru; cf. şi *mescător* „paharnic“, *mescătoare* „vadră, găleată, ciubăr“ (DLR, VI, p. 421).

3) „174. *şupesc* (je ravis, je dépoille): **разхищаю, жȣпеск, жъхȣеск.** 131 – **ȣхаплѣеть, шȣпѣще, апȣкъ, ръпѣще.** 184.

Lex. Bud. (p. 687) are numai cuvântul *şuparĭu* «sauvage, violent», care reapare în d. Pontbriant (p. 716) sub forma de *şupaĭu* «mievre, espiègle, folâtre»“ (p. 304; fără etimologie).

Cum între timp apăruse volumul al doilea al *Dicţionarului* lui Cihac (1879), Hasdeu semnalează, la *Addenda*... (p. LXXXVI, nr. 70), că în acesta lipseşte verbul *şupesc* fiind prezent doar *şupaĭu* (II, 395), în acelaşi cuib etimologic cu *şubred, şuchiat* etc., care toate sunt legate „cu serbul *šupljiti* «creuser», cu polonul *szczuply* «mince» şi mai câte altele“.

În legătură cu acest verb adăugăm că DLR, XI, partea 1, p. 254, dă două omonime: *şupí* (1) „a se repezi, a se năpusti etc.“ (cea mai veche atestare din 1642), pe care-l apropie de germ. dial. *schuppen* „a înghionti, a îmbrânci“, şi *şupi* (2) „a jefui, a răpi“ (cea mai veche atestare fiind exemplul citat aici din *Glosarul II* al lui Hasdeu), cu indicaţia, la etimologie, „cf. *şupí*[1]“; credem însă că cele două omonime ar fi putut fi tratate ca două sensuri ale unuia şi aceluiaşi cuvânt[2].

Dintre cuvintele discutate în tomul II, *Cărţile poporane ale românilor în secolul XVI, în legătură cu literatura poporană cea nescrisă* (Bucureşti, 1879, pe copertă: Leipzig — Bucureşti, 1880), ne permitem să cităm două exemple:

1) În *Notanda* la *Legenda sfintei Vineri* din *Codex Sturdzanus* (BAR, mss. rom. 447), Hasdeu explică astfel cuvântul *maghenită*, întâlnit în următorul pasaj: *Spuneţi-mi ce voiu face ceştii magheniţi?* (mss., p. 193 = f. 96v; în carte, pe 154, r. 17):

„58. **магеницъ** (193) = «fermecătoare», paleosl. **магесьникъ** «magicus» (Miklosich)“ (p. 165).

---

[1] „*Mesc* nu este şi nici n-au fost vreodată un cuvânt român“ (p. 139).

[2] Tiktin, DRG, 1534, şi Scriban, D, 1291, credeau că-l pot lega de verbul *a ciupí*.

Etimonul — indicat aproape exact — ne îndeamnă să „corectăm“ cuvântul, care trebuie să fi fost *maghesniță* (cu *s*, ce putea fi suprascris în original și omis la copiere: **маге(с)ница**)[1]. Deși Miklosich (*Lexicon*, 359) nu menționează și forma slavonă feminină corespunzătoare, ***магесьница**, ea a existat, căci o regăsim în bulgara actuală: магесница, магьосница[2].

Mai mult, exemplul citat mai sus fiind unicul menționat *(hapax legomenon)* în DLR, VI, 19 (cu indicația: „Et. nec. Cf. m a g“, ceea ce înseamnă, din nou, că a fost pierdută din vedere explicația lui Hasdeu, nefăcându-se, de altfel, referire la pagina respectivă), cuvântul-titlu va trebui „corectat“ într-o viitoare *Addenda*, când i se va preciza și etimologia.

2) Printre etimologiile la cuvintele extrase din textul *Cugetări în ora morții* se află și *cimpoi*, pe care Hasdeu îl explică astfel (p. 487, nr. 68): „*cimpoi* sau *cinpoi* = it. *zampagna*[3] = lat. *symphonia*, cfr. francezul dialectic [dialectal] *chinfounio* și *sampogna* «cornemuse»“[4]. Cuvântul mai fusese amintit în treacăt în t. I, în legătură cu paralelele romanice pentru explicarea rom. *sapă* din lat. *sappa* (*Glosar II*, nr. 156, p. 300, s.v. *săpșoară*):„... ital. *zappa*, span. *zapa* cu trecerea *s* = *z* ca în *symphonia* = it. *zampogna* = sp. *zampoña* (la noi *cimpoi* cu inițialul *ć* din s...“).

Deși, ulterior, L. Spitzer (DR, IV, 649), Șăineanu, DU, 129, și Scriban, D, 278, au mai susținut această etimologie a lui *cimpoi* (care are și sensul vechi de „burduf, foale“, înregistrat în răspunsurile primite de Hasdeu pentru EMR: H IX 93 = satul Rudina, jud. Mehedinți, comunicat de înv. D. Cerbulescu, respectiv „unealtă de fierărie: foi, foale“, H IX 7 = Baia de Aramă, Tismana etc., comunicat la 11.II.1887, de I.D. Spineanu, licențiat în drept, profesor la Gimnaziul din Turnu-Severin), G. Giuglea (DR, III, 594), S. Pușcariu și Al. Cioranescu l-au explicat din lat. **centĭpollium* = lat. clas. *centĭpellium* „stomacul rumegătoarelor“ (căci burduful cimpoiului se face de obicei tocmai din acesta; vezi: DA, II, partea I, fasc. VI (1930), pp. 410–411, cu bibliogr. — cea mai veche

---

[1] Verificând manuscrisul, am constatat că acest cuvânt apare la sfârșitul rândului 10 și începutul r. 11: **маге-ници**.

[2] Vezi: N. Gherov, *Речник на българския език*, III, Plovdiv, 1899 (ediție fototipică, Sofia, 1977), p. 42; St. Mladenov, *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*, Sofia, 1941, p. 285.

[3] Corect: *zampogna* (vezi mai jos).

[4] „*Revue des langues romanes*, t. 6 (1874), p. 478“ (nota lui H.).

atestare în *Codicele Voronețean*; Cioranescu, nr. 1917, cu bibliogr.)[1]. Mai mult, DA precizează că magh. *csimpolya* [*csimpoja*] e împrumutat din românește, dovedind că forma veche rom. a fost *cimpol'u*.

Cu toate acestea, DEX, 150, preferă să spună: „Et. nec.“, în timp ce DLRM, 144, scrisese evaziv: „Comp. magh. *csimpolya*“, rămânând la „explicația“ dată de Cihac, *Dict.*, II, 490, repetată de Tiktin, DRG, 351, și Candrea (— Adamescu), DE, 265. Or, această explicație este infirmată, pe drept cuvânt, de noul *Dicționar etimologic-istoric al limbii maghiare*, care, acceptând etimologia latină a cuvântului românesc, indicată de G. Giuglea și reluată în DA și de Cioranescu, îl socotește pe acesta drept sursă a magh. *csimpolya*[2], înv. *csimpoly* (cea mai veche atestare: 1815)[3].

În sfârșit, tomul III, subintitulat *Istoria limbei române*, din care a apărut numai „făscioara 1“ a Părții I, *Principie de linguistică* (București, 1881), se deschide cu o *Prefață*[4], care, în bună măsură, reprezintă o reacție critică la recent apărutul tom II din *Dictionnaire d'étymologie daco-romane* al lui A. de Cihac (Francfort s/M., 1879), care — potrivit cuvintelor lui Hasdeu — „a lucrat vreo zece ani (după terminarea tomului I — *n.n.*), răsfoind tot felul de vocabulare, pentru ca să ne dea la urma urmelor un volum de peste 800 de pagine, în care să tindă a dovedi că: 1°. Limba română cuprinde în sine de două ori mai multe cuvinte slavice decât latine, cari sânt deopotrivă la număr cu cele turce“ etc. (p. X)[5] — în total cinci puncte, din care ne permitem a mai reproduce aici pe al treilea și pe ultimul: „3°. Afară de elemente slavice, turce, neogrece, maghiare și prea-puține albaneze, adecă cinci categorie peste

---

[1] Etimologie acceptată de *Scurt dicționar etimologic...*, p. 486.

[2] Încă Scriban, D, 278, scrisese, ca și DA: „D. rom. vine ung. *csimpolya*“.

[3] *A magyar történeti-etimológiai szótára*, red. resp. Benkö Loránd, t. I, Budapesta, 1967, p. 531 (t. II și III au apărut în 1970, resp. 1976). Szabó T. Atilla, *Dicționar istoric al lexicului maghiar din Transilvania*, vol. II, București, 1978, p. 138, are numai: *csimpolál* „a cânta din cimpoi“ (1803), *csimpolyás* „cimpoiaș“ (1803) și *csimponér* „cimpoier“ (1745).

[4] Semnată la 20 decembrie 1880.

[5] Cf. și §19. *Limba în circulațiune* (pp. 91–105), retipărit, împreună cu alte două — §22. *Etimologia* (pp. 128–146) și §16 [bis] *Limba amestecată* (pp. 65–81) — *În loc de Introducere* la t. I din EMR, sub noi titluri: I. *Ce este etimologia?* II. *Cum se amestecă limbile?* III. *În ce consistă fizionomia unei limbi?* (cu unele mici modificări și suprimări de fraze și adăugarea unei încheieri, pp. XIX–LIX), paragrafe ce au dat naștere la o întreagă direcție în lexicologia românească.

tot (...), nu există în graiul român absolutamente nici un alt ingredient străin"*(ibidem)*. Și, în fine: „5°. Nu se află nici o vorbă, dar n i c i u n a, pe care slavii și ceilalți vecini s-o fi luat de la români, ci pe toate le-au primit numai românii de la vecini..." (p. XI).

Surpriza și dezaprobarea lui Hasdeu erau pe deplin justificate, întrucât numeroase etimologii date de Cihac erau false chiar la stadiul cunoștințelor de atunci[1]. În plus, constatăm astăzi că, în statistica sa, Cihac a comis următoarele inexactități, care viciază din temelie concluziile sale:

1) La p. XIII a vol. II el spune: „Dans mes éléments *latins* de la langue roumaine et dans l'ouvrage *présent*, j'ai indiqué environ 500 mots *latins*, 1000 mots *slaves*, 300 mots *turcs*, 280 mots *grecs-moderne* et 20 à 25 mots *magyars* pour *l'albanais*[2], qui sont identiques avec les vocables correspondants roumains". (Din frază lipsește ceva după cuvântul *magyars*, ceea ce face ininteligibilă partea ei finală: cifrele date se potrivesc mai degrabă pentru „elementele albaneze"[3]). Așadar, din această numărătoare aproximativă rezultă că dicționarul ar avea doar circa *2 385 de cuvinte* (fie și numai *cuvinte-bază*, respectiv *cuvinte-titlu*, culese în dicționar cu aldine)[4], pe baza cărora s-a făcut statistica[5]. În realitate,

---

[1] În anii din urmă, M. Seche a confruntat cuvintele-bază din capitolul *Elemente slave* de la literele *L* și *R* din dicționarul lui Cihac și din *Dicționarul limbii române moderne* (sub direcția prof. D. Macrea, București, 1958; abrev. mai sus: DLRM): „din cei 141 de termeni, comuni în lista de cuvinte a celor două dicționare, numai 83 sunt dați în DLRM cu etimologie slavă neîndoielnică, la care mai pot fi adăugați încă 7 termeni, a căror proveniență din slavă e posibilă. Așadar, lexicograful a indicat greșit etimologia a peste 50 de cuvinte", respectiv circa 36%, procent ce depășește „în mod simțitor erorile comise la elementele latine ale limbii române"; mai mult, „din cei 51 de termeni încadrați, prin abuz, la elementele slave, 23 figurează și astăzi în dicționare cu etimologie necunoscută" (*Schiță...*, I, p. 122).

[2] „Je me propose d'en publier plus tard la liste détaillée" (Nota lui Cihac).

[3] Noi am numărat 39 cuvinte-titlu.

[4] La cifrele menționate de Cihac am adăugat — păstrând modul său de aproximare — 280 pentru elementele maghiare, comparabile ca număr cu cele grecești.

[5] „L'élément *latin* de la langue roumaine ne représente guère aujourd'hui qu'un cinquième de son vocabulaire, tandis que l'élément *slave* y entre pour le double ou pour 2/5 à peu près" (p. VIII); „l'élément magyar n'a fait qu'augmenter le vocabulaire roumain d'un[e] *dixième* environ" (p. XII); „leur grand nombre (al cuvintelor de origine turcească — *n.n.*), presque une *cinquième* du vocabulaire roumain" (ibidem); restul de 1/10 ar reveni, deci, celor de origine grecească și „albaneză".

noi am numărat *5 327 cuvinte-titlu* (1182 elemente latine, 2180 sl., 514 magh., 806 turc., 606 ngr. și 39 alb.), în jurul cărora se grupează adesea diverse derivate (cele mai multe formate în limba română, altele moștenite din latină sau împrumutate ca atare); din cele *5327 cuvinte-titlu* trebuie să scădem 57 de nume de locuri și de persoane, introduse în dicționar mai mult sau mai puțin întâmplător (41 la elem. sl.[1], 9 la elem. magh.[2], 3 la elem. turc.[3], 4 la elem. gr.[4]), ceea ce dă *5 270 cuvinte-bază* (apelative)[5].

2) Cu atât mai mult, în statistica sa, Cihac n-a luat în considerație derivatele menționate în cadrul majorității cuiburilor etimologice. Or, procedând la numărătoarea cuvintelor-bază și a derivatelor lor, M. Seche a stabilit „suma totală de *17 645 de cuvinte înregistrate*, exclusiv

---

[1] *Andrei, Bogdan, Brașov, Lipsca, Nistru, Prut, Țarigrad, Vasile* ș.a.

[2] *Bârsa, Farcaș, Olt, Sibiu* etc.

[3] *Bărăgan, Beci* (Viena), *Bugeac*.

[4] *Inghiltera* (Anglia), *Isus, Probota, Vasilicale* (Basilicale).

[5] Diferența dintre această cifră (respectiv, 5 327) și cea dată de S. Pușcariu: 5 765 (*Locul limbii române între limbile romanice*, 1920, în *Cercetări și studii*, București, 1974, p. 164) se explică, desigur, prin faptul că șeful Școlii clujene va fi luat în considerație și trimiteri de tipul *grajd*, s.v. *gard*. E curios însă că S. Pușcariu se referă la „indicele de la sfârșit", când acesta — cum a arătat M. Seche — are circa 8 400 de cuvinte, fără a consemna, totuși, toate derivatele (vezi *Schiță...*, I, pp. 107–108, nota 3). Explicația faptului că indicele nu este complet o găsim în memoriile lui J. Urban Jarník, căruia Cihac îi mulțumește la sfârșitul *Prefeței* „du concours qu'il a bien voulu me donner dans la rédaction des *Index* de ce livre" (p. XVIII): „Îl cunoșteam pe Cihac ca autorul dicționarului etimologic român, din care ieșise atunci partea care cuprindea elementele latine, ș-acum îl văd că vine cu câteva coale tipărite în mână, din partea a doua, cu elementele celelalte ale limbii române (...). Lui i se părea plictisitor a alcătui un indice pentru lucrarea sa, căci atâta știa și el că o asemenea lucrare cum era a lui mai cu anevoie se putea lipsi de un indice decât dicționarul lui Diez (...). Eu, îndată ce am priceput care îi este scopul vizitei, m-am declarat gata să iau asupra mea lucrarea aceasta (...). De atunci au trecut tocmai 30 de ani, cu toate acestea însă țin minte foarte bine, cu câtă plăcere scoteam aceste sumedenii de cuvinte pe niște bilete, pe cari le-am păstrat până în ziua de astăzi. Și cum nu? Doară aceste bilete alcătuiau pentru mine un fel de dicționar român manuscris (...). Eu scoteam mai cu seamă din volumul al doilea (dar și din primul — *n.n.*) *toate cuvintele aflătoare acolo, din cari autorul pentru indice își alegea numai pe acele ce se păreau de neapărată trebuință*" (*Drumul pe care am mers*, București, 1909, pp. 45–46).

variantele (fonetice ori lexicale) și toponimicele"[1]. Așadar, *numărul derivatelor* incluse în dicționarul lui Cihac — cele mai multe formate pe teren românesc — se ridică la *12 375*, adică mai mult decât dublul cuvintelor-bază. Grupate în cuiburi în cadrul celor 6 secțiuni pe origini (lipsesc împrumuturile germanice, neologismele latino-romanice, cuvintele de origine necunoscută, cele onomatopeice și derivatele lor etc.), toate cele 17 645 de cuvinte se repartizează astfel, potrivit statisticii stabilite de M. Seche, care diferă sensibil de *cea inexactă a lui Cihac*, efectuată prin reținerea a numai 1/7 din cuvintele românești explicate în dicționar: elemente de origine latină (și derivate ale acestora) — 8 038 (peste 45%); împrumuturi slave (și deriv.) — 6 141 (sub 35%); împrumuturi turcești (și deriv.) — 1 250 (peste 7%); împrumuturi grecești (și deriv.) — 1 100 (peste 6%); împrumuturi maghiare (și deriv.) — 1 026 (sub 6%); elemente autohtone (comune cu albaneza — și deriv.) — 90 (sub 1%)[2].

Așadar, întrucât — cum subliniam nu de mult[3] — *Cihac însuși a luat în considerație cu totul parțial* propriul său material, este cazul ca, cel puțin acum, la mai bine de un secol de la publicarea *statisticii* sale, care a făcut să curgă atâta cerneală, să renunțăm a o mai cita fără *amendamentele serioase* aduse de M. Seche. Or, se pare că acestea nu sunt încă suficient cunoscute, de vreme ce, într-o carte de popularizare cu totul recentă, publicată de acad. Iorgu Iordan, citim: „Rezultatul (obținut de acad. Al. Graur[4] — *n.n.*) a fost foarte diferit de cel obținut de Cihac, autorul unui dicționar etimologic al limbii noastre, care afirmase că numai o cincime a lexicului românesc este de origine latină. *Acest lingvist se limitase la simpla numerotare a cuvintelor românești înregistrate în dicționarul său* (...)"[5]. Am văzut că tocmai acest lucru nu a fost făcut de Cihac.

Mai mult, înainte de a face referiri la teoria *circulației cuvintelor* a lui Hasdeu, formulată în paragraful 19, menționat mai sus, în notă, și dezvoltată de numeroși cercetători ulterior, sub forma unor dicționare sau

---

[1] Precum și antroponimele (precizarea lui M. Seche); *Schiță...*, I, p. 108.

[2] *Ibidem*, pp. 107–108. Evident, M. Seche a acceptat deliberat pentru această statistică toate etimologiile lui Cihac.

[3] *Studii de lingvistică și filologie*, Timișoara, 1981, p. 176.

[4] În cartea *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954.

[5] *Istoria limbii române (Pe-nțelesul tuturora)*, București, 1983, p. 16 *(subl. n.)*.

liste de frecvență a vocabularului românesc[1], — teorie asupra căreia nu este cazul să revenim aici —, oricine dorește să facă aprecieri cantitative asupra vocabularului românesc trebuie să se refere la statistica realizată în 1942 de prof. D. Macrea, după *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* de I. A. Candrea[2], și reluată ulterior după DLRM[3]. Reamintim, pe scurt, principalele concluzii la care a ajuns autorul folosind datele acestui din urmă dicționar: cele 49 649 de cuvinte se împart, după origine, în 76 de grupe, dintre care doar 14 depășesc 1%: 20,02% latine moștenite (9 920: 1 849 cuvinte-bază + 8 071 derivate și variante); 0,93% autohtone (comune cu albaneza — 461: 81 cuv.-bază + 380 deriv. și var.); 7,98% vechi slave (3 959: 1 133 împrumutae + 2 826 deriv. și var.); 1,77% bulgărești (881: 279 împr. + 602 deriv. și var.)[4]; 1,51% bulgaro-sârbești (747: 212 împr. + 535 deriv. și var.); 3,62% turcești (1 827: 1048 împr. + 779 deriv. și var.); 2,17% maghiare (1 073: 443 împr. + 630 deriv. și var.); 2,37% neogrecești (1 172: 579 împr. + 593 deriv. și var.); 38,42% neologisme (mai ales) franceze (19 129: 12 770 împr. + 6 359 deriv. și var.); 2,39% neologisme latine literare (1 186: 738 împr. + 448 deriv. și var.); 1,72% italiene (851: 430 împr. + 421 deriv. și var.); 1,77% germane (878: 561 împr. + 317 deriv. și var.); 2,24% onomatopeice (1 108: 272 cuvinte-bază + 836 deriv.); 2,73% cuvinte de origine nesigură (1 349: 526 cuvinte-bază + 823 deriv. și var.); 5,58% de origine necunoscută (2 770: 1 440 cuvinte bază + 1 330 deriv. și var.) etc.

---

[1] S. Pușcariu, D. Macrea, Al. Graur, V. Șuteu, Gh. Bolocan, A. Juilland și colab., B. Kelemen, C. Maneca, C. Dimitriu, Florica Dimitrescu, Luiza Seche (vezi enumerarea acestor lucrări în *Cuvântul introductiv* al lui Al. Niculescu la: Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, București, 1977, pp. X–XII).

[2] Partea I din *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"*, a cărui parte a II-a, enciclopedică, a realizat-o Gh. Adamescu (București, 1931), abrev. mai sus: Candrea (–Adamescu), DE.

[3] *Circulația cuvintelor în limba română*, Sibiu, 1942 (extras din „Transilvania", an. 73, nr. 4); *Fizionomia lexicală a limbii române*, DR, X, partea II, 1943, pp. 362–373; *Probleme de lingvistică românească*, București, 1961, pp. 29–45; *Probleme ale structurii și evoluției limbii române*, București, 1982, pp. 52–71.

[4] Cifrele date în cartea din 1961 (verificând procentajul, a rezultat 1,77%, și nu 1,78%, cum a dat autorul); în cartea din 1982 cifrele — singurele care diferă — sunt greșite — 1 391: 227 împr. + 551 deriv. și var., resp. 1,57% (or, 227 + 551 = 778).

Fără îndoială, aceste cifre și procente se vor modifica întrucâtva în cazul în care ar fi recalculate pe baza *Dicționarului explicativ al limbii române* (DEX), realizat de un colectiv al Institutului de lingvistică din București, sub conducerea acad. Ion Coteanu și a cercetătorilor științifici principali Luiza Seche și Mircea Seche (București, Ed. Academiei, 1975), sinteză lexicografică ce va sta la baza *Dicționarului etimologic al limbii române* și care însumează 56 568 de cuvinte, cu 6 919 mai multe decât DLRM. Cu atât mai mult ele se vor modifica în detalii în urma prelucrării etimologice a întregului inventar de cuvinte pe care le cuprinde DEX, pe baza unor investigații și clasificări pe care le sperăm mai riguroase și mai exacte decât până în prezent, însumând tot ceea ce s-a realizat pozitiv în cei peste o sută de ani de cercetări etimologice românești, de la Hasdeu până în zilele noastre, și oglindite succint, cel puțin în parte, în cele două dicționare etimologice apărute în anii din urmă, citate mai sus, în DEX[1] și în noua serie a marelui *Dicționar al limbii române (DLR)*. Astfel, în acesta din urmă — ale cărui etimologii sunt definitivate de un colectiv condus de acad. Al. Graur, „cel mai bun etimolog al nostru din momentul de față“[2] — se face diferență între împrumuturile vechi slave (populare) și cele slavone (culte); o bună parte a cuvintelor „bulgaro-sârbești“ sunt incluse la cele vechi slave; neologismele sunt determinate cu mai multă exactitate și nuanțare, inclusiv prin „etimologie multiplă“[3] etc. De asemenea, în afara altor precizări, se fac eforturi — ce vor trebui

---

[1] La revizia etimologiilor — în special pentru neologisme și derivate —, în raport cu DLRM, a colaborat Th. Hristea.

[2] Acad. Iorgu Iordan, *Prefață* la volumul: Al. Graur, *Scrieri de ieri și de azi*, București, 1970, p. 6; în afara numeroaselor articole și note etimologice publicate de D-sa, în decurs de aproape șase decenii, începând din 1925, menționăm: *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929; *Mélanges linguistiques*, [I]–II, Paris–București și Copenhaga, 1936–1941; *Corrections roumaines au REW*, extras din BL, V, 1937, pp. 80–124; *Etimologii românești*, București, 1963; *Alte etimologii românești*, București, 1975; *Dicționar de cuvinte călătoare*, București, 1978; *Cuvinte înrudite*, București, 1980. Vezi, de asemenea, indicațiile bibliografice pricind cercetările etimologice, în paragraful *Istoria vocabularului* din cartea prof. I. Coteanu și I. Dănăilă, *Introducere în lingvistica și filologia românească. Probleme, bibliografie*, București, 1970, pp. 213–235, precum și bibliografiile anuale publicate de I. Dănăilă și Eleonora Popa, în revista „Limba română“ (nr. 4 din fiecare an).

[3] Vezi *Introducere* la DLR, tom. VI, p. X; definirea conceptului, cu exemplificări, într-o serie de studii ale acad. Al. Graur, în particular, în *Etimologii românești*, pp. 11–18.

continuate — de a stabili etimologiile cuvintelor considerate până acum cu origine nesigură sau necunoscută.

Așadar, ținând seama și de îmbogățirea sensibilă a datelor privind primele atestări ale cuvintelor românești — aspect asupra căruia a atras atenția de mai multe ori, în anii din urmă, Florica Dimitrescu[1] —, atât în DLR, cât și în DLRV[2] și DERS[3], există toate premisele ca noua lucrare de sinteză, DELR, să reprezinte, cu adevărat, o încununare a eforturilor colective ale mai multor generații de cercetători, pentru care exemplul și îndemnurile lui B.P. Hasdeu din ultimele decenii ale secolului trecut rămân în continuare actuale.

Post-scriptum

În articolul *Date noi despre copilăria și tinerețea lui Bogdan Petriceicu Hasdeu*, citat mai sus, prin care deschidem seria studiilor consacrate vieții și activității lingvistico-filologice a marelui savant și scriitor, am adus o serie de informații — pe lângă cele relevate anterior de diverși cercetători — din care rezultă că ilustrul întemeietor al lingvisticii și filologiei române moderne s-a născut la *16 februarie 1836*, și nu la 26 februarie 1838, cum se admite de obicei și s-a acceptat, în ultimele decenii, în sintezele istorico-literare și chiar pe monumentele

---

[1] Vezi, mai ales: *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, 1973, pp. 7–29 și 121–245; la *Indicele lexical paralel — Secolul al XVI-lea* (circa 5 000 de cuvinte), publicat aici, pe baza a nouă mari texte din secolul al XVI-lea, trebuie adăugate acum indicele de cuvinte din: *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*. Text stabilit și indice de Gh. Chivu ș.a. Introducere de Al. Mareș, București, Editura Academiei, 1979; *Texte românești din secolul al XVI-lea*. Ediții critice de Emanuela Buză ș.a. Coordonator Ion Gheție, București Editura Academiei, 1982 (celor 5 indice separate ar fi trebuit să li se adauge unul succint, cumulativ, la sfârșitul cărții). La polul opus al preocupărilor, Florica Dimitrescu a publicat un *Dicționar de cuvinte recente* (București, 1982), care se alătură celui tipărit anterior de Fl. Marcu și C. Maneca: *Dicționar de neologisme*, ed. 3, București, 1978.

[2] G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X–începutul sec. XVI)*, București, 1974, și *Addenda au «Dictionnaire du roumain ancien»*, în RRL, XX, 1975, nr. 4, pp. 381–384; nr. 5, pp. 547–550; XXI, 1976, nr. 1, pp. 59–64; *Cele mai vechi atestări în româna comună*, în SCL, XXXI, 1980, nr. 1, pp. 6–71. (Vezi și: *Cultură și literatură română veche în context european*, București, 1979, pp. 7–61).

[3] Gh. Bolocan, și col., *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române, 1374–1600*, București, Editura Academiei, 1981.

publice: bustul din fața Arhivelor Statului — București și cel din Rotonda Grădinii Cișmigiu.

Ulterior publicării acestui articol a apărut volumul *Studii și portrete literare* de Nicolae I. Apostolescu[1] — unul din elevii apropiați ai veteranului, retras la Câmpina în ultimii ani ai vieții[2] —, care în necrologul *Hasdeu*, tipărit în 1907[3] și reprodus aici pentru prima dată (pp. 180–193), aduce câteva detalii ce confirmă concluziile noatre: „Când, la *16 februarie 1906*, publicai în această revistă[4] — scria tânărul comparatist, aflat la studii în capitala Franței —, cu ocazia împlinirii a *șapte decenii de viață a lui Hasdeu*, un studiu, o sumară ochire peste activitatea marelui om, nu aș fi crezut, câtuși de puțin, că sfârșitul îi va fi așa de apropiat". Iar într-o notă adăuga: „El mi-a făcut cinstea de *a-mi explica lămurit cum data nașterii sale e în realitate 1836*, iar nu 1838, cum figurează în unele biografii, dacă nu în toate" (subl. n. — p. 183).

Pe această mărturisire — ale cărei detalii nu le cunoaștem, dar pe care le presupunem a fi consonante cu cele înregistrate mai târziu, din tradiție familială, de Eufrosina Dvoicenco[5] — se bazase autorul când scrisese cu

---

[1] Ediție îngrijită și prefață de Ion M. Dinu, Cluj-Napoca, Editura Dacia (Seria „Restituiri", nr. 68), 1983.

[2] Astfel, în scrisoarea-prefață la volumul acestuia, *Studii. Literatură, estetică, filologie* (București, 1904), Hasdeu ținea să sublinieze, exagerând, poate, întrucâtva: „Din sutimi de elevi de vreo trei decenie din cariera mea universitară, cel mai nou ești d-ta, d-le Apostolescu, cel mai modest și totodată cel mai forte (...). Aproape de marginea vieții pământești, eu mă bucur că, în privința întregei mele activități literare și științifice, te las pe d-ta unicul meu urmaș direct: nimenea nu m-a înțeles mai bine, mai complet și mai controlat".

[3] „Literatură și artă română", an XI, 1907, nr. 7–9, iulie–septembrie, pp. 355–361, semnat: „Paris, 3 și 4 septembrie 1907", adică la 10 zile după dispariția veneratului său maestru.

[4] *Ibidem*, an. X, 1906, nr. 2, februarie, pp. 67–76, semnat în mod expres: „Paris, 16 februarie 1906".

[5] *Începuturile literare ale lui B.P. Hasdeu*, București, 1936, pp. 18–19 (vezi și articolul nostru citat, pp. 21–23; profităm de acest prilej pentru a corecta numele mănăstirii unde ar fi stat mama lui B.P. Hasdeu „până la împlinirea vârstei legale": *Călărășauca*, nu *Călărășanca*). Poate nu este întâmplător că această carte a apărut exact în anul centenarului nașterii ilustrului cărturar, la Fundația pentru literatură și artă, condusă de prof. Al. Rosetti. De altfel, Academia Română a marcat acest centenar în același an, printr-o comunicare expusă de Th. Capidan: *Hasdeu ca filolog* (Ședința publică din 4 decembrie 1936; vezi: Academia Română, „Anale", t. LVII, Ședințele din 1936–1937; textul a fost

un an și jumătate înainte studiul cu același titlu, *Hasdeu*, citat mai sus, și în care preciza: „Născut în Hotin, la *16 februarie 1936*, d. B.P. Hasdeu a dus o viață plină, plină de activitate și de suferințe amare" (subl. n. — p. 67). Iar peste o pagină, își amintea: „Acum un an, *în ajunul acestei date (16 februarie* — n.n.), am serbat această zi la însuși magistrul Hasdeu, la Câmpina, în castelul «Iulia Hasdeu»" (p. 68). Avem, așadar, o nouă confirmare – pe lângă cele semnalate anterior de Paul Cornea, Elena Piru și Roxana Sorescu, editorii *Corespondenței B.P. Hasdeu — Iulia Hasdeu*[1], și de noi înșine — a faptului că în familia savantului ziua sa de naștere era sărbătorită la *16 februarie*, și nu la 26 ale aceleiași luni.

De altfel, directorul revistei „Literatură și artă română", N. Petrașcu, el însuși apropiat și admirator al „veteranului" — pe care-l citează N. Apostolescu —, publicase cu un deceniu înainte un amplu studiu, intitulat simplu *Hasdeu*[2], în care dăduse aceeași dată a nașterii celui omagiat: „Alexandru Petriceicu Hasdeu avu din căsătoria sa cu Elisabeta Dauksz doi fii: cel mai mic, Nicolae, muri la vârsta de 18 ani, după ce studiase cu mult talent în Academia de pictură de la Petersburg, cel mai mare, Tadeu — *născut la 16 februarie 1836*, în satul Cristinești, aproape de Hotin, în Basarabia — e eruditul de care ne ocupăm" (p. 6, resp. 2). Și, în încheiere: „Astăzi *(1897* — n.n.) D. Hasdeu are peste 60 de ani. Înfățișarea îi zugrăvește sufletul. Talia sa e mijlocie, un cap însă enorm, a cărui frunte proeminentă te izbește prin puterea și lărgimea ei. Ochiul ascuțit, pătrunzător, scânteind spirit în privire" (p. 111, resp. 45).

Aceste mărturii, provenite de la elevi și apropiați ai lui B.P. Hasdeu, completează și confirmă concluziile la care s-a ajuns în vremea din urmă cu privire la data reală a nașterii sale, de la care se vor împlini în curând, în 1986, *150 de ani: 16 februarie 1936*, dată ce trebuie să fie acceptată de acum înainte de toate sintezele în care marele om de litere și savant ocupă un loc de seamă: istoria literară, istoriografia, lingvistica și filologia[3].

1983

---

tipărit sub titlul *Bogdan Petriceicu Hasdeu* în volumul *Limbă și cultură*, București, 1943, pp. 331–360).

[1] *Documente și manuscrise literare*, vol. III, București, 1976, pp. 74, 342, 402, 447, nota 183.

[2] An II, 1897–1898, nr. 1, noiembrie, pp. 5–24; nr. 2, decembrie, pp. 99–112; reprodus în *Scriitori contimporani. Studii critice*, IV, București, 1898, pp. 1–46.

[3] Recent, Dan Zamfirescu, reunind în volumul *Accente și profiluri* (București, 1983) ciclul de articole *Hasdeiana*, și-a însușit argumentarea noastră (p. 284).

PARTEA A III-A

ASPECTE TEORETICE ȘI ISTORICE ALE STUDIERII RAPORTURILOR LINGVISTICE VECHI SLAVO-ROMÂNE*

După migrațiile vizigoților, hunilor, gepizilor și ale altor popoare nomade (de la sfârșitul sec. III până la începutul sec. VI), cu efecte

---

* Raport prezentat la Sesiunea generală a Societății române de lingvistică (23–25 octombrie 1980). O formă abreviată a acestei expuneri constituie partea întâi a capitolului *Cuvinte împrumutate din vechea slavă*, din *Istoria limbii române*, red. resp. acad. I. Coteanu, vol. I (pregătit pentru tipar); în partea a doua sunt prezentate împrumuturile vechi slave pătrunse în româna comună și păstrate în forme și cu sensuri identice ori apropiate în toate cele patru dialecte românești sau, cel puțin, în dacoromână și în aromână (respectiv, în meglenoromână). Acestora le urmează: *Împrumuturi vechi slave, comune dacoromânei și istroromânei*, în SCL XXXI (1980), nr. 4 (Omagiu Al. Graur), pp. 431–434; *Emprunts vieux-slaves propres au daco-roumain*, în RRL XXV (1980), nr. 5 (Omagiu Al. Rosetti), pp. 569–576; *Împrumuturi bulgărești în sudul teritoriului dacoromân*, în SCL (XXXI (1980), nr. 5 (Omagiu I. Coteanu), pp. 591–594; *Latino-greko-slavjanskie zaimstvovanija v rumynskom jazyke*, în RRL XXVI (1981), nr. 1, pp. 15–24.

În afara siglelor unor reviste cunoscute, în note sunt utilizate câteva abrevieri: *Berneker* = E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, I–II (Lief. 11), Heidelberg, 1908–1914; Caragiu ș.a., *Dialectologie română* = Matilda Caragiu Marioțeanu, Șt. Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, R. Todoran, *Dialectologie română*, București, 1977; Cioranescu = Al. Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, 1–6, Universidad de la Laguna, 1958–1966; FHD, II, III = *Fontes historiae Dacoromanae*, t. II–III, București, 1970–1975; Mihăilă, *Împrumuturi* = G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960; Mihăilă, *Studii* = G. Mihăilă, *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, 1973; Petrovici, *Studii* = E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970; Pătruț, *Studii* = I. Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, Cluj, 1974; Rosetti, ILR, I[2] = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *De la origini până în secolul al XVII-lea*, ed. 2, București, 1978; Vasmer-Trubaciov = M. Vasmer, *Etimologičesckij slovar' russkogo jazyka*, trad. și compl. de O.N. Trubaciov, t. I–IV, Moscova, 1964–1973.

demografice și lingvistice minime asupra populației străromânești din Dacia, Scythia Minor și Moesia, pe aceste teritorii își fac apariția în timpul împăraților bizantini Iustin I (518–527) și Iustinian (527–565) primele grupuri de slavi din ramura sudică, așa-numiții *sclavini* (sl. com. *slověne* > lat. [sec. VI–VII] *Sclavini, Sclavi* > rom. *șchei*; cf. gr. biz. Σκλαβηνοί, Σκλάβοι)[1]. Porniți în valuri din patria primitivă a triburilor slave, ce se întindea dincolo de Carpații Nordici, între Oder și Nipru, până la Marea Baltică[2], sclavinii s-au deplasat spre sud pe două direcții principale: pe la est de Carpați (cf. necropolele descoperite la Suceava–Șipot și la Sărata-Monteoru) și pe valea Tisei. În tot cursul secolului VI n-au încetat atacurile acestora — uneori în unire cu triburile înrudite ale anților, de la răsărit, alteori cu avarii, așezați din a. 567 în Pannonia — asupra Imperiului Roman de Răsărit (Bizantin), ceea ce a avut drept rezultat căderea în a. 602 a graniței nordice a acestuia, fixată până atunci pe Dunăre și Sava, și stabilirea sclavinilor, în cea mai mare parte, în nordul Peninsulei Balcanice. Curând, în deceniile 7–8 ale secolului VII, acestora li se adaugă bulgarii (protobulgarii), popor de neam turcic, împreună cu care constituie primul stat slavo-bulgar (681–1018)[3]. Efectele acestui complex eveniment politico-demografic au fost diferite pentru populația străromânească: la nordul Dunării, unde sclavinii (șcheii) rămași erau,

---

[1] Dintre lucrările de sinteză mai noi menționăm: *Istoria României*, vol. I, red. resp. acad. C. Daicoviciu, București, 1960, pp. 728–755 (capitol redactat de Maria Comșa); *Istoria poporului român*, sub red. acad. A. Oțetea, București, 1970, pp. 91–113 (capitol scris de I. Nestor; cf. și studiul aceluiași autor, *La pénétration des slaves dans la Péninsule Balkanique et la Grèce continentale. Considérations sur les recherches historiques et erchéologiques*, în RESEE I (1963), no. 1–2, pp. 41–67); *Istoria României. Compendiu*, ed. 3 rev. și adăug., sub red. acad. Șt. Pascu, București, 1974, pp. 78–88 (autorii capitolului: Gh. Ștefan, C. Daicoviciu, H. Daicoviciu); *Dicționar de istorie veche a României*, sub conducerea prof. D.M. Pippidi, București, 1976; C.C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Scurtă istorie a românilor*, București, 1977, pp. 77–82.

[2] Vezi harta 4 din cartea lui S.B. Bernstein, *Gramatica comparată a limbilor slave*, trad. și note de G. Mihăilă, București, 1965, p. 65.

[3] Vezi, L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, t. I–II, Paris, 1923–1927 (versiunea cehă, originală: *Rulovět slovanských starožitností*, Praga, 1953; trad. rusă; *Slavjanskie drevnosti*, Moscova, 1956), iar dintre lucrările mai noi: *Istorija na Bălgarija*, t. I, ed. 2, Sofia, 1961, pp. 45–63; Vasilka Tăpkova-Zaimova, *Našestvija i etničeski promeni na Balkanite prez IV–VI v.*, Sofia, 1966; *Istorija Vizantii* t. 1, red. resp. S.D. Skazkin, Moscova, 1967, pp. 337–353.

desigur, în minoritate față de localnici, printre care s-au așezat la sfârșitul sec. VI și în sec. VII, în zonele de luncă, șes și dealuri, incluisv în Transilvania, au fost treptat asimilați, în urma unui îndelung proces de bilingvism, care s-a încheiat, după toate probabilitățile, în jurul secolelor XI–XII[1]; la sudul Dunării, unde slavii erau mai numeroși, aceștia au asimilat mai întâi pe protobulgari (creștinarea oficială a noului stat s-a efectuat în anul 864, sub cneazul Boris-Mihail, în limba greacă, dar curând după aceea, în a. 885, a fost adoptată ca limbă liturgică slava veche, fixată în scris de frații Constantin-Chiril și Metodie din Salonic, în anul 863, cu prilejul misiunii din Marea Moravie[2]); în al doilea rând, populația străromânească — de la ai cărei reprezentanți Theophylaktos Simokattes a consemnat în *Istoriile* sale (scrise între anii 610–641) celebra exclamație *Torna, torna* „întoarce-te, întoarce-te“[3] — a fost parțial asimilată până prin secolul al XIII[4]; altă parte însă a fost dislocată spre sud, mai ales în regiunile muntoase ale Imperiului Bizantin (Macedonia, Munții Pindului, Tesalia, Epir etc.), unde sunt semnalați pentru prima dată în *Compendiul de istorii* al lui Georgios Kedrenos, sub anul 976, cu numele de *vlahi* (Βλάχοι), preluat de greci de la slavi[5]; aceștia sunt strămoșii aromânilor și ai meglenoromânilor (istroromânii s-au desprins din zona de sud-vest a teritoriului locuit de dacoromâni[6]. Așadar, din

---

[1] Vezi: E. Petrovici, *Daco-slava*, în DR X, partea II (1943), p. 267; Rosetti, ILR, I², pp. 295–297; Mihăilă, *Studii*, pp. 9–15; Pătruț, *Studii*, pp. 101–123.

[2] Vezi, de ex.: V. Ghiuzelev, *Knjaz Boris Pãrvi*, Sofia, 1969.

[3] Cu prilejul relatării campaniei bizantine în Balcani, împotriva avarilor și sclavinilor, în anul 586; *Torna, torna, frater* (sau: *fratre*), în *Cronografia* lui Theophanes Confessor, scrisă între anii 810–814, pe baza unor izvoare mai vechi (vezi: FDH, I², pp. 538–539, 604–605; H. Mihăescu, *Torna, torna, fratre*, în „Byzantina“, t. 8 (Thessaloniki, 1976), pp. 21–35; Rosetti ILR, I², pp. 657–658, cu indicații bibliografice).

[4] Frații Asan, Petru și Ioniță, conducători răscoalei antibizantine și apoi ai statului „vlaho-bulgar“ (1185–1207) sunt recunoscuți în izvoarele timpului ca „vlahi“ din Balcani (vezi: B. Primov, *Crearea celui de-al doilea țarat bulgar și participarea vlahilor*, în vol. *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII–XIX)*, București, 1971, pp. 9–56; C.C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, București, 1974, pp. 192–196).

[5] Vezi FHD, III, pp. 120–157: pasajul privind pe „vlahii călători (βλαχῶν ὁδιτῶν) între Castoria și Prespa și așa-numiții «Stejari frumoși»“, la pp. 144–145 (vezi și nota 67).

[6] Vezi Caragiu ș.a., *Dialectologie română*, pp. 97–111.

această perioadă a istoriei limbii române — *româna comună* — ne-au rămas cele mai vechi împrumuturi slave, care prezintă trăsăturile idiomului sud-slav răsăritean, denumit *limba slavă veche* sau *bulgară veche*, și atestat în secolele IX–XI; tot atunci au pătruns în limba slavilor balcanici primele împrumuturi din româna comună. Dar contactele cu popoarele slave au continuat și în secolele următoare, ceea ce a avut urmări lingvistice bilaterale: pe de o parte, expansiunea unor grupuri de români, mai ales păstori, dar și agricultori, a dus la pătrunderea unui număr de cuvinte românești în limbile slave vecine (bulgară, sârbo-croată, slovacă și cehă, polonă, ucraineană și chiar rusă și bielorusă); pe de altă parte, în limba română au pătruns în continuare, o serie de cuvinte din limbile slave vecine, atât pe cale *orală* (din bulgară, sârbo-croată, ucraineană, polonă, rusă), cât și pe cale *scrisă* (slavona mediobulgară, dar și din cea sârbă și ruso-ucraineană, apoi din polonă și rusa modernă).

În aceste condiții, împrumuturile slave ale limbii române nu constituie o masă nediferențiată, cum pare la prima vedere — dată fiind marea apropiere dintre limbile slave — și cum, de altfel, au considerat primii cercetători din secolul trecut, cu excepția lui I. Budai-Deleanu (I. Hinkulov, J. Sterija-Popović, Fr. Miklosich, A. de Cihac), ci ele trebuie grupate, în primul rând, după limbile și dialectele din care provin și, în al doilea rând, după epocile în care au pătruns, delimitarea făcându-se după criterii lingvistice, cultural-istorice și geografice.

Majoritatea împrumuturilor slave au pătruns în epoca celor mai vechi contacte româno-slave, schițată mai sus, deci până la asimilarea sclavinilor (șcheilor) din Dacia și până la ruperea contactului dintre grupul dialectal nord-dunărean de cel sud-dunărean. Din punctul de vedere al istoriei *limbii slave vechi (sud-slave răsăritene vechi* sau *bulgare vechi)*, căreia îi aparținea și graiul slavilor asimilați pe teritoriul Daciei, limita superioară a acestui proces coincide cu perioada de profunde transformări fonetice, care marchează trecerea de la epoca *slavă veche (bulgară veche)* la *epoca medio-bulgară*, adică secolele XI–XII[1].

În ceea ce privește limita inferioară a pătrunderii împrumuturilor vechi slave în româna comună, teoretic trebuie să admitem secolele VI–VII, epoca primelor contacte româno-slave la nord și la sud de Dunăre. Dacă pentru unele cuvinte — puține la număr — se poate presupune o fixare

---

[1] Vezi, acum în urmă: P. Olteanu, G. Mihăilă ș.a., *Slava veche și slavona românească*, București, 1975 (cu bibliografie); K. Mircev, *Istoričeska gramatika na bălgarskija ezik*, ed. 3, Sofia, 1978.

relativ timpurie în româna comună (sec. VI–VIII), în schimb, influențele lingvistice reciproce intense au început, evident, după o epocă îndelungată de conviețuire româno-slavă: în graiul slavilor au pătruns treptat cuvinte românești și, invers, în limba populației străromânești au început să pătrundă cuvinte slave, al căror număr a devenit mai mare în perioada asimilării definitive a slavilor din Dacia.

În plus, cum au subliniat E. Petrovici și acad. Al. Rosetti, aspectul fonetic al împrumuturilor vechi slave din româna comună a putut fi reînnoit până la un anumit punct — spre deosebire de Grecia, unde slavii au fost asimilați începând cu a doua jumătate a sec. al VIII-lea —, ceea ce face ca cele mai multe împrumuturi vechi sud-slave răsăritene ale românei comune să prezinte trăsăturile fonetice specifice limbii slave vechi (bulgare vechi) din secolele IX–XI și parțial celei mediobulgare timpurii (sec. XII), adică exact din epoca în care a avut loc asimilarea masivă a slavilor din Dacia[1]. Această concluzie se impune în urma coroborării tuturor criteriilor de delimitare a celor mai vechi împrumuturi slave, căci, pe de o parte, nu toate *trăsăturile fonetice* au valoare probantă absolută (unele trăsături fonetice indică termenul *a quo*, altele termenul *ad quem*, iar altele sunt „indiferente" față de axa timpului, cel puțin în limitele care ne interesează aici, de la divizarea slavei comune — petrecute într-o lungă perioadă de timp, aproximativ din sec. VI până către sfârșitul sec. VIII[2] — până astăzi, dar sunt specifice slavo-bulgare);

---

[1] Vezi: E. Petrovici, *Daco-slava*, pp. 233–277; Idem, *Les Slaves en Dacie*, în „Balcania" VII (1944), pp. 466–473; Al. Rosetti, *De l'influence du slave méridional sur le néo-grec et le roumain*, în *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga–București, 1947, pp. 332–341; Idem, ILR, I², p. 296 (ambii autori pornesc de la discutarea materialului cuprins în monografia lui M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin, 1941); aproximativ la fel — dar cu o substituție nejustificată de termeni — prezentase lucrurile și Ilie Bărbulescu, în cartea *Individualitatea limbii române și elementele slave vechi*, București, 1929. Vezi, acum în urmă: Iv. Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden, 1960, pp. 186–188; Pătruț, *Studii*, pp. 101–122.

[2] Vezi, de exemplu: S.B. Bernstein, *Gramatica comparată...*, pp. 47–49; I. Pătruț, *Primele relații slavo-romano-grecești și durata limbii slave comune*, în Rsl XVII (1970), pp. 21–30 (cu indicații bibliografice). Pentru ansamblul problemelor menționăm, de asemenea: A. Meillet, *Le slave commun*, ed. 2, Paris, 1934 (nou tiraj, 1965; trad. rusă, Moscova, 1951); A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, t. I–IV, Lyon–Paris, 1950–1974.

pe de altă parte, unele cuvinte nici nu prezintă trăsături fonetice care să ne indice o anumită limbă sau epocă (de ex. rom. *babă* < v.sl. *baba*).

De aceea, pe lângă *criteriul fonetic*, care este principalul criteriu lingvistic de datare și atribuire, trebuie să apelăm la *criteriul derivativ* (anumite afixe sunt specifice limbilor slave sudice, în speță slavei vechi, respectiv bulgarei, sau întrebuințate cu precădere în aceste limbi: prefixul *iz-* sau sufixul sl. *-ica* > rom. *-iță*) și la cel *semantic* (unele cuvinte prezintă un semantism slavo-bulgar, uneori slav sudic, în genere, și nu slav estic sau vestic); multe din vechile împrumuturi au o gamă de sensuri mai bogată decât cele pătrunse mai târziu în limba română, fie că acestea coincid cu cele din slava veche (bulgara veche) și bulgara actuală, fie că prezintă inovații atât de îndepărtate de prototip, încât trebuie să presupunem o lungă evoluție a lor în limba română[1]. Strâns legat de *criteriul semantic* este cel *onomasiologic*, completat pe plan extralingvistic de cel *cultural-istoric*: cuvintele pătrunse în epoca veche aparțin anumitor sfere lexicale, deosebite de cele pătrunse prin scris sau într-o epocă ulterioară.

În sfârșit, toate aceste criterii se completează cu cel *geografic*: s-a constatat că cele mai vechi împrumuturi sud-slave răsăritene sunt răspândite, de regulă, pe întreg teritoriul dacoromân sau pe cea mai mare parte a lui[2] și că adesea se regăsesc în aceeași formă și cu aceleași sensuri (sau cu sensuri apropiate) în dialectele aromân, megloromân și istroromân sau, cel puțin, în unele din ele[3]. Acestea și constituie cea mai mare parte a împrumuturilor vechi slave pătrunse în română. Evident însă

---

[1] Vezi, de exemplu: A. I. Iațimirski, *Iz slavjano-rumynskich semasiologičeskich nabljudenij*, în „Izvestia ORJaS", t. IX (1904), cartea 2, pp. 257–278; R.A. Budagov, *Slovjanskoe vlijanie na rumynskij jazyk*, în „Vestnik Leningradskogo Universiteta", 1947, nr. 12, pp. 80–94; Mihăilă, *Împrumuturi*, pp. 219–248.

[2] Vezi: Petrovici, *Studii*, pp. 74–84; Mihăilă, *Studii*, pp. 23–41.

[3] Vezi: Th. Capidan, *Influența slavă în dialectul aromân*, București, 1925, pp. 25–26; Rosetti, ILR, I², pp. 315–317; E. Petrovici, *Elementele sud-slave orientale ale istroromânei și problema teritoriului de formare a limbii române*, în CL XII (1967), nr. 1, pp. 11–19; Elena Casandra Scărlătoiu, *Cuvinte de origine slavă în dialectul aromân*, București, 1977 (teză de doctorat, xerogr.); aceeași, *Nouvelles contributions à l'étude des emprunts slaves dans le lexique aroumain*, în RESEE XV (1977), no. 3, pp. 535–551; aceeași, *Relații lingvistice ale aromânilor cu slavii de sud*, București, 1980; aceeași, *Cuvinte de origine slavă în dialectul meglenoromân* (text dactilogr.).

că ultimul criteriu nu este absolut, căci găsim în dacoromână împrumuturi slave sudice cu aspect fonetic vechi, larg răspândite, ce nu se regăsesc în celelalte dialecte, și invers. Dar dacă aromâna și meglenoromâna au rămas timp mai îndelungat în contact cu limbile bulgară și macedoneană slavă (practic vorbind, pentru unele enclave aromâne acest contact continuă până astăzi), în schimb, elementele cu aspect fonetic slavo-bulgar ale istroromânei — ajunsă ulterior într-un mediu croat și sloven — sunt o dovadă peremptorie a vechimii acestor împrumuturi pătrunse înaintea separării istroromânei de dacoromână, cum a arătat cu argumente convingătoare E. Petrovici[1].

În sfârșit, se observă că, aproximativ în aceeași epocă, multe din cuvintele vechi slave pătrunse în limba română au fost asimilate și de limbile maghiară și albaneză și că ele prezintă în linii mari aceleași trăsături fonetice[2].

Ținând seama de acest complex de criterii, cercetătorii raporturilor lingvistice slavoromâne, începând cu B.P. Hasdeu și continuând cu I. Bogdan, Ov. Densusianu, A.I. Iațimirski, I. Bărbulescu, P. Cancel, B. Țonev, P. Skok, M. Křepinský, S. Pușcariu, E. Petrovici, Al. Rosetti, Al. Graur, R.A. Budagov, S.B. Bernstein, I. Pătruț și alți lingviști români și străini, au reușit treptat să separe împrumuturile slavo-bulgare de cele sârbești (pătrunse începând din secolul al XV-lea în Banat și, parțial, în vestul Olteniei, sudul Crișanei și sud-vestul Transilvaniei), de cele ucrainene (răspândite în nord-estul teritoriului dacoromân, după secolul al XII-lea) și, evident, de cele polone și ruse[3].

---

[1] Petrovici, *Studii*, pp. 56–60; *Problema românilor „apuseni". În legătură cu toponimicul Pešter din sud-vestul Serbiei*, în SCL XI (1960), nr. 2, pp. 195–198; *Elementele sud-slave orientale ale istro-românei...*

[2] Vezi: I. Kniezsa, *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*, I, 1–2, Budapesta, 1955; A.M. Selișcev, *Slavjanskoe naselenie v Albanii*, Sofia, 1931; A.V. Desnițkaia, *Slavjanskie zaimstvovanija v albanskom jazyke*, Moscova, 1963; Mihăilă, *Studii*, pp. 54–60.

[3] Principalele lucrări și sinteze consacrate împrumuturilor vechi slave în limba română sunt, în ordine cronologică, următoarele: Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, extras din „Denkschr. des kais. Akademie der Wissenschaften", Phil.-hist. Classe, Bd. XII, Viena, 1861, 70 p. (parțial depășită); A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, [II]. *Éléments slaves, magyrs, turcs, grecs-moderne et albanais*. Francfort s/M., 1879, pp. 1–174 (în bună măsură depășit); B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, t. I și *Suplement*, București, 1878–1880, *Din istoria limbei române*, București, 1883,

Restrângând aici discuția la împrumuturile slavo-bulgare, trebuie să delimităm, mai întâi, pe cele vechi populare de cuvintele culturale,

---

Etymologicum Magnum Romaniae, t. I–IV, București, 1887–1898 (reed. de Gr. Brâncuș, 3 vol., București, 1972–1976), ș.a. (numeroase etimologii, în genere judicioase); I. Bogdan, *Scrieri alese*, cu o prefață de E. Petrovici, ed. îngrijită de G. Mihăilă, București, 1968 (diverse etimologii și considerații generale, în lucrări publicate începând din 1889); O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, t. I, Paris, 1901, pp. 237–287 (reed.: *Opere*, II, ed. îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb, București, 1975, pp. 230–273; trad. rom. îngrijită de J. Byck, București, 1961, pp. 159–188); A. I. Iațimirski, *Iz slavjano-rumynskich semasiologičeskich nabljudenij*, în IORJaS, t. IX, (1904), 2, pp. 257–278, ș.a.; I. Bărbulescu, *Studii privitoare la limba și istoria românilor*, București, 1902, *Individualitatea limbii române și elemente slave vechi*, București, 1929, ș.a. (parțial depășite); B. Țonev, *Ezikovedski vzaimnosti meždu bălgari i rumăni* (extras, Sofia, 1921), reprodus în *Istorija na bălgarski ezik*, t. II, Sofia, 1934, pp. 3–151 (necritic); P. Cancel, *Despre „rumân" și despre unele probleme lexicale vechi slavo-române*, București, 1921, *Termenii slavi de plug în dacoromână*, București, 1921, ș.a.; P. Skok, *Slave et roumain*, în „Revue des études slaves" III (1923), 1–2, pp. 59–77, *Leksikologijske studije*, Zagreb, 1948, ș.a.; Th. Capidan, *Elementul slav în dialectul aromân*, București, 1925 (extras din A.A.R. Mem. Secț. Lit., Seria III, t. II, mem. 4); M. Křepinský, *Influence slave sur le verbe roumain*, în „Slavia" XVI (1938–1939), pp. 1–49, 220–268, 481–534, ș.a.; S. Pușcariu, *Limba română*, vol. I. *Privire generală*, București, 1940, pp. 277–307 (reed. de Ilie Dan, București, 1976, pp. 273–303); Al Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *De la origini până în secolul al XVII-lea*, ed. 2, București, 1978, pp. 61–66, 291–353 (prima ediție a părții a III-a, *Limbile slave meridionale*, București, 1940), ș.a.; E. Petrovici, *Daco-slava*, în DR, X, 2 (1943), pp. 233–277); *Studii de dialectologie și toponimie*, volum îngrijit de I. Pătruț, B. Kelemen și I. Mării, București, 1970, ș.a.; Al. Graur, *Nom d'agent et adjectiv en roumain*, Paris, 1929; *Etimologii românești*, București, 1963, ș.a.; R.A. Budagov, *Slavjanskoe vlijanie na rumynskij jazyk*, în „Vestnik Leningradskogo Universiteta", 1947, nr. 12, pp. 80–94, ș.a.; S.B. Bernstein, *Razyskanija v oblasti bolgarskoj istoričeskoj dialektologii*, t. I. *Jazyk valašskich gramot*, Moscova–Leningrad, 1948 (parțial tratează și problema în discuție), *Cu privire la legăturile lingvistice slavo-române*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, pp. 77–79, ș.a.; I. Pătruț, *Influences slaves et magyares sur les parlers roumains*, în RsI I (1958), pp. 31–43), *Studii de limba română și slavistică*, Cluj, 1974, ș.a.; G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic*, București, 1960, *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, 1973, ș.a. În afara bogatei literaturi științifice citate în multe din lucrările menționate mai sus, informații bibliografice pot fi găsite în următoarele sinteze: I. Coteanu și I. Dănăilă,

pătrunse mai ales pe cale scrisă, prin intermediul bisericii și al administrației, în epoca folosirii slavonei — formă târzie a slavei vechi scrise, în redacția (varianta) de bază, mediobulgară și, parțial, în redacțiile sârbă și ruso-ucraineană — ca limbă de cultură în Țările Române (începând din secolul X, dar mai ales în secolele al XIV-lea–al XV-lea, alături de latină, iar apoi paralel cu limba română și cedându-i treptat locul, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea). Acestea din urmă pot fi identificate, cum au făcut, mai întâi B.P. Hasdeu și I. Bogdan, iar în deceniile din urmă, O. Densusianu, E. Petrovici, Al. Rosetti–B. Cazacu–L. Onu[1] și alți cercetători, pe baza *criteriului onomasiologic* și al celui *semantic*, întrucât aparțin, de regulă, terminologiei religioase, culturale, administrative și militare. Uneori putem apela, de asemenea, la *criteriul fonetic*, dat fiind faptul că anumite cuvinte au pătruns în limba română cu un fonetism livresc (de ex., *a săvârși* față de *a sfârși*), iar altele chiar prezintă trăsături fonetice specifice nu numai slavonei mediobulgare, ci și celei sârbe sau ruso-ucrainene, ceea ce dovedește că au fost împrumutate din aceste variante ale slavonei folosite în Țările Române.

În al doilea rând, trebuie să delimităm împrumuturile vechi slavo-bulgare, pătrunse în limba română pe cale orală până în secolele XI–XII, de cele noi bulgărești, care au pătruns după această epocă. Aici, în afară de *criteriul fonetic*, cel mai sigur pare a fi cel *geografic*, întrucât, din punct de vedere fonetic, deosebirile dintre slava veche (bulgara veche, sec. IX–XI) și mediobulgară (sec. XIV), respectiv chiar neobulgară (din secolul al XV-lea până astăzi) — deși foarte importante în unele privințe — nu sunt totdeauna tranșante, cu atât mai mult, cu cât trecerea de la o perioadă la alta s-a făcut treptat și nu a fost concomitentă pentru toate graiurile bulgărești[2]. Din punct de vedere geografic însă, cuvintele bulgărești pătrunse în limba română începând cu secolul al XIII-lea apar

---

Introducere în lingvistica și filologia românească. Probleme bibliografie, București, 1970; G. Mihăilă, *Slavistica românească în anii 1944–1974*, în AUB, an. XXV, Filologie (1976), pp. 63–82; Idem, *Slavic Languages*, în RRL XXIII (1978), pp. 381–421; E. Vrabie, *Lingvistica slavă*, în *Istoria lingvisticii românești*, coord. acad. Iorgu Iordan, București, 1978, pp. 177–182 (parțial și alte paragrafe, redactate de Iorgu Iordan, Marius Sala ș.a.).

[1] *Istoria limbii române literare*, vol. I. *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, ed. 2, București, 1971, pp. 67–68 ș.a.

[2] Vezi, de ex.: K. Mircev, *Istoričeska gramatika*[3]..., pp. 47–64, 108–159; St. Stoikov, *Bălgarska dialectologija*, ed. 2, Sofia, 1968.

cu precădere numai în sudul țării, în timp ce împrumuturile mai vechi (până în secolele XI–XII) sunt răspândite pe întreg teritoriul dacoromân — multe fiind comune cu cele din aromână, meglenoromână și istroromână — sau, în tot cazul, depășesc aria graiului sudic (Muntenia, Oltenia, Dobrogea, sudul Transilvaniei)[1].

Așadar, avem posibilitatea — cu o anumită aproximație — să delimităm *cele mai vechi împrumuturi slave* ale limbii române și să le definim ca *vechi sud-slave răsăritene* sau, mai simplu, *vechi slave*, din următoarele considerente: 1) în secolele IX–XI, această limbă, vorbită în partea de răsărit a Peninsulei Balcanice și, sporadic, în Dacia și în Pannonia, până la asimilarea vorbitorilor ei de către români și maghiari, era numită *językъ slověnьskъ* „limba sclavinilor (șcheilor)" și abia mai târziu, în urma asimilării *bulgarilor (protobulgarilor)* de către slavii (sclavinii) din noul stat slavo-bulgar, ea s-a numit *bulgară*, ca și poporul nou format[2]; 2) „slavii dacici", adică cei asimilați pe teritoriul Daciei, n-au fost numiți niciodată *bulgari*, ci au fost desemnați totdeauna cu vechiul lor nume *slověne*, în forma latină târzie, *Sclavi* (alături de *Sclavini*, începând din secolele VI–VII)[3], care a dat în română, în mod normal, *șchei*.

Este drept însă că termenul *împrumuturi vechi slave* ar putea fi considerat prea general, căci fiecare limbă slavă actuală a avut o epocă veche: el trebuie folosit numai în sensul în care prin *limba slavă veche* (sau *paleoslavă*, în lat. *lingua palaeoslovenica*, fr. *vieux-slove*, rus. *staroslavjanskij jazyk*) se înțelege tocmai limba *sclavinilor* — strămoșilor slavi ai popoarelor bulgar și macedonean actuale, *sud-slava răsăriteană* sau *bulgara veche*[4]. Prin urmare, pentru o mai mare precizie se pot folosi termenii *împrumuturi vechi sud-slave răsăritene* sau *vechi slavo-bulgare*, însă în formulările curente (de ex., la indicațiile etimologice) termenul mai scurt *împrumuturi vechi slave* (v. sl.) este mai comod, cu condiția să avem în vedere ce conținut exprimă.

---

[1] Cf. o serie de hărți ale ALR și ALRM I și II, realizate de S. Pop și E. Petrovici, considerațiile și hărțile speciale publicate de cei doi autori și de S. Pușcariu, precum și de S.B. Bernstein, I. Pătruț, G. Mihăilă ș.a., pe baza atlasului, în unele lucrări citate mai sus.

[2] Vezi *Istorija na Bălgarija*[2], vol. I, pp. 58 ș.u.

[3] Vezi L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, t. I, p. 36.

[4] Termen preferat de lingviștii bulgari și de unii germani. Cf., în același sens, I. Pătruț, *Studii*, pp. 119–123.

În cele de mai sus am admis ca un lucru stabilit în știință că „slavii dacici“ nu aveau o limbă sau un dialect aparte de limba slavilor *(slověne, Sclavini)* ce s-au așezat în partea de răsărit a Peninsulei Balcanice și că, cel mult, se poate vorbi de unele mici diferențe dialectale (greu de identificat în absența textelor), care marcau — asemenea dialectelor slovene nordice — trecerea spre limbile slave apusene (slovaca și, în parte, ceha și polona)[1], cu atât mai mult cu cât se presupune că, în cadrul slavei comune târzii, subdialectul central (viitoarele limbi slave sudice) al dialectului răsăritean făcea trecerea spre dialectul apusean (viitoarele limbi slave apusene), iar isoglosele comune sud-slave — ceho-slovace, pe de o parte, și bulgaro-polone, pe de alta, sunt un fapt de mult dovedit în slavistică[2].

Am văzut mai sus că împrumuturile slavo-bulgare populare se împart, din punct de vedere cronologic, în două mari grupe: 1) cele care au fost asimilate de româna comună sau de unele dialecte ale ei până la sfârșitul epocii slave vechi (bulgare vechi) și începutul celei mediobulgare (sec. XI–XII); 2) cele care au pătruns în dacoromână după această epocă. Se pune însă întrebarea dacă nu cumva avem posibilitatea de a identifica unele împrumuturi care s-au putut fixa în româna comună încă în primele secole ale contactelor slavo-române, cu alte cuvinte, care să se fi păstrat cu reflexe ale fonetismului slav comun, specific secolelor VI–VIII, și să le separăm de împrumuturile păstrate cu trăsăturile fonetice ale epocii slave vechi (sec. IX–XI) și chiar ale celei mediobulgare timpurii

---

[1] Existența „daco-slavei“ ca un dialect aparte a fost susținută — pe urmele lui Fr. Miklosich — de G. Reichenkron, în articolul *Der rumänische Sprachatlas und seine Bedeutung für die Slavistik*, în „Zeitschrift für slavische Philologie“, XVII (1940), fasc. 1, p. 143 și urm., și admisă de Iv. Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, pp. 44–46. Vezi critica acestei teorii la: V. Jagić, *Istorija slavjanskoj filologii*, St. Pb., 1910, p. 713; E. Petrovici, *Daco-slava*, pp. 233–272; Al. Rosetti, *Mélanges...*, pp. 317–320; Idem, ILR, I^2, pp. 676–679. Vezi și precizările aduse de S.B. Bernstein, în articolul *A existat oare o limbă aparte daco-slavă?*, în SCL XIII (1962), nr. 2, pp. 147–152. În aceste condiții, teza susținută de P. Olteanu privind explicarea prin slovacă a multor împrumuturi vechi slave (*K fonetickému suvisu medzi rumunčinou a zapadnou slovančinou*, Turčiansky Sv. Martin, 1947) este la fel de vulnerabilă, și ea a fost primită critic nu numai de specialiștii români (de ex., Rosetti, ILR, I^2, p. 348), ci și de cei cehi (Zd. Wittoch, în „Românoslavica“, I (1948), pp. 163–164).

[2] Vezi: N. van Wijk, *Les langues slaves. De l'unité à la pluralité*, ed. 2, Haga, 1956, pp. 28–29; S.B. Bernstein, *Gramatica comparată...*, pp. 61–73.

(sec. XII). Câteva cuvinte de acest fel (cu etimologie mai mult sau mai puțin sigură), care ar putea reprezenta, după unele păreri, un strat străvechi de origine sud-slavă răsăriteană în româna comună au fost semnalate mai demult, și în jurul lor s-au dus numeroase discuții, inclusiv în ultimii ani. În realitate, aici se pot distinge mai multe grupe de cuvinte, după soluțiile etimologice propuse și acceptate de unii sau de majoritatea cercetătorilor:

1) Singurul cuvânt pătruns sigur în latina târzie (sec. VI–VII) și păstrat în limba română este: *slověne* > lat. *Sclavini, Sclavi* > dr. *schei*, sg. *scheau*, arom. *scl'eau*, care era însuși numele noului popor venit în contact cu lumea romanică și greacă și era normal să fi pătruns de îndată în limbile respective[1].

2) Unele cuvinte invocate de diverși cercetători sunt sigur sau aproape sigur de origine traco-dacă în limba română, fiind înrudite pe plan indo-european cu cele slave corespunzătoare: *báltă, gard, măgură, stână*[2].

3) Altele sunt fie probabil autohtone, de asemenea înrudite cu cele slave pe plan indo-european, fie pătrunse atât în română, cât și în limbile slave balcanice dintr-o altă limbă (necunoscută):

Dr. *mătură*, ar., megl. *méturǎ*, ir. *méturę* și *métulę* a fost explicat de unii cercetători prin sl. com. **metъla*[3], dar, cum forma română comună

---

[1] Dintre lucrările mai noi, vezi: E. Petrovici, *Le latin oriental possédait-il des éléments slaves?*, RRL, XI, 1966, nr. 4, pp. 313–316; Rosetti, ILR, I², pp. 294, 384; Mihăilă, *Studii*, p. 16; Pătruț, *Studii*, p. 107; N.D. Raevski, *Referitor la contactul lingvistic romano-protoslav...*, în vol. *Raporturi și paralele lingvistice romano-slave*, Chișinău, 1978, p. 65.

[2] Argumente și indicații bibliografice: Mihăilă, *Studii*, pp. 16–23; Idem, *Paralele lexicale traco-româno-slave*, în SCL XXIV (1973), nr. 1, pp. 62–66; Idem, *Cultură și literatură română în context european. Studii și texte*, București, 1979, p. 8, 12, 13, 15–16; V.P. Neroznak, *Paleobalkanskie jazyki*, Moscova, 1978, p. 197, 204 (*baltă*), 205 (*gard*), 206 (*măgură*). Spre etimologia slavă a unora din ele înclina totuși E. Petrovici, în articolul citat, *Le latin oriental...*, deși ajungea să scrie în cele din urmă: „On ne peut pas cependant nier la possibilité qu'elles [cuvintele *jupân, stăpân, stână, smântână, măgură, mătură*] soient — excepté *scheau* — d'origine non slave, peut-être autochtone. Dans ce cas les ressemblances que l'on constate entre les formes roumaines et slaves s'expliquet par un pur hasard ou par leur origine indo-européene commune" (pp. 320–321). Aceeași opinie o împărtășesc — inclusiv pentru cuvintele *baltă* și *gard* — I. Pătruț (*Studii*, pp. 105–110) și N.D. Raevski (*Referitor la contactul lingvistic romano-protoslav...*, pp. 52–73).

[3] Cihac, II, 109; Berneker, II, 41–42.

**metula* ar presupune sl. com. **metŭla* (> **metъla*), S. Pușcariu a formulat ipoteza că ar putea fi autohton, înrudit cu acesta și cu alb. *netullë*[1], în timp ce A. Vaillant și E. Petrovici au admis chiar această formă slavă comună, din care ar proveni și alb. *netullë*[2].

Dr., ar., megl. *sútă* a fost considerat adesea ca un împrumut din sl. com. *sъto*, respectiv din forma arhaică **sŭto* sau chiar **sută* (cu *a* scurt), după fonetismul propus de Vl. Gheorghiev[3]. Dar au fost emise și alte ipoteze, avându-se în vedere dificultățile de ordin fonetic: din iranică[4] sau chiar din traco-dacă[5], cu atât mai mult, cu cât chiar sl. com. *sъto* este considerat de unii cercetători drept un împrumut vechi iranic (**sutəm*, cf. avest. *satəm*), ca și în finlandeză (*sata*) și în gotică (în Crimeea: *sada*)[6].

Dr. *stăpấn*, megl. *stăpǫn, stăpăn* are o etimologie insuficient clarificată până astăzi. Dintre limbile slave îl cunosc doar bulgara, macedoneana și sârbo-croata: *stopan(in)*; în v. sl. nu este atestat, cel mai vechi exemplu citat de Fr. Miklosich este din sec. XIV[7]. Alb. *stopan* e un împrumut relativ recent din dialectele bulgaro-macedonene (pătruns și în arom. *stópan*; cf. și megl. *stópancă, stupáncă* < bg. *stopanka*), în timp ce alb. dial. (gheg), *shtëpâ, shtëpani* „idem", prezintă un fonetism arhaic, mai puțin explicabil prin limbile slave sudice[8]. Or, faptul că nici o altă limbă slavă, în afara celor menționate, nu cunoaște acest cuvânt dă mai degrabă dreptate lui Kr. Sandfeld, care-l trece printre balcanismele

---

[1] *Limba română*, I, p. 177, 286 (resp., ed. 1976, p. 169, 283).

[2] E. Petrovici, *Le latin...*, p. 320; Idem, *Elementele sud-slave orientale ale istroromânei...*, pp. 13–14 (E. Petrovici se referă la o comunicare orală a lui A. Vaillant). I. Pătruț (*Studii*, p. 106) și N.D. Raevski (*op. cit.*, pp. 68–71) se asociază aceleiași opinii.

[3] Rosetti, ILR, I[2], p. 312; I. Pătruț, *Originea rom.* **sută**, în CL XIII (1968), nr. 1 pp. 87–89; Idem, *Studii*, p. 106; Raevski, *op. cit.*, pp. 68–71; autorul acestor rânduri a înclinat el însuși inițial spre această explicație (*Împr.*, pp. 211–212).

[4] Vezi Cioranescu, nr..8408 (cu referire la G. Meyer, *Albanische Studien*, IV, p. 47).

[5] C. Daicoviciu, *Însemnări despre daci*, II, în „Steaua", 1956, nr. 2, p. 120.

[6] Vezi Bernstein, *Gramatica comparată...*, p. 85; Vasmer-Trubaciov, III, 761–762.

[7] *Lexicon palaeslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862–1865, p. 885.

[8] Rosetti, *Mélanges*, pp. 406–408. E. Petrovici (*Le latin oriental...*, pp. 317–318) acceptă teza lui E. Çabej că alb. *shtëpâ* și rom. *stăpân* sunt împrumuturi arhaice din slavă; la fel: Pătruț, *Studii*, pp. 105 și urm.; Raevski, *op. cit.*, p. 68.

cu etimologie neclară[1]: dintr-o limbă necunoscută (în care avea forma **stăpăn-*) cuvântul a pătruns într-o epocă mai veche în română și în albaneză, iar după venirea slavilor în Peninsula Balcanică, și în limba acestora.

Tot așa, *stâncă*, înv. *stíncă* este trecut — după Miklosich[2] și Cihac (II, 360–361) — printre cuvintele de origine slavă, ca provenind din v. sl. **stěnьka* (diminutiv de la *stěna* „zid, perete"), ceea ce nu este posibil nici fonetic, nici semantic[3]. De aceea, deocamdată trebuie să-l trecem printre cuvintele cu etimologie necunoscută[4].

4) În fine, sunt de origine slavă următoarele cuvinte cu un fonetism arhaic: *smântână, dáltă, scovárdă*.

Dr. *smântână*, ir. *smǫntǫ́rę* este considerat, de obicei, ca provenind fie din v.sl. **sъmętana* — cf. pol. dial *smiętana* (în acest caz, ar fi un derivat de la *sъmętati* „a amesteca") —, fie din v.sl. **sъmetana*, cf. bg. *smetana* (prezent, în această formă, în majoritatea limbilor slave)[5]. În primul caz, trebuie să admitem o analogie fonetică (**smântană* > *smântână*), în al doilea — în plus, o nazalizare neorganică în română (ca în *ciste* > *cinste*)[6].

Dr. *dáltă* provine din forma slavă veche nemetatezată **dalto* (<**dolto*, cf. *dlato* — Mikl.), iar *scovárdă* din **skovarda* (< **skovorda*, cf. v. sl. *skovrada*). În legătură cu aceste etimologii precizăm că tranformarea grupurilor diftongale *or, ol* (și *er, el*), între consoane, în *ra, la* și *rě, lě*),

---

[1] *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930, p. 94; Rosetti, ILR, I², p. 345, citează critic părerile lui P. Skok (ZRPh, LIV, p. 463 și urm.), că *stăpân* ar proveni din tracă; oricum, este semnificativă rezerva romanistului croat față de etimologia slavă. Cioranescu, nr. 8133, îl consideră neclar (vezi diversele ipoteze).

[2] *Die sl. Elem.*, p. 46.

[3] Vezi Rosetti, ILR, I², p. 344 (cu rezerve; mai detaliat în *Mélanges*, pp. 412–413).

[4] Pușcariu, *Limba română*, I, p. 286 (ed. 1976, p. 283).

[5] Vezi: Rosetti, ILR, I², p. 344: Mihăilă, *Împrumuturi*, p. 61; *Studii*, pp. 19–20.

[6] Vezi: ILR, I², p. 344; Mihăilă, *Împrumuturi*, p. 61. Încercarea de a explica cuvântul românesc prin latină (G. Giuglea, S. Pușcariu) sau ca autohton (Al. Philippide ș.a.) n-a dat însă rezultate satisfăcătoare (vezi Cioranescu, nr. 7924; Mihăilă, *Studii*, pp. 19–20).

[7] Vezi, de ex. Bernstein, *Gramatica comparată*, pp. 196–199. Vl. Gheorghiev (*Vokalnata sistema na slavjanskite ezici*, Sofia, 1964, pp. 57–60) presupune chiar că acesta era vocalismul slavei comune până în sec. VIII și prima jumătate a sec. IX, părere împărtășită de I. Pătruț, *Studii*, pp. 237–245.

prin faza intermediară, cu vocala alungită, *ōr* > *āl*, *ōl* > *āl*[1] (și *ēr* > *ēl*, *ēl* > *ēl*), s-a petrecut în limbile slave sudice (ca și în grupul ceho-slovac) după așezarea purtătorilor lor în Peninsula Balcanică (sec. VI–VII), însă în tot cazul înaintea apariției primelor texte scrise, în a doua jumătate a sec. IX (de ex., numele lui Carol cel Mare — v. germ. sup. *Karl* [742–814] — a fost redat în v.sl. prin *kral'ь*[1], cf. în română din slavonă: *crai*), fără însă ca acest fenomen să se fi petrecut cu consecvență în toate graiurile. Neefectuarea pe deplin consecventă a acestui fenomen (oglindită în unele còpii din secolele XII–XIII ale scrierilor lui Ioan Exarhul [cca 850–930]: *zaltarinъ, maldičije* în loc de *zlatarinъ, mladičije*) a fost explicată de A. Lamprecht și S. B. Bernstein, pe bună dreptate, prin teoria ariilor laterale, în care un anumit fenomen fonetic a putut să nu fie dus la capăt[2]. Așadar, teoretic vorbind, nimic nu se opune ca aceste cuvinte să fie considerate împrumuturi vechi slave nu în mod obligatoriu anterioare secolului al IX-lea (ca și cele, mult mai numeroase, cu metateză: *grajd, grădină* etc.), deși, teoretic, faptul este posibil[3].

Față de numărul mare al cuvintelor vechi slave pătrunse în limba română cu trăsături fonetice databile, în linii mari, în secolele IX–XI (parțial și XII), acestea și alte eventual câteva sunt prea puține pentru a putea fi separate într-o categorie aparte, mai veche. Așadar, putem fi de acord cu V. Kiparsky, unul din cei mai autorizați specialiști în cronologia raporturilor lingvistice slavo-eteroglote, care conchide: „La liste des éléments slaves du roumain ne contient aucun emprunt nécessairement antérieur au IXe siècle“[4].

Rămâne deci să considerăm că cel mai vechi strat de împrumuturi sud-slave răsăritene (slavo-bulgare) prezintă — cu excepția lui *scheau* — trăsături fonetice aparținând epocii slave vechi (bulgare vechi), respectiv, pentru unele cuvinte, începutului celei medio-bulgare, adică epocii în care, în urma bilingvismului slavo-român, slavii au fost asimilați

---

[1] Vezi Mihăilă, *Împrumuturi*, p. 132 (cu indicații bibliografice).

[2] Vezi Bernstein, *Gramatica comparată...*, p. 204.

[3] Prin urmare, autohtonismul cuvintelor similare citate mai sus, *gard* și *baltă* (față de v.sl. *gradъ* și *blato*) se susține nu prin respingerea acestei eventuale explicații, ci pe baza atestărilor de toponimice traco-dace, a comparației cu albaneza și cu alte limbi vechi indo-europene.

[4] În „Neuphilologische Mitteilungen“, XLV, Helsinki, 1944, p. 43; cf. Rosetti, ILR, I^{2}, p. 297. Această poziție este adoptată și de I. Coteanu, Gh. Bolocan și col., în *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1969, p. 15, 372–374, ca și de Pătruț, *Studii*, pp. 101–123.

pe teritoriul de la nordul Dunării (unele sunt specifice limbii bulgare, în special graiurilor nord-estice, până în epoca actuală): *un (um)* < *ǫ* (până în sec. XI), dar și *în (îm)* < *ъ̨* < *ǫ* (sec. XII — începutul sec. XIII; ulterior, nazalizarea a dispărut în graiurile bulgare); *in* < *ę* (până în sec. XII); *ea* < *ě; -ra-, -la-, -rea-, lea-* (< *-rě-, -lě-* < *-or-, -ol-, -er-, -el-*, după sec. VIII, cu excepțiile semnalate mai sus); *șt, jd (št', žd'* < *tj, kl', dj); i* < *y* (de la sfârșitul sec. XI); *îr, îl* (rar: *rî, ră*) < *r̥, l̥* (notate în v.sl.: *rъ, lъ*); *e* < **ь** și *o* < **ъ**, în poziție intensă începând din sec. XI; în poziție neintensă, vocalele ultrascurte **ь** și **ъ** au dispărut din aceeași epocă)[1]. Întrucât această din urmă inovație fonetică, de o importanță capitală pentru vocalismul limbilor slave din epoca de după secolele XI–XIII[2], este prezentă încă în textele slave vechi din sec. XI[3], în indicațiile etimologice cuvintele slave vechi ar putea fi citate cu modificările respective. Cu toate acestea, pentru a sublinia vechimea împrumuturilor și a respecta unitatea raportărilor la formele „clasice“ (de ex., cu *ǫ*, nu cu **ъ̨** [= *ą̆*], în unele cazuri), acestea sunt citate în lucrările lexicografice și de istorie a limbii române tocmai în aceste forme, cunoscute, de altfel, din dicționarele limbii slave vechi (respectiv, slavone) sau reconstruite pe baza limbii bulgare actuale și a celorlalte limbi slave[4].

1980

---

[1] Probleme fonetice sunt analizate pe larg mai ales în lucrările citate ale lui I. Bărbulescu, E. Petrovici, Al. Rosetti, I. Pătruț.

[2] Vezi, de exemplu, Bernstein, *Gramatica comparată...*, pp. 224–230.

[3] Vezi, de exemplu, A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, t. I, ed. 2, Paris, 1964, pp. 35–41.

[4] Vezi, în acest sens, Rosetti, ILR, I^2, p. 307. Pătruț, *Studii*, pp. 117–123, discută diverse opinii, optând, în cele din urmă, pentru formula „bg.“

ÎMPRUMUTURI VECHI SLAVE ÎN ROMÂNA COMUNĂ*

Din punctul de vedere al răspândirii împrumuturilor vechi slave în limba română, databile între secolele IX și XI (parțial și XII)[1], acestea pot fi împărțite în trei mari categorii: I) cuvinte prezente atât în dacoromână (eventual, și în istroromână), cât și în aromână (eventual și în meglenoromână, respectiv numai în acest dialect), în forme și cu sensuri identice sau apropiate în toate cele patru dialecte[2]; II) împrumuturi „zonale", aparținând atât dacoromânei, cât și istroromânei și având aceleași caracteristici cu cele de mai sus[3]; III) împrumuturi specifice

---

* Articolul de față continuă pe cel publicat în SCL XXXIII (1982), nr. 1, pp. 57–66, sub titlul *Aspecte teoretice și istorice ale studierii raporturilor lingvistice vechi slavo-române* (cu bibliografie și abrevieri). Ambele au stat la baza comunicării *Împrumuturile vechi slave și slavone în DELR*, prezentată la Simpozionul consacrat *Dicționarului etimologic al limbii române*, organizat de Institutul de lingvistică din București (15–16 iunie 1982).

Vezi la sfârșit lista abrevierilor (în afara unor reviste și dicționare larg cunoscute).

[1] Asupra periodizării istoriei limbii române vezi cartea recentă a acad. Ion Coteanu, *Structura și evoluția limbii române (de la origini până la 1860)*, București, Ed. Academiei, 1981 (cu bibliografia fundamentală).

[2] O primă listă, incompletă (72 de cuvinte) a împrumuturilor vechi slave comune dacoromânei, aromânei și meglenoromânei a dat Capidan, *El. sl.*, pp. 26–32; parțial, acestea din urmă sunt citate de Rosetti, ILR, I^2, pp. 320–321, și Mihăilă, *Împrumuturi*, pp. 13–217. O listă mai bogată, cuprinzând și împrumuturi mai noi (227 cuvinte, dintre care 42 lipsesc din dacoromână) a întocmit recent Scărlătoiu, *Relații*, pp. 141–148.

[3] Vezi articolul nostru *Împrumuturi vechi slave, comune dacoromânei și istroromânei*, SCL XXXI (1980), nr. 4, pp. 431–434.

numai dacoromânei[1], respectiv unuia din dialectele transdanubiene (care nu intră în preocupările noastre aici[2]).

În cele ce urmează, dăm o listă a cuvintelor de origine veche slavă din prima categorie, despre care se poate presupune că au pătruns în româna comună, în totalitatea ei, aproximativ între secolele IX și XI (parțial și XII)[3]:

Dr., ar., mr. *ba* (< v. sl. **ba*, cf. bg. *ba*); dr. *bábă* (1464: *Băbéni*, DERS), ar., mr. *bábă*, ir. *bǫbȩ* (< v. sl. *baba*); dr. *belciúg* (1510: *Belciugata*), ar. *bilcíc*, mr. *biltšúg* (< v. sl. *bělъčugъ* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *belí*, ar. *biléscu*, mr. *bilés* (< v. sl. *běliti*, cf. bg. *belja*); dr. *bívol*. ar. *bívul*, mr. *bívol, bívul* (< v. sl. *byvolъ* — Miklosich, *Lexicon*, mbg. *bivolъ*, din lat. pop. **buualus* < *bubalus*, păstrat în rom. *búăr, bóur*); dr. *bârlóg*, mr. *bărlóg* (< v. sl. *brъlogъ* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *blánă* „piele de animal cu păr des; scândură groasă“, ar., mr. *blánă* „scândură“ (< v. sl. **blana*, cf. bg. *blana* „glie“, slovac. *blana* „pieliță, membrană“, ceh. *blana* „piele, blană, pieliță, membrană“); dr. *blid* (1443: *blidar*, DERS), ar. *blid* (< v. sl. *bljudъ*); dr. *bob* (< 1482–1496 >), pl. *bobi* și

[1] Vezi, de asemenea: *Emprunts vieux slaves propres au daco-roumain*, RRL XXV (1980), nr. 5, pp. 569–576; *Împrumuturi bulgărești în sudul teritoriului dacoromân*, SCL XXXI (1980), nr. 5, pp. 591–594; *Latino-greko-slavjanskie zaimstvovanija v rumynskom jazyke do 1521 g.*, RRL XXVI (1981), nr. 1, pp. 15–24.

[2] Vezi: Capidan, *El. sl.*; Petrovici, *Elementele*; Scărlătoiu, *Relații*.

[3] Cuvintele dacoromâne au fost extrase, în special, din: Mihăilă, *Împrumuturi* și *Studii*; pentru cele mai vechi atestări, anterioare anului 1521, am recurs la DLRV și *Addenda* (cu etimologii), precum și la DERS (menționat ca atare); vezi, de asemenea, indicațiile etimologice din: DA și DLR; Titkin, DRG; Candrea, DE; DLMR, DEX și Cioranescu, DER. Cea mai mare parte a cuvintelor istroromâne se reproduc după Byhan, *Istr. Glossar*; întrucât acesta nu este complet, unele cuvinte sunt citate după: I. Maiorescu, *Vocab.*; Bartoli, *Pubblicazioni*; Popovici, DRI; Pușcariu, *Istr.* III; Coteanu, *Istr.*; T. Cantemir, *Texte*; Klepikova, *Funcțiile*; Petrovici, *Elementele*; Kovačec, *Istr. act.* Cuvintele aromâne sunt citate după Papahagi, DDA (vezi și Scărlătoiu, *Relații*); în sfârșit, cele meglenoromâne sunt reproduse după Capitan, *Megl.* III, iar unele completări după Candrea, *Glosar*.

Toate cuvintele vechi slave au fost controlate după: Sadnik–Aitzetmüller, *Hwb.*; Kurz și col, *Lexicon*. Cele atestate numai în manuscrise slavone ulterioare sunt însoțite de mențiunea: Miklosich, *Lexicon*, iar în câteva cazuri: Manasses, *Cronica*. În fine, cele neatestate în textele vechi sunt reconstituite pe baza limbii bulgare și a altor limbi slave, ținându-se seama de datele dicționarelor etimologice, dintre care unele au fost citate în partea întâi a studiului.

boabe (de unde sg. *boábă*), ar. *bob*, pl. *boábe*, mr., ir. *bob* (< v. sl. *bobъ* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *bogát* (1512, DERS), mr. *bogát*, ar. *bugát*, ir. *bogǫt* (< v. sl. *bogatъ*); dr. *boz* (< 1438 > : *Boziane*, DERS), ar., mr. *boz* (< v. sl. **bozъ*, cf. bg. *boz*); dr., ar., mr. *brázdă*, ir. *brázdę* (Popovici, DRI; T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. *brazda*); dr., mr. *breaz* (v.sl. **brězъ*, cf. bg. *brjaz*); dr. *brici*, mr. *brits* (< v.sl. *bričь* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *bujór, bojór* (1490), mr. *băjúr, bujúr* (< v. sl. **božurъ*, cf. bg. *božur*);

dr. *castravéte, crastavéte*, pl. *-éți* (sg. refăcut de la plural), ar. *căstrăvéțŭ*, mr. *crăstăvéts, căstrăvéts* (< v. sl. *krastavecь* < *krastavьcь* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *călí*, ar. *căléscu*, mr. *călít*, ir., *calí, -lésc* (< v. sl. *kaliti* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *căpíță, copíță*, ar. *căpíță* (< v. sl. **kopica*, cf. bg. *kopica*); dr. *ceas*, mr. *čas*, pl. *čásur* (Candrea, *Glosar*) (< v. sl. *časъ*); *dr. ceátă* (1431): *Ceatar*, DERS), ar. *čeátă* (< v. sl. *četa* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *chíseliță, chísăliță*, mr. *chíselitsă, chisălítsă* „nume de plantă; puroi cu sânge" (< v. sl. **kyselica*, cf. bg. *kiselica*); dr. *cínste*, înv. *císte* (< 1474 >) și *cinstí*, mr. *čistíri* și *ciștíri* „a cinsti, a ura la casa miresei" (Candrea, *Glosar*) (< v. sl. *čьstь, čьstiti*); dr. *ciúdă*, ar. *čĭudă*, ir. *tšúdę* (< v. sl. *čudo*; mr. numai *tšudés*, refl., „mă mir" < bg. *čudja se*); dr. *cârd*, mr. *cărd, crăd* (< v. sl. **krъdъ*, cf. scr. *krd*); dr. *cârn* (1494), ar. *cấrnu* (< v. sl. *krъnъ* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *cấrpă* (1500: *Cârpitul*), ar. *cấrpă*, mr. *cǫrpă*, ir. *cắrpę* (T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. *krъpa* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *clătí*, ar. *clătéscu*, mr. **clătes* (de unde *clátin* — Capidan, *Megl.* III) (< v. sl. *klatiti*); dr. *cléște*, m. sg. și pl., *clești*, m. pl., ar. *cleáște*, f. sg., *clești*, pl., mr. *cleáști*, ir. *cléŝte* (< v. sl. *klěšti*, dual, *klěštę*, pl.); dr. *clin*, ar., mr. *cl'in*, ir. *clin, cl'in* și *clinu* (Popovici, DRI) (< v. sl. *klinъ*); dr. *clópot* (1498: *clopótniță*, DERS), ir. *clópot*, ar., mr. *clóput* (< v. sl. *klopotъ* „strepitus, sonitus", cf. bg. *klopot*); dr., ar. *clóșcă*, mr. *cloátšcă* (< v. sl. **kločьka*, cf. bg. *kločka*); dr. *coájă*, ar. *coáje*, mr. *coájă* „piele"; ir. *cóẑe* „piele" (< v. sl. *koža*); dr. *coásă*, ar. *coásă*, *cósă*, mr. *coásă*, ir. *cǫsę* (< v. sl. *kosa*); dr. *cóbe*, ar. *cóbă* „nenorocire" (< v. sl. *kobь*); dr. *cocéan*, ar. *cuceán*, mr. *cutšán* (< v. sl. *kočanъ* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *cojóc* (1448: *cojocar*, DERS), ar. *cujúc*, mr. *cujóc, cojóc, cojúc* (< v. sl. *kožuchъ* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *colác*, pl. *coláci*, ar. *culác*, mr. *culác, colác*, ir. *colǫc* (< v. sl. *kolačь* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *copítă*, ar., mr. *cupítă*, ir. *copitę* (< v. sl. *kopyto* — Miklosich, *Lexicon*, mbg. *kopito*); dr. *cosíță*, ar. *cusíță*, mr. *cusitsă*, ir. *cosítsę* (< v. sl. **kosica*, cf. bg. *kosica*); dr. *cosór*, ar., mr. *cusór* (< v. sl. *kosorь*); dr. *coș* (<1504 sau 1507>), mr. *coș*, ar. *coșŭ*, ir. *coŝ* (< v. sl. *košь*); dr. *cóșniță*, mr. *cóșnitsă*, ir. *cóŝnitse* (< v. sl. *košьnica*);

dr. *cotét*, ar. *cuteáță*, mr. *cutéts* (< v. sl. *kotecь* < *kotьcь*); dr., ar., mr. *crap* (< v. sl. **krapъ*, cf. br. dial. *krap*); *creángă, crángă, cráncă*, ar. *cráncă, crángă*, ir. *grânchę* (T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. **granьka*, cf. bg. *granka*); dr. *crémene* (1491), ar. *crémine*, mr. *crémini* și *crémni* (Candrea, *Glosar*) (< v. sl. *kremenь*, ac. sg.— Miklosich, *Lexicon*); dr. *croí* (1448: *croitor*), ar. *cruéscu*, mr. *cruiés*, ir. *răs-croĭí* (T. Cantemir, *Texte*) (v. sl. **krojiti*, cf. *krajati* — Miklosich, *Lexicon*, bg. *kroja*); dr. *cúrcă*, ar. *cúrcu, curcoán'e* (< v. sl. **kurьka*, cf. bg. *kurka*);

dr. *deal* (1514), mr. *deal* (< v. sl. *dělъ*, cf. bg. *djal*); dr., ar. *dấră* (< v. sl. *dira*); dr. *dârjálă*, mr. *dărjáuă*, ir. *dirjålę* (Popovici, DIR) (< v. sl. *drъžalo* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *drag* (<1330>), ir. *drǫg*, mr. expr. *(ca) di dragă* (< v. sl. *dragъ*); dr., mr. ir. *drob* (< v. sl. **drobъ*, cf. bg. *drob*); dr. *drójdie*, pl. *drójdii*, mr. *drujdeálă* (< v. sl. *droždiję*, f. pl., cf. bg. *droždie*, n. col.); dr. *dumbrávă* (1447: *Dumbrăvița*), mr. *Dumbrǫvi*, n. top. (< v. sl. *dǫbrava*);

dr., ar. *fálă* (< v. sl. *chvala*; mr. *fálbă* < bg. *hvalba*, dar și vb. *mi fălés* „mă fălesc" — Candrea, *Glosar*);

dr. *gấngav*, ar. *gấngu*, mr. *gănglív* (< v. sl. *gǫgъnjavъ, gǫgъnivъ* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *gấrbov* (1440), înv. *gấrbav*, ar. *gấrbuv*, mr. *gắrbăv, gắrbov* (< v. sl. *grъbavъ* — Miklosich, *Lexicon*, cf. v. sl. *grъbovatъ*); dr. *gấscă, gấnscă* și *gânsác*, ar. *gấscă*, mr. *gǫscă, gắscă* și *gănsác* (< v. sl. *gǫsьka* — Miklosich, *Lexicon*, cf. bg. *găska*: v. sl. **gǫsakъ*, cf. bg. *găsak*); dr., ar., mr. *glas*, ir. *glǫs* (< v. sl. *glasъ*); dr., mr. *gléznă* (< v. sl. *glezьna*); dr. *glúmă*, ar. *ngl'úmă* (< v. sl. *gluma* — Miklosich, *Lexicon*, cf. v. sl. *glumъ, glumiti* > *glumí*); dr., ar., mr. *gol*, ir. *gol, gólę* (I. Maiorescu, *Vocab.*; Bartoli, *Pubblicazioni*), alături de *go, gólę* (Byhan, *Istr. Glossar*; Popovici, DRI; Pușcariu, *Istr.* III) (< v. sl. *golъ*; ir. *go*, împrumutat sau influențat de scr. *go*); dr. *goní*, ar. *agunéscu*, mr. *gunés*, ir. *goní, -nésc* (< v. sl. *goniti*); dr. *grădínă*, ar. *grădínă, gârdínă*, mr. *gărdínă* (< v. sl. *gradina* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *grăí*, ar. *gréscu*, mr. *gres*, ir. *graĭéĭ* (< v. sl. *grajati* „crocitare" — Miklosich, *Lexicon*, cf. bg. *graja* „a grăi, a pălăvrăgi"); dr. *grămádă* (<1512>: *Grămădite*), ar., mr. *grămádă* (< v. sl. *gramada*); dr., mr. *gréblă* (< v. sl. **greblo*); dr. *greșí*, ar. *agărșéscu (mi)* „a uita, a adormi", mr. *gărșés* și *grișǫs* (< v. sl. *grěšiti*); dr., mr. *grínďă*, ar. *gréndă* (< v. sl. *gręda* — Miklosich, *Lexicon*; ir. *grédę* < scr. *greda*); dr. *griv*, ar. *griv, γriv* (< v. sl. **grivъ*, cf. bg. *griv*); dr. *gúșter*, ar. *gúștur, gúștir*, mr. *gúștir* (< v. sl. *gušterъ* — Miklosich, *Lexicon*; ir. *guštŝeritsę* < scr. *gušterica*);

dr., ar. *hrắnă*, ir. *hrǫnę* (< v. sl. *chrana*); dr., ar. *hrean*, ir. *hren* (T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. *chrěnъ* — Miklosich, *Lexicon*);

dr., ar. *ícre*, f. pl. (< v. sl. *ikra* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *iésle*, mr. *jásli*, ir. *jáslę* Popovici, DRI; T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. *jasli*, dual); dr. *iézer, iázer* (1518), mr. *iézer*, ir. *jåzer* (Popovici, DRI; cf. Pușcariu, *Istr.* III: *Iazer*) (< v. sl. *jezerъ*); dr. înv. *liubí, iubí* și *a se* ~ (1418: *Liubitul*), ar. *alughéscu (mi)*, ir. *l'ubí, -bésc* (< v. sl. *ljubiti, ~sę*); dr. *izmắnă, izmeắnă*, pl. *izméne*, ar. *zmeắnă*, pl. *zmeáne*, mr. *zmeáni* (< v. sl. *izměna*, dual *izměně* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *izvór* (1486), mr. *izvór*, ar. *izvur* (< v. sl. *izvorъ* — Miklosich, *Lexicon*);

dr. *împletí*, înv. *pletí*, ar. *amplătéscu, mplătéscu, mblătéscu*, mr. *ąmplités*, ir. *pletí, -tésc* (< v. sl. *plesti, pletǫ*); dr. *învârtí*, ar. *anvărtéscu*, mr. *ąnvărtés*, ir. *ănvṛtí* (Popovici, DRI; cf. și I. Maiorescu, *Vocab.*) (< v. sl. *vrъtěti*);

dr. *jále, jéle*, ar. *jále*, mr. *jal'* (< v. sl. *žalь, želja*); dr., ar., mr. *jar* (< v. sl. **žarъ*, cf. bg. *žar*); dr., ar., mr. *jir*, ir. *jir* (Popovici, DRI; T. Cantemir, *Texte*), *zir* (Pușcariu, *Istr.* III) (< v. sl. *žirъ* „pășune“, cf. bg. *žir*);

dr., mr. *leac*, ir. *lęc* (Popovici, DRI) (< v. sl. *lěkъ* — Miklosich, *Lexicon*); dr., ar. *léle* (< v. sl. *lelja* — Manasses, *Cronica*); dr. *léne*, ar. *leáne*, mr. *leáni* (< v. sl. *lěnь*); dr. *lipí*, ar. *alikéscu, alăkéscu*, mr. *lipés* (< v. sl. *lěpiti*, cf. bg. *lepja*); dr. *lóbodă*, ar., mr. *lóbudă*, ir. *lobodę* (T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. *loboda* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *lopắtă*, ar., mr. *lupắtă*, ir. *lopǫtę* (< v. sl. *lopata*); dr. *loví*, ar. *luvéscu*, mr. *luvés*, „vânez“, ir. *loví, -vésc* „a vâna, a pescui“ (< v. sl. *loviti* „a vâna, a pescui, a pândi“, cf. bg. *lovja* „a prinde, a apuca; a vâna, a pescui“); dr. *lúncă* (1512, DERS), ar. *lúncă*, mr. *lǫncă* (< v. sl. *lǫka*);

dr., ar. *mac* (< v. sl. *makъ* — Miklosich, *Lexicon*); dr., ar., mr. *máică* ir. *måikę* (Pușcariu, *Istr.* III; cf. și T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. *majьka* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *mắșteră*, înv. *mắștehă*, mr. *máști* (< v. sl. *maštecha*); dr., mr. *mátcă* (< v. sl. **matьka*, cf. bg. *matka*); dr. *mélița*, *mélință*, mr. *mel'itsă* (< v. sl. **melica*, cf. bg. *melica*); dr. *mijí*, mr. *mijǫs*, ir. *mižéį, -žesc* (< v. sl. *mьžati, -žǫ* — Miklosich, *Lexicon*, cf. bg. *miža*); dr. mr. *mílă*, ar. *n'ilă*, ir. *mílę* (< v. sl. *milo* [*~mi jestъ* „îmi este milă“)]; dr. *mấndru* (1432: *Mândrea*, DERS), mr. *mǫndru* „cuminte“ (< v. sl. *mǫdrъ*); dr. *mreájă*, mr. *mréjă* și *mreájă* „pielița fructului; basma de mătase“ (< v. sl. *mrěža*; ir. *mríže* < scr. dial. *mriža*); dr., ar. *mreánă*, ir. *mręne* (T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. **mrěna*, cf. bg. *mrjana*; mr. *mreáncă* < bg. *mrjanka*);

dr. *nădúf, nădúh*, ar. *nădúf* (< v. sl. **naduchъ*, cf. bg. *naduham* „a sufla“); dr. *nămét(e)*, mr. *nămét* și *năméte* (Candrea, *Glosar*) (< v. sl. **nametъ*, cf. bg. *namet*); dr. *năpădí*, ar. *anăpădéscu* (< v. sl. *napasti, napadǫ*); dr. *năvălí*, ar. *năvăléscu* (< v. sl. **navaliti*, cf. *navaljati* — Miklosich, *Lexicon*; bg. *navalja*); dr., *neamț* (1395), ar. *neámțu*, mr. *Neamts* (în n. top. *Tšeșma-Neamtsăl'ă*) (< v. sl. *němecь* < *némьcь*); dr. *nevástă*, ar., mr. *niveástă*, ir. *nevęstę* (< v. sl. *nevěsta*); dr. *nevóie* (1499), ar. *nivol'e*, mr. *nivol'ă* (< v. sl. *nevolja*); dr. *nojíță*, ar. *nujiță*, mr. *nujoátsă* (< v. sl. **nožica*, cf. bg. *nožica*);

dr. *obiálă*, ar. *bɣeálă*, ir. *obęlę* (< v. sl. **obijalo*, cf. bg. *obijalo*); dr. *oblắnc*, ar *oblắncu, oblắngu*, mr. *ublǫnc* (< v. sl. *oblǫkъ* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *ogór*, mr. *ugór* (< v. sl. **ugorъ*, cf. bg. *ugar*, pol. *ugor*); dr. *ográdă*, ar. *ugrádă* (< v. sl. *ograda*); dr. *opări* (<1348>: *Oparitul*), ar., *upăréscu*, ir. *oparí* (T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. *opariti* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *opíncă*, mr. *upíncă*, ir. *opiñkę* (< v. sl. **opiьnka*, cf. bg. *opinka*);

dr. *pácoste*, ar. *pácus, pácuz*, mr. *pácus(ti)* (Candrea, *Glosar*) (< v. sl. *pakostь*); dr. *pádină*, ar. *pádină, pădínă*, mr. *Padínă*, n. top. (< v. sl. *padina*, în doc. sl.-rom. — Miklosich, *Léxicon*; cf. bg. *padina*); dr. *paíng*, ar. *páingu, páiangu, pángu*, mr. *pujángu, pang* (< v. sl. **pajękъ*, cf. bg. *pajak, paek*; v.sl. *paǫkъ* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *paparúdă, paparúgă, papalúgă*, mr. *paparúdă* (< v. sl. **peperuna* [probabil, de la numele zeului *Perunъ*]; cf. bg. *peperuna, paparuna, peperuda, peperuga*); dr. *păzi* (<1481>: *pazitori*, DERS), ar. *păzéscu*, mr. *păzés* (< v. sl. *paziti* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *pelín*, mr. *pilín*, ir. *pelír* (< v. sl. *pelynъ*, cf. bg. *pelin*); dr. *pérnă* și *perníță*, mr. *pérnitsă* (< v. sl. **perьna*, **perьnica*, cf. bg. *pernica*); dr. *pestríț, pistríț* (1497, DERS), ar. *péstru* (< v. sl. *pьstrъ* — Miklosich, *Lexicon*; v. sl. **pьstrьcь*); dr. *péșteră*, ar. *piștireáŭă*, mr. *peáșteră, píșteră* (< v. sl. *peštera*); dr., mr. *pílă* (< v. sl. *pila* cf. bg. *pila*; ir. *pilę* „fierăstrău“ < scr. *pila*); dr. *pívniță, pímniță*, ar. *pímniță* (< v. sl. *pivьnica* — Miklosich, *Lexicon*): dr., ar., mr. *plaz* (< v. sl. **plazъ*, cf. bg. *plaz*); dr. *plătí*, ar. *plătéscu*, mr. *plătés*, ir. *platí, -tésc* (< v. sl. *platiti* — Miklosich, *Lexicon*); dr., mr. *pleávă*, ir. *plévę* (< v. sl. *pleva*); dr. *pliví*, ar. *plivéscu*, ir. *pliví, -vésc* (< v. sl. *plěti, plěvǫ*); dr., ar., mr., ir. *plod* (< v. sl. *plodъ*); dr. *plóscă* (1443: *ploscar*), ar. *plóscă, ploáscă* (< v. sl. *ploska*, adj. fem „lată“, cf. bg. *ploska*); dr., ar., mr., ir. *plug* (< v. sl. **plugъ*, cf. bg. *plug*); dr. *poálă*, pl. *poále*, ar. *poálă*, pl. *pol'ĭ* și *poále*, mr. *poálă* (< v. sl. *pola*, dual *polě*); dr. *pod* (<1512–1513>, DERS), mr. *pod* „lada în care curge făina la moară“ (și *podu -di-zmęni*

„turul izmenelor"), ir. *pod* „podea" (< v. sl. *podъ* „tabulatum, medium, solum" — Miklosich, *Lexicon*); dr. *podbeál*, mr. *potbéal* (< v. sl. **podъbělъ*, cf. bg. *podbel*); dr. *pogór* „coborâre", ar. *pogór, păgór, pugór*, „în jos" (< v. sl. *pogorь* „în jos" — Miklosich, *Lexicon*); dr. *pólită*, ar. *pulítă*, mr. *pulítsă* (< v. sl. **polica*, cf. bg. *polica*); dr. *pológ*, mr. *pălóg* (< v. sl. *pologъ*; ir. *polog* „cuibar" din scr. — Popovici, DRI); dr. *porní*, ar. *apărn'éscu* „a începe", mr. *părnés* „zbor, pornesc, mă duc", ir. *poriní, -nésc* (< v. sl. *porinǫti* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *praf*, înv. *prah*, înv. și dial. *prav*, mr. *prau*, ir. *prǫh* (< v. sl. *prachъ*); dr., ar., mr. *prag*, ir. *pråg* (T. Cantemir, *Texte*) (v. sl. *pragъ*); dr. *práștie*, ar. *proáște*, mr. *prášti*, ir. *prášt'e* (T. Cantemir, *Texte*; Petrovici, *Elementele*, p. 16) (< v. sl. *prašta*); dr. *prăjí*, ar. *pârjéscu*, mr. *prăjǫs*, ir. *prají* (T. Cantemir, *Texte*; cf. I. Maiorescu, *Vocab.*; Popovici, DRI) (< v. sl. *pražiti* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *prăpădí*, ar. *prăpădéscu*, ir. *propadí, -désc* (< v. sl. *propasti, -padǫ*); dr. *prășí*, ar. *prășéscu*, mr. *prășǫs* (< v. sl. **prašiti*, cf. bg. *praša*); dr. *prea*, ar., mr. *pri*, ir. *pre-* (< v. sl. *prě, prě-*); dr. *prépeliță*, ar. *pripilíță*, ir. *prépeliț̨e* (Popovici, DRI) (< v. sl. **prěpělica*, cf. bg. *prepelica*); *dr. priméjdie*, mr. *primeájdă* (< v. sl. *prěmězdije* — Miklosch, *Lexicon*); dr. *primení*, mr. *priminés* (< v. sl. *prěměniti*); dr. *pripás* (1438: *pripașar*), mr. *pripășǫtă* „nume de capră" (< v. sl. *pripasъ*); dr. *prost*, ar. *próstu, mpróstu, mbróstu, împróstu* „drept; în picioare; naiv", mr. *prost* „în picioare" (< v. sl. *prostъ*); dr. *puf*, ar. *puh* (< v. sl. **puchъ*, cf. bg. *puh*);

dr., mr. *rac*, ar. *rac, arác*, ir. *rac* (I. Maiorescu, *Vocab.*) (< v. sl. *rakъ* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *răchítă* (1452: *Răchitiș*); ar. *răkítă*, mr. *Răchítă*, n. top., ir. *rakitę* (< v. sl. **rakyta*, cf. bg. *rakita*); dr. *răspândí*, ar. *(a)răspândéscu* (< v. sl. *raspǫditi*); dr. *răsucí*, mr. *răsutšós, rusutšós* (< v. sl. **răsučiti*, cf. *răsukati* — Miklosich, *Lexicon*; bg. *razsuča*); dr. *răzbói* (de țesut), ar. *arăzbóĭŭ*, mr. *răzbói* (< v. sl. **razbojь*, cf. bg. *razboj*); dr. *râs, ar. arâs* (< v. sl. *rysь* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *rod* „prunc, pui; fruct, recoltă", mr. *rod* „fruct, recoltă" (< v. sl. *rodъ;* ir. *rod* „neam, familie" [Coteanu, *Istr.;* T. Cantemir, *Texte*] < scr. *rod*); dr. *rogóz*, ar. *arugóz, arugóșŭ*, mr. *róguz* (< v. sl. *rogozъ* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *roi*, ar. *roĭu, aroĭŭ*, mr. *roi*, ir. *roi* (Pușcariu, *Istr.* III) (< v. sl. *rojь* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *rúmen*, ar. *arúmin* (< v. sl. *ruměnъ*);

dr. *sánie*, ar. *sán'e* (< v. sl. **sani*, dual, cf. bg. *sani*); dr. *sădí* și *sad* (1514), ar. *sad*, mr. *sădés*, ir. *sadí* și *sad* (Popovici, DRI; T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. *saditi, sadъ*); dr. *sărác*, mr. *sirác* „orfan" (< v. sl. *sirakъ* — Miklosich, *Lexicon*); dr., mr. *scoc* (< v. sl. *skokъ* —Miklosich, *Lexicon*); dr. *scump* (1429), ar. *scúmpu*, mr. *scǫmp* (< v. sl. *skǫpъ* —

Miklosich, *Lexicon*; cf. v. sl. *skǫpostь*); dr. *scund*, ar. *scúndu* (< v. sl. *scǫdъ*); dr. *sfârşí*, mr. *sfărşǫs* (< v. sl. *sъvrъšiti*, cf. bg. *svărša*); dr. *sfrédel*, ar. *sfrédin(e)*, *sfreádine*, mr. *sfrădel*, *sfǫrdel*, ir. *svórdul* şi *sfărdel* (T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. *svrьdelъ* < *svrьdьlъ* — Miklosich, *Lexicon*; cf. bg. *svredel*, *svărdel*, *svrădel*); dr., ar., mr. *sílă*, ir. *silę* (< v. sl. *sila*); dr., ar., mr. *sítă*, ir. *sítę* (< v. sl. *sito* — Miklosich, *Lexicon*); dr., ar. *slab*, mr. *slab* şi *slap* (Candrea, *Glosar*), ir. *slǫb* (< v. sl. *slabъ*); dr., mr. *slănínă*, ir. *slanínę* (< v. sl. **slanina*, cf. bg. *slanina*); dr. *slují*, mr. *slujǫs*, ir. *služi*, *-žesc* (< v. sl. *služiti*); dr. *smoálă* ar. *smólă*, mr. *smǫlă*, „răşină, smoală" (Candrea, *Glosar*) (< v. sl. *smola* — Miklosich, *Lexicon*); dr., ar., mr., ir. (Popovici, DRI; Puşcariu, *Istr.* III) *snop* (< v. sl. *snopъ*); dr. *spíţă*, ar. *spíţă* „aşchie", mr. *spítsă* „ghimpe", ir. *spítsę* (< v. sl. **stъpica*, cf. bg. *spica*); dr., mr. *spor* (< v. sl. *sporъ*, adj. — Miklosich, *Lexicon*; cf. bg. *spor*); dr. *stávilă*, mr. *stăvílă* (< v. sl. *stavilo*); dr. *stârc* (<1498–1499>): *Stârci*, DERS), ar. *stắrcu* (< v. sl. *strъkъ*); dr., ar., mr. *stog* (< v. sl. *stogъ* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *stráşnic*, mr. *străşín* (< v. sl. *strašьnъ*, *strašьnikъ* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *streáşină*, ar. *streáhă*, mr. *streaṷă* (< v. sl. **strěšina*, cf. bg. dial. *strešina* şi v. sl. *strěcha*); dr. *strung*, *strug*, ar., mr. *strug*, ir. *štrug* (< v. sl. *strugъ* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *sucálă* (1481, DERS), mr. *sucálă* „făcăleţ" (< v. sl. **sukalo*, cf. bg. *sukalo*); dr. *sucí*, ar. *şuţu*, mr. *sučǫs* „a învârti cu făcăleţul pentru a întinde aluatul" (Candrea, *Glosar*) (< v. sl. **sučiti*, cf. *sukati* — Miklosich, *Lexicon*; bg. *suča*); dr. *suvéică*, ar. *suválţă*, *suválniţă*, mr. *suvál'că* (< v. sl. **sověľka*, cf. bg. *sovalka*, *sovelka*);

dr. *ştévie*, ar. *şteáĭe*, mr. *şteávă*, *ştievę* (< v. sl. *štavije* — Miklosich, *Lexicon*); dr., mr. *ştir*, ar. *ştírnu*, *ştíră* (< v. sl. **štirъ*, cf. bg. *štir*); dr. *ştirb*, ar. *ştírbu*, mr. *ştrâb* (< v. sl. **štrьbъ*, **štrъbъ*, cf. bg. *štărb*);

dr. *tărấţe*, ar. *tărấţă* mr. *trăţi* şi *tǫrţă* (Candrea, *Glosar*), ir. *trîtse* (< v. sl. *tricę* — Miklosich, *Lexicon*); dr., ar. *téslă*, mr. *téslă*, *tiáslă* (< v. sl. *tesla* — Miklosich, *Lexcicon*); dr., ar., *tínă*, mr. *tínă* „urină la vitele cornute" (< v. sl. *tina*); dr., ar. *tísă*, mr. *tísă* „brad" (< v. sl. *tisa*); dr. *topí*, ar. *tukéscu*, mr. *tupés*, ir. *topí -pésc* (< v. sl. *topiti* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *topór* (1493: *Toporeşt[i]*, DERS), ar., *tăpór*, *tupoáră* (< v. sl. *toporъ* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *trăí*, mr. *trăiés*, „rabd: durez; trăiesc" (v. sl. *trajati* „durare" — Miklosich, *Lexicon*; cf. bg. *traja* „a rămâne, a aştepta; a suporta; a dura; a exista, a trăi"); dr. *trebuí* (<1478>, DERS), mr. *tribuiés*, *trubuiés*, ir. *[mie (nu-)i] trebe* (Puşcariu, *Istr.* III) (< v. sl. *trěbovati*, *trěbujǫ*); dr. *trấmbă*, ar. *trấmbă*, *trúmbă* (< v. sl. *trǫba* < ahd. *trumba*); dr. *trấntor*, mr. *trǫnt*, *-ă* „leneş, -ă" (Capidan, *Megl.* III; Candrea, *Glosar*) (< v. sl. *trǫtъ* — Miklosich, *Lexicon*; în dr. cu sufixul de agent

-tor); dr. *tróscot*, mr. *tróscăt* „măzăriche" (v. sl. *troskotъ* — Miklosich, *Lexicon*); *trudi (a se ~)*, mr. *trudés*, refl. (< v. sl. *truditi sę*); dr., ar., mr. *trup* (< v. sl. *trupъ*); dr. *tulí*, mr. *tulés* refl. (< v. sl. **tuliti*, cf. bg. *tulja*);

dr. *ţeávă, ţévie*, ar. *ţá(ĭ)e, ţaγe*, mr. *tsávă* (< v. sl. **cěvь*, cf. bg. *cev* și *ceva*); dr. *ţesălă, cesălă* (1508), mr. *tšeș(e)ălă)* (< v. sl. *česalo* — Miklosich, *Lexicon*);

dr., ar. *úliţă* (< v. sl. *ulica* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *úndiţă*, ar. *ún'iţă*, ir. *únditsę* (< v. sl. *ǫdica*; ir. și *údiţę* [Popovici, DRI; T. Cantemir, *Texte*; Petrovici, *Elementele*, p. 12] din scr.); dr. *urní*, ar. *urn'éscu*, mr. *urnisés* „dărâm" (< v. sl. *urinǫti* — Miklosich, *Lexicon*);

dr. *val*. și *învălí, învelí*, ar. *anvăléscu*, mr. *ạnvălés, nvălés* (< v. sl. **valъ*, cf. bg. *val*; v. sl. *valiti*); dr., mr. *var* (< v. sl. *varъ*); dr. *veac*, dial. *vac*, mr. *veac* (< v. sl. *věkъ*); dr. *verígă* (1508), mr. *virígă, viríghịă* (Candrea, *Glosar*), ir. *verígę* (< v. sl. *veriga*); dr. *vésel, veselíe* și *veselí (a se ~)*, ar. *văsălíe*, ir. *vesę, -elę* (I. Maiorescu, *Vocab*.; Bartoli, *Pubblicazioni: vesel), veselí, -lésc* și *vesél'e* (Coteanu, *Istr*.; T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. *veselъ, veselije, veseliti, ~sę*); dr. *véveriţă*, ar. *veveríţă*, mr. *viviríţă* și *vărvălíţă* (Candrea, *Glosar*) (< v. sl. *věverica* — Miklosich, *Lexicon*); dr., ar., mr. *vídră* (< v. sl. *vydra*, mbg. *vidra*); dr. *vârcolác*, ar. *vurculác, vârcolác*, mr. *vrăculác* (< v. sl. *vlъkodlakъ* — Miklosich, *Lexicon*; bg. *vălkolak, vărkolak*); dr. *vârf*, înv. *vârh, vârv*, mr. *vră(u̯)*, pl. *vrăur* (Candrea, *Glosar*), ir. *vǫrhu*, alături de *vrh* (< v. sl. *vrъchъ*); dr. *vấrstă, vrấstă*, ar. *vrấstă*, mr. *vrắstă* (< v. sl. *vrъsta*); dr. *vârtélniţă, vârténiţă*, ar. *vârteániţă* (< v. sl. **vrъtěnica*, cf. bg. *vărtenica* „claie de snopi", sloven. *vrtilnica* „roata olarului, disc"); dr. *vârtóp, hârtóp* (1493), mr. *Vârtoápă*, pl. *Vârtoápi, Vârtóchi*, n. top. (< v. sl. *vrъtpъ, vrъtopъ*, cf. bg. *vărtop*); dr. *vóie*, ar. *vól'e, vólă*, ir. *vól'e* (< v. sl. *volja*); dr. *vrájă* și *vrăjí*, mr. *vrážă* și *vražés* (< v. sl. **vraža, vražiti* — Miklosich, *Lexicon*; cf. bg. *vraža*); dr. *vrédnic*, mr. *vreádnic* (Capidan, *Megl*. III), *vęrnic* (Candrea, *Glosar*) (< v. sl. *vredьnъ* „dignus" — Miklosich, *Lexicon*; cf. bg. *vreden*, scr. *vredan* și *vrednik*); dr. *vrej*, ar. *vreáje* (< v. sl. **vrežь*, cf. bg. *vrež*); dr. *vréme*, mr. *vreámi*, ir. *vręme* (< v. sl. *vrěmę*, cf. bg. *vreme*);

dr. *záre*, pl. *zări*, ar. *dzáre*, mr. *zári*, f. (< v. sl. *zarja*); dr. *zăbávă* și *zăboví*, mr. *zăbávă* (Candrea, *Glosar*) și *zăbovés* (< v. sl. *zabava, zavaviti* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *zădúf*, înv. *zădúh*, ar. *zădúh* (< v. sl. **zaduchъ*, cf. bg. *zaduh*); dr. *zăvói*, mr. *Zăvói*, n. loc. (< v. sl. *zovojь* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *zdrobí*, mr. *zdrubés* (și *drubés*), ir. *zdrobí, -bésc* (< v.sl. *sъdrobiti*); dr. *zloátă, sloátă*, ar. *sloátă* (< v. sl. *slota* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *zmeu* (1510, DERS), ar. *zmeŭ*, mr. *zmeu̯* (< v. sl. *zmejь, zmijь*); dr. *zori*, pl., mr. *zor, zórli*, f. pl. art. (< v. sl. *zorja*).

*

Lista de mai sus cuprinde 246 de împrumuturi vechi slave — cele mai multe substantive (182), apoi verbe (42), adjective (20) și 2 adverbe — ce au pătruns în româna comună concomitent la nordul și la sudul Dunării și se găsesc atât în dacoromână (adesea și în istroromână), cât și în aromână și în meglenoromână (uneori numai într-unul din aceste dialecte apropiate). Lista nu este însă exhaustivă — fie și datorită unor lipsuri în documentare —, dar este destul de reprezentativă și de elocventă. În afara acestor cuvinte, cele patru dialecte au o serie de lexeme de origine veche slavă, pe care le-am numit „zonale", adesea greu de separat de cele pătrunse în epoci ulterioare. Cât privește dacoromâna, analiza întreprinsă de noi în articolele citate mai sus a arătat că ea are cel puțin încă 51 de astfel de cuvinte comune cu istroromâna, respectiv cel puțin 203 împrumuturi specifice, care nu se întâlnesc în celelalte dialecte fiind împrumutate, în mod sigur, la nordul Dunării.

Întorcându-ne la repertoriul de mai sus, am putut constata că cel puțin 44 de cuvinte (respectiv aproape o cincime) sunt atestate în dacoromână, câteva în documente latino-române, iar cele mai multe în documentele slavo-române — în forme românizate fonetic sau morfologic, respectiv prin intermediul unor derivate românești (uneori ca nume de persoane sau locuri) — înainte de 1521 (data primului document scris integral în limba națională), într-o proporție crescândă, astfel: 3 în secolul al XIV-lea (*drag*: 1330, *opări*: 1348, *neamț* 1395), 12 în prima jumătate a secolului al XV-lea (*iubi*: 1418, *scump*: 1429, *ceată*: 1431, *mândru*: 1432, *boz*, *pripas*: 1438, *gârbov*: 1440, *blid*, *ploscă*: 1443, *dumbravă*: 1447, *cojoc*, *croi*: 1448), 17 în a doua jumătate a acestui secol (*răchită*: 1452; *babă*: 1464; *ciste*: 1474; *trebui*: 1478; *păzi*, *sucală*: 1481; *bob*: 1482–1483; *izvor*: 1486; *bujor*: 1490; *cremene*: 1491; *topor*, *vârtop*: 1493; *pestriț*: 1497; *clopot*: 1498; *stârc*: 1498–1499; *nevoie*: 1499; *cârpi*: 1500), respectiv 12 în primele două decenii ale secolului al XVI-lea (*coș*: 1504 sau 1507; *țesală*, *verigă*: 1508; *belciug*, *zmeu*: 1510; *bogat*, *grămadă*, *luncă*: 1512; *pod*: 1512–1513; *deal*, *sad*: 1514; *iezer*: 1518). Împreună cu cele 8 din lista cuvintelor comune dacoromânei și istroromânei[1], respectiv 35, specifice

---

[1] Unul de la sfârșitul sec. al XIV-lea (*poiană*, 1400), 2 din secolul al XV-lea (*cârcimă*: 1464, în *Cârcimari*, DERS; *țeapă*: 1500, în *Țepeș*, DERS) și 5 din primele două decenii ale sec. al XVI-lea (*mârșav*: 1502, DERS; *toporiște*, 1509; *răsipi*: 1511, în *Răsipă*; *clădi*: 1515, în *Clăditeei*; *iaz*: 1519).

dacoromânei[1], acestea confirmă, cel puțin în parte, vechimea lor, gradul de adaptare la sistemul fonetic, gramatical și derivativ românesc, precum și faptul, deosebit de semnificativ, că *slavona* era în Țările Române o limbă de cultură, insuficient însușită de cărturarii români. Astfel, din cele 500 de cuvinte românești de origine veche slavă, cuprinse în cele trei liste, cel puțin 87 apar între 1300 și 1520 în forme românizate în documente slavo-române și, într-o mai mică proporție, în cele latino-române[2].

În încheiere, vom adăuga câteva considerații privind unele aspecte ale evoluției semantice a împrumuturilor vechi slave pe teren românesc, precum și ale sinonimiei cu alte grupuri de cuvinte, mai ales cu cele moștenite din latină sau provenite din fondul autohton, traco-dac. Din punctul de vedere al evoluției semantice, împrumuturile vechi slave pot fi împărțite, în linii mari, în trei categorii[3]:

1) Cuvinte monosemantice în slava veche (și în limbile slave moderne, în genere), care și-au păstrat sensul respectiv și în română. Printre acestea se înscriu numele unor animale și păsări domestice sau sălbatice *(bivol, râs, gâscă, prepeliță)*, pești *(crap)*, denumiri referitoare la corpul oamenilor sau animalelor *(gleznă, copită)*, nume de plante cultivate *(castravete, hrean, mac)*, de arbuști și plante sălbatice *(pelin, răchită, rogoz, ștevie)*, termeni de relief *(padină, peșteră)* sau referitori la terenuri agricole *(pârlog)*. Acestora le pot fi adăugate denumirile unor

---

[1] Unul din sec. al XIV-lea (*bahnă*: 1374, în *Bahnina selišta*), 6 din prima jumătate a secolului al XV-lea (*obârșie*: 1411, DERS; *vrajbă*: 1421, în *vrăjmaș; zăpodie*: 1425, *pleș*: 1427, în *Pleșescul*, DERS; *oglindi*: 1437, în *Oglind-ina*, DERS; *gârlă*, 1448), 16 din a doua jumătate a acestui secol *(prislop, zănoagă*, DERS: 1451; *tocmi*: 1453, în *tocmeal[ă]; preseacă*: 1464, DERS; *sprinten*: 1477; *moghilă*: 1479; *vrabie*: 1483; *colț*: 1488, în *Colțea*, DERS; *sfat, svat*: 1491–1492; *topliță*: 1493; *crâng, răspântie*: 1495; *obadă*: 1496–1507; *laz*: 1497; *trestie*: 1498, în *Trestio[a]ră; vadră*: 1500) și, în fine, 12 din primele două decenii ale sec. al XVI-lea *(comarnic*: 1501, DERS; *prund*: 1506; *grind*: 1507, *veste*: 1507–1508; *trâmbiță*, în *trâmbițaș[i]*, *țintă*: 1508; *clei*: 1509; *pinten, penteni*: 1509; *sfânt, svânt*: 1512; *pajiște*: 1512–1513, DERS; *bold*: 1517, în *Boldiș*; *crac*: 1520).

[2] Vezi în legătură cu aceasta; DLRV, pp. 10–63; Lucia Djamo-Diaconiță, *Redacția românească a limbii slavone*, în: P. Olteanu și col., *Slava veche și slavona românească*, București, 1975, pp. 256–301.

[3] Vezi *Împrumuturi*, pp. 219–248 (cu bibliografie); tot acolo, clasificarea onomasiologică detaliată (pp. 17–217), în care intră cele mai multe din cuvintele enumerate mai sus.

unelte și obiecte de cultură materială, care suferă cel mult așa-numitul fenomen de „evoluție pasivă“: nume de unelte agricole și părți ale lor *(coasă, greblă, plaz, plug)*, de mijloace de transport *(sanie)*, de unelte și obiecte casnice și gospodărești *(blid, lopată, meliță, război* [de țesut], *sfredel, suveică, teslă, topor)* sau de construcții gospodărești și părți ale lor *(coteț, iesle)*. Chiar unele verbe cu sensuri „tehnice“ pot fi considerate monosemantice, deși se pot ușor metaforiza, transformându-se din „concrete“ în abstracte *(căli, privi, prăji, suci)*.

2) Cuvinte slave polisemantice, pătrunse în limba română a) cu un singur sens special, b) cu mai multe sensuri:

a) În prima subgrupă intră cuvinte ca dr., megl. *deal* „ridicătură de pământ mai mică decât muntele, colină“ (cf. v. sl. *dělъ* „parte“, bg. *djal* „1. parte; 2. culme [ceea ce împarte terenul]“); dr. *polog*, megl. *pălog* „cantitate de iarbă cosită dintr-o singură mișcare a coasei, mănunchi de grâu secerat“ (cf. bg. *polog* „1. cuibar; 2. ou pus în cuib[1]; 3. cuib de pasăre pe pământ; 4. mănunchi de iarbă sau de grâu“); dr. *prăși*, ar. *prășescu*, megl. *prăşǫs* „a săpa locuri cultivate“ (cf. bg. *praša* „1. a face praf; 2. a săpa, a prăși“) ș.a.

b) În cea de-a doua subgrupă intră destul de multe cuvinte vechi slave pătrunse în română cu două sau mai multe sensuri, fenomen explicabil prin bilingvismul slavo-român; acestea se întâlnesc mai ales în partea „neterminologică“ a fondului de împrumuturi: substantive referitoare la viața familială și socială, la universul interior al omului, adjective denumind diverse însușiri ale ființelor și lucrurilor, verbe cu sensuri abstracte etc. Astfel, de exemplu, sunt polisemantice numele de rudenie dr., ar., megl. *babă*, ir. *bǫbę* „1. femeie bătrână; 2. bunică; 3. moașă“ și dr. *nevastă*, ar., mgl. *niveastă* „1. mireasă; 2. femeie măritată de curând; 3. soție (tânără); 4. femeie“ (ir. *nevęstę* a fost înregistrat numai cu primele două sensuri); de asemenea, sunt polisemantice cuvintele care exprimă noțiunea de „timp, o anumită perioadă de timp“: *ceas, veac, vreme*. Dintre substantivele care exprimă noțiuni referitoare la universul interior al omului pot fi citate *cinste, voie, nevoie* ș.a., care-și găsesc, ca și cele de mai sus, corespondente semantice perfecte în slava veche, bulgara actuală și, în genere, în limbile slave sudice.

Polisemia e un fenomen obișnuit printre adjectivele de origine veche slavă, cu excepția celor care denumesc însușiri fizice ale animalelor și

---

[1] „Dubletul etimologic“ megl. *pulóg*, împrumutat mai târziu, are exact aceste prime două sensuri.

păsărilor; de ex., dr., ar. *gol* „1. (despre oameni) nud, dezbrăcat; 2. deșert, care nu conține nimic; 3. neînsoțit de altceva“ (de ex., *pâine goală*; megl. *gol* a fost înregistrat cu sensurile 1 și 3, iar ir. *gol, go*, fem. *golę* — cu 1 și 2); la fel sunt polisemantice adjectivele *bogat, drag, prost, slab, scump* ș.a. În sfârșit, numeroase cazuri de păstrare a mai multor sensuri se întâlnesc și printre verbele românești împrumutate din slave veche: *clătí, lipí, topí, trudí* ș.a.

Evident, în cazurile de față, ca și în altele, am făcut abstracție de unele sensuri adiacente, atât în română, cât și în slava veche, respectiv în bulgara actuală și în alte limbi slave. Importantă este păstrarea cel puțin a două a sensuri fundamentale ale cuvântului slav, căci, odată pătruns în română, el a început să ducă o nouă existență, în funcție de sistemul lexical al acesteia, de seria de sinonime sau de „câmpul semantic“ în care a intrat. Acest fapt iese mai mult în evidență la cuvintele care și-au modificat sensibil sensurile în românește și care formează ultima categorie.

3) Cuvinte cu sensuri noi în limba română, a) care și-au lărgit înțelesul, b) care au căpătat sensuri cu totul noi prin „specializare“ sau „deviere“:

a) „Lărgirea sensului“, fenomen foarte general, se întâlnește adesea la cuvintele românești de origine veche slavă, mai ales în urma pierderii „formei interne“ sau a „de-etimologizării“, obișnuite cu prilejul trecerii unui cuvânt dintr-o limbă într-alta. De ex., dr. *chiseliță, chisăliță* „1. fiertură de fructe (mai ales, de prune); 2. fiertură de știr sau de lobodă; 3. borș făcut din tărâțe“ diferă parțial de bg. *kiselica* (derivat din *kisel* „acru“ + suf. *-ica*) „1. prune, mere sau pere sălbatice; 2. fructe verzi și acre; 3. (reg.) fiertură acră de fructe; 4. (reg.) măcriș, ștevie“; pierzându-și „forma internă“, căci în românește nu se mai asociază cu ideea de „acru“, ci cu aceea de „fiertură“, a ajuns să însemne și „terci, talmeș-balmeș“, ceea ce explică megl. *chiselitsă, chisălitsă* „puroi cu sânge“, alături de „nume de plantă“.

Cuvântul dr., ar., megl., ir. *bob* a ajuns să însemne nu numai planta și fructul *Vicia faba* (cf. v. sl. *bobъ*; în bg., de asemenea, și „fasole“), ci și „grăunțe“ în genere (de mazăre, de fasole etc.), iar prin extensiune — „obiect mic, rotund“; acest fenomen a fost favorizat de apariția formei-dublet de plural pentru *boabe* (dr., ar.), alături de *bobi*, de la care s-a refăcut un nou singular, dr. *boabă* (fem.), devenit astfel un cuvânt independent (cf. și ar. *bobă* „fruct“).

De asemenea, și unele verbe prezintă fenomenul de lărgire și chiar de deplasare a sensului, în unele cazuri prin întrebuințarea de către un cerc

mai larg de vorbitori. Astfel, v. sl. *loviti* înseamnă „1. a vâna, a pescui; 2. a pândi"; în bulgară, acest verb și-a extins sensul la „a prinde, a apuca" (în genere), în timp ce în română (dr. și ar.) evoluția a fost continuată de la „a atinge brusc pentru a prinde" la „a izbi, a bate" (megl. *luves* înseamnă doar „vânez", iar ir. *lovi* — „a vâna, a pescui"); cf. în fine, expresiile *l-a lovit plânsul, l-a lovit boala* etc.

b) Uneori, apariția unor sensuri noi în română a fost însoțită de pierderea completă (sau aproape completă) a celor vechi, astfel că, în ultimă instanță, putem vorbi de o adevărată „mutație semantică", fie că „veriga intermediară" poate fi detectată încă în limbile slave sudice, fie că este înregistrată în textele vechi românești. Astfel, de exemplu, v. sl. *mǫdrъ* înseamnă „inteligent, înțelept, priceput", iar în bulgară este cunoscut și cu sensul de „cuminte, liniștit" (la fel, în megl. *mǫdru* „cuminte, înțelept"). În schimb, dacă în textele românești vechi se mai înregistrează încă sensul primar, ulterior acesta a evoluat, pe de o parte, la „mulțumit, satisfăcut, care are un sentiment de încredere în însușirile proprii", apoi „care are încredere *exagerată* în calitățile proprii, orgolios, trufaș, îngâmfat" (cf. și megl. *mă măndărés, măndărǫs*, refl., „mă mândresc, umblu umflându-mă în pene"); pe de altă parte, în sens pozitiv, la „frumos, strălucitor, minunat", astfel că în vorbirea și în creația populară orală, din sintagme ca *mândru flăcău, mândră fată* s-a ajuns la substantivarea adjectivului, care înseamnă „(flăcău, bărbat) drag, iubit", respectiv „(fată, femeie) dragă, iubită". Prin urmare, în urma unei lungi „înlănțuiri" (fr. *enchaînement*) de sensuri, adjectivul *mândru* s-a îndepărtat destul de mult de semnificația inițială, prezentă încă în textele vechi românești.

În sfârșit, adesea împrumuturile vechi slave, ca și altele, au intrat în raporturi sinonimice cu o serie de cuvinte moștenite din latină sau provenite din substratul traco-dac, iar mai târziu cu împrumuturi mai noi din diverse limbi. Fără a intra în detalii — sinonimia putând fi *noțională, stilistică* sau *teritorială* (în raportul dintre dialecte, graiuri și limba literară comună) —, vom cita aici câteva serii de sinonime latino-(traco-)slave, dintre cele mai cunoscute:

1) S u b s t a n t i v e. a) Relief, fenomene ale naturii, timp: *lac* (lat.) — *baltă* (trac) — *iezer* (v. sl.); *alba* (lat.) — *zori* (v. sl.); *timp* (lat.) — *vreme* (v. sl.).

b) Instrumente și obiecte gospodărești, hrană: *secure* (lat.) — *topor* (v. sl.); *ciur* (lat.) — *sită* (v. sl.); *nutreț* (lat.) — *vipt* (lat., înv.) — *mâncare* (lat.) — *hrană* (v. sl.).

c) Regnul vegetal și cel animal: *grăunte* (lat.) — *bob* (v. sl.); *scoarță* (lat.) — *coajă* (v. sl.); *fulg* (lat.) — *puf* (v. sl.).

d) Corpul omenesc: *păr* (lat.) — *coade, codițe* (lat.) — *cosițe* (v. sl.) — *plete* (v. sl.); *oul piciorului* (lat.) — *gleznă* (v. sl.).

e) Termeni de rudenie: *mumă/mamă* (lat.) — *maică* (v. sl.).

f) Stări sufletești: *dor* (lat.) — *dragoste* (v. sl.) — *iubire* (v. sl.); *durere* (lat.) — *tristețe* (< *trist* [lat.] + suf. *-ețe*) — *jale* (v. sl.).

2) Verbe: *lucra* (lat.) — *trudi* (v. sl.) — *munci* (v. sl.; numai în dr. și ir.), *săpa* (lat.) — *prăși* (v. sl.); *via* (lat., înv.) — *trăi* (v. sl.); *plăcea* (lat.) — *iubi* (v. sl.); *păcătui* (< *păcat* [lat.] + suf. *-ui*) — *greși* (v. sl.); *vindeca* (lat.) — *lecui* (v. sl.).

3) Adjective: *deșert* (lat.) — *gol* (v. sl.); *roșu* (lat.) — *rumen* (v. sl.).

Așadar, pătrunderea în româna comună, în urma unui îndelung proces de bilingvism, a unui mare număr de împrumuturi vechi slave a contribuit la îmbogățirea și nuanțarea semantico-stilitică a vocabularului românesc, fenomen complex, în continuă devenire, început o dată cu încorporarea elementelor autohtone, traco-dace, și continuat apoi cu asimilarea unor împrumuturi de diverse origini, printre care cele vechi slave ocupă unul din locurile cele mai importante.

ABREVIERI

Bartoli, *Pubblicazioni* = M. Bartoli, *Pubblicazioni recenti di filologia rumena*, „Studj di filologia romanza", VIII (1901), pp. 517–628.

Byhan, *Istr. Glossar* = A. Byhan, *Istrorumänisches Glossar*, „VI. Jhb. d. Inst. f. rum. Spr. zu Leipzig", 1899, pp. 174–396.

Candrea, *Glosar* = I.A. Candrea, *Glosar meglenoromân*, „Grai și suflet", III, (1927), pp. 175–209, 381–412; VI (1934), pp. 163–192; VII (1937), pp. 194–230.

T. Cantemir, *Texte* = Traian Cantemir, *Texte istroromâne*, București, 1959.

Capidan, *El. sl.* = Th. Capidan, *Elementul slav în dialectul aromân*, București, 1925 (Extras din: Academia Română, „Memoriile Secțiunii literare", Seria III, t. II, mem. 4).

Capidan, *Megl.* III = Th. Capidan, *Meglenoromânii*, III. *Dicționar meglenoromân*, București, 1935.

Cioranescu, DER = Al. Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, fasc. 1–7, Universidad de la Laguna, 1958–1966.

Coteanu, *Istr.* = Ion Coteanu, *Cum dispare o limbă. Istroromâna*, București, 1957.

DERS = Gr. Bolocan și col., *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române*, București, 1981.

DLRV = G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X–începutul sec. XVI)*, București, 1974; *Addenda au „Dictionnaire du roumain ancien“*, RRL XX (1975), nr. 4, pp. 381–384; nr. 5, pp. 547–550; XXI (1976), nr. 1, pp. 59–64.

Klepikova, *Funcțiile* = G.P. Klepikova, *Funcțiile prefixelor verbale de origine slavă în dialectul istroromân*, „Fonetică și dialectologie“ II (1960), pp. 169–207.

Kovačec, *Istr. act.* = August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, București, 1971.

Kurz și col., *Lexicon* = *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslavenicae*, I–III, red. principali J. Kurz, Zoe Hauptová, Fr. V. Mareš, Praga, 1958–1979 (fasc. 34, până la cuvântul *rogъ*; publicarea continuă).

I. Maiorescu, *Vocab.* = *Itinerar în Istria și Vocabular istrianoromân*, ed. 2, publicată de Titu Maiorescu, București, 1900.

Manasses, *Cronica* = *Cronica lui Constantin Manasses*. Traducere mediobulgară... Text și glosar de Ioan Bogdan, București, 1922.

Mihăilă, *Împrumuturi* = G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic*, București, 1960.

Mihăilă, *Studii* = G. Mihăilă, *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, 1973.

Miklosich, *Lexicon* = Fr. Miklosich, *Lexicon palaeo-slovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862–1865.

Papahagi, DDA = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ed. 2 augm., București, 1974.

Petrovici, *Elemente* = Emil Petrovici, *Elementele sud-slave ale istroromânei și problema teritoriului de formare a limbii române*, CL XII (1967), nr. 1, pp. 11–19.

Popovici, DRI = Iosif Popovici, *Dialectele române din Istria*, Partea 1–2, Halle a.d.S., 1909–1914.

Pușcariu, *Istr.* III = S. Pușcariu, *Studii istroromâne*, III, București, 1929.

Rosetti, ILR, I[2] = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *De la origini până în secolul al XVII-lea*, ed. 2 rev. și adăug., București, 1978.

Sadnik–Aitzetmüller, *Hwb.* = L. Sadnik und R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg–Haga, 1955.

Scărlătoiu, *Relații* = Elena Scărlătoiu, *Relații lingvistice ale aromânilor cu slavii de sud. Cuvinte de origine slavă*, București, 1980.

1982

ÎMPRUMUTURI VECHI SLAVE, COMUNE DACOROMÂNEI ȘI ISTROROMÂNEI

Problemele multiple ale etimologiei românești constituie o preocupare constantă a academicianului Al. Graur, de la primul său articol, publicat în 1925[1]. „Contribuțiile lui au dovedit de la început — scria acum zece ani acad. Iorgu Iordan — nu numai o foarte bună cunoaștere a vorbirii familiare, ci și un simț deosebit pentru înțelegerea și explicarea ei științifică. L-a ajutat la aceasta atât pregătirea științifică de ordin teoretic, cât și un rar spirit de observație, care se extindea și asupra unor limbi străine sub forma lor vorbită. *Aceste calități au făcut din el, cu timpul, cel mai bun etimolog al nostru din momentul de față*"[2]. În afara numeroaselor articole și note, este suficient să menționăm aici, în special, volumele *Nom d'agent et adjectif en roumain* (Paris, 1929), *Mélanges linguistiques*, [I] (Paris–București, 1936) și II (Copenhaga, 1941), precum și prețiosul repertoriu indispensabil oricărui romanist, *Corrections roumaines au* REW [W. Meyer–Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, ed. 3, Heidelberg, 1935][3], dintre lucrările mai vechi, *Etimologii românești* (București, 1963), *Alte etimologii românești* (București, 1975) și *Dicționar de cuvinte călătoare* (București, 1978), dintre cele mai noi sau cu totul recente. Este, poate, cazul, ca în acești ani, în care a crescut atât de mult interesul specialiștilor din diverse domenii ale științei și culturii față de „originea" zecilor de mii de cuvinte ale limbii române, lucrările D-sale etimologice să fie reunite într-un volum compact și puse la îndemâna publicului larg. S-ar putea astfel constata cât de

---

[1] Vezi bibliografia lucrărilor sale, întocmită de Lucia Wald, în volumul: Al. Graur, *Scrieri de ieri și de azi*, București, 1970, pp. 23–262.

[2] *Prefață* la *vol. cit.*, p. 6 (subl. n.).

[3] Extras din BL V (1937), pp. 80–124.

bogată și esențială este contribuția academicianului Al. Graur la etimologia românească, încât să nu mai întâlnim cazuri ca acela al unui dicționar etimologic al limbii române, încheiat în 1966, care înregistrează la bibliografie *un singur articol* apărut sub semnătura sa, în 1934[1]. De altfel, este un fapt notoriu că actualul *Dicționar al limbii române* — tezaur, publicat sub egida Academiei Române, are drept unul din redactorii responsabili și conducător al colectivului de etimologii tocmai pe acad. Al. Graur.

Să ne fie deci îngăduit ca, în cele ce urmează, să-i închinăm o modestă contribuție în acest domeniu al istoriei limbii române și al raporturilor ei cu alte idiomuri, pe care-l ilustrează de 55 de ani cu atâta pasiune și competență.

*

Într-un studiu recent am prezentat cele aproape 250 de împrumuturi vechi slave pătrunse în româna comună și păstrate în forme și cu sensuri identice ori apropiate în toate cele patru dialecte românești sau cel puțin în dacoromână și în aromână (respectiv, în meglenoromână)[2]. Pe baza trăsăturilor fonetice, aceste împrumuturi au fost datate aproximativ între secolele IX–XI (parțial și XII), adică în epoca în care, în urma unui îndelung bilingvism, slavii de la nordul Dunării au fost asimilați de populația majoritară românească. Cum însă în acest răstimp s-a produs separarea grupului dialectal dacoromân-istroromân de cel aromân-meglenoromân, o serie de cuvinte vechi slave au păstruns independent în fiecare din aceste grupuri dialectale sau chiar în fiecare dialect în parte.

În cele ce urmează, ne vom ocupa numai de cele aparținând grupului dacoromân-istroromân, lăsând la o parte pe cele specifice dacoromânei. Că aceste împrumuturi, pe care le-am putea numi „zonale" în româna comună târzie, aparțin aceleiași epoci, o atestă atât *trăsăturile fonetice*, cât și *răspândirea lor generală* (sau *aproape generală*) pe teritoriul daco-român și prezența lor în istroromână[3].

---

[1] Al. Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, fasc. 1–7, Universidad de la Laguna, 1958–1966, p. XIV.

[2] *Cuvinte împrumutate din vechea slavă*, în *Istoria limbii române*, red. resp. acad. I. Coteanu, vol. I (pregătit pentru tipar).

[3] Bibliografia fundamentală este indicată în studiul precedent (din care preluăm unele abrevieri); semnalăm în mod deosebit, pentru problema discutată aici, articolul lui E. Petrovici, *Elementele sud-slave ale istroromânei și problema teritoriului de formare a limbii române*, CL XII (1967), nr. 1, pp. 11–19.

Iată lista acestor cuvinte, comune dacoromânei și istroromânei[1]:

dr. *bici*, ir. *bitŝ* (< v. sl. *bičь*); dr. *boálă*, ir. *bólę* (Popovici, DRI; T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. *bolь*);

dr. *chíșiță*, ir. *chícițę* (Popovici, DRI; T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. **kitьčica*, cf. bg. *kitčica*, scr. *kičica*); dr. *cârciumă, cấrcimă, crấșmă*, ir. *cắrșmę* (T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. *krъčьma* — Miklosich, *Lexicon*, cf. v. sl. *krъčьmljavati*); dr. *clădí* (1515: *Clăditeei*), ir. *cladí* (T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. *klasti, kladǫ*); dr. *coborî́* și *s-coborî́*, ir. *s-coborí* (< v. sl. **ko-boriti*, cf. v. sl. *o-boriti* > rom. *oborî́*); dr. *cocóș*, ir. *cocóš* (< v. sl. *kokošь*, atestat cu sensul de „găină", cf. slovac, *kokoš* „gallus");

dr. *dar* și *dăruí*, ir. *dǫr* și *daruí* (Bartoli, *Pubblicazioni*) (< v. sl. *darъ* și *darovati, darujǫ*); dr. *dobândí*, ir. *dobęndí* (< v. sl. *dobyti, dobǫdǫ*); dr. *dumerí, dumirí, domirí* (și *a se* ~), ir. *domirít*, part. trec. (Bartoli, *Pubblicazioni*) (< v. sl. **doměriti*, cf. bg. *domerja* „a măsura, a cântări, până la capăt");

dr. *gospodár*, ir. *gospodǫr* (< v. sl. *gospodar'ъ* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *grí́jă*, ir. *grížé* (< mbg. *griža* < v. sl. *gryža* — Miklosich, *Lexicon*);

dr. *iaz* (1519: *Iazulov[u]*, adj. pos. fem. acuz. sg. slavon), ir. *iaz* (Pușcariu, *Istr.* III) (< v. sl. *jazъ* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *isprăví*, ir. *sprăví* (I. Maiorescu, *Vocab.*) (< v. sl. *ispraviti*); dr. *iúte*, ir. *l'úte* (< v. sl. *ljutě*); dr., ir. *izbí* (< v. sl. *izbiti*);

---

[1] La unele cuvinte istroromâne nu este exclusă originea sârbocroată sau, cel puțin, consolidarea lor sub influența acestei limbi (cf. Pușcariu, *Istr.* II, pp. 221–222). Cuvintele slave vechi se citează (în transliterare internațională) după: L. Sadnik und R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg–Haga, 1955; *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, I–III, red. resp. J. Kurz, Zoe Hauptová, Fr. V. Mareš, Praga, 1958–1977 (fasc. 32; publicarea continuă); cele atestate numai în manuscrise slavone ulterioare sunt însoțite de mențiunea: Miklosich, *Lexicon*, și, în unele cazuri, Mannasses, *Cronica*; în fine, cele neatestate în texte vechi sunt reconstituite pe baza limbii bulgare — continuatoare directă a limbii slave vechi — și a altor limbi slave, ținându-se seama de datele dicționarelor etimologice. Cuvintele dacoromâne au fost extrase, în special, din: Mihăilă, *Împrumuturi, Studii* și DLRV (după care menționăm atestările anterioare anului 1521); vezi, de asemenea, indicațiile etimologice din: Șăineanu, DU; DA și DLR; Tiktin, DGR; Candrea, DE; Scriban, D.; DLRM și DEX; Cioranescu, DER. Cuvintele istroromâne sunt redate, în cea mai mare parte, după Byhan, *Istr. Glossar;* cele extrase din alte surse au indicațiile: I. Maiorescu, *Vocab.*; Bartoli, *Pubblicazioni*; Popovici, DRI; Pușcariu, *Istr.* III; Coteanu, *Istr.*; T. Cantemir, *Texte*; Klepikova, *Funcțiile*; Petrovici, CL (XII) 1967, nr. 1, pp. 11–19 (articolul citat): Kovačec, *Istr. act.*

dr. *îmblătí*, *îmlătí*, ir. *mlatí* (și *'ml-*, *'mbl-*, I. Maiorescu, *Vocab.*; Bartoli, *Pubblicazioni*) (< v. sl. *mlatiti* — Miklosich, *Lexicon*);

dr., ir. *lácom* (< v. sl. *lakomъ*);

dr. *mârșav*, ir. *mắrșav* (T. Cantemir, *Texte*; cf. Popovici, DRI; Coteanu, *Istr.*) (< v. sl. *mrъšavъ* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *muncí (a se ~)*, ir. *muntší*, refl. (< v. sl. *mọčiti sę*);

dr. *nicoválă, năcoválă*, ir. *nacovọlę* (< v. sl. *nakovalo*);

dr. *obraz*, ir. *obråz* (Popovici, DRI; T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. *obrazъ*); dr. *osândí*, ir. *osăndí* (Popovici, DRI; Petrovici, CL XII (1967) nr. 1, p. 14) (< v. sl. *osọditi*); dr. *otávă*, ir. *otọvę* (< v. sl. **otava*, cf. bg. *otava*); dr. *oțét*, ir. *otsét* (< v. sl. *ocetъ* < *ocьtъ*, împr. din lat. *acētum*); dr. *ovắs*, ir. *ovés* (< v. sl. *ovesъ* < *ovьsъ* — Manasses, *Cronica*; cf. Miklosic, *Lexicon*);

dr. *pălí* „a arde, a dogori; a lovi", ir. *palí* (Pușcariu, *Istr.* III; Klepikova, *Funcțiile*; cf. I. Maiorescu, *Vocab.*) (< v. sl. *paliti*); dr. *poiánă* (1400: *Poiana*), ir. *pol'ânę* (T. Cantemir, *Texte*; cf. Popovici, DRI) (< v.sl. *poljana*); dr. *potcoávă*, ir. *pótcovę* (I. Maiorescu, *Vocab.*; Popovici, DRI; Pușcariu, *Istr.* III; Coteanu, *Istr.*; T. Cantemir, *Texte*) (< v.sl. **podъkova*, cf. bg. *podkova*); dr. *poticní (a se ~)*, ir. *poticní* „a cădea jos" (T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. *potъknọti sę*); dr., ir. *primí* (< v. sl. *prijęti, priimọ*); dr. *pustíe*, ir. *pustíńe* (T. Cantemir, *Texte*) (< mbg. *pustinja < v. sl. pustyn'i*);

dr. *răsád* și *răsădí*, ir. *rasåd* „răsadniță" (T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. **rasadъ, rasaditi* — Miklosich, *Lexicon;* cf. bg. *razsad*, scr. *rasad*); dr. *răzbí*, ir. *rezbí* (< v. sl. *razbiti*); dr. *risipí*, înv. *răsipí*, ir. *respí* (< mbg. *rasipati* < v. sl. *rasypati*); dr., ir. (Petrovici, CL XII (1967), nr. 1, p. 15; Kovačec, *Istr. act.*) *rând* (< *rędъ*); dr. *rúfă*, ir. *rúhę* (T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. *rucho* — Miklosich, *Lexicon*);

dr. *scârbí* (și *a se ~*), ir. *scrbí, scârbí* (Popovici, DRI) (< v. sl. *skrъbiti*); dr. *scoábă* și *scobí*, ir. *scobí* (Popovici, DRI) (< v. sl. *skoba* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *smântână*, ir. *smọntọrę* (< * *sъmetana* sau **sъmętana*, cf. bg. *smetana*); dr. *sólniță*, ir. *sólnitsę* (< v. sl. **solьnica*, cf. bg. *solnica*); dr. *stíclă*, dial. *stéclă*, ir. *stíclę* (T. Cantemir, *Texte*) și *stắcle* (I. Maiorescu, *Vocab.*; Popovici, DRI; Pușcariu, *Istr.* III) (< v. sl. *stьklo* — Miklosich, *Lexicon*, cf. v. sl. *stьklьnica*; împrumut din got. *stikls* „pahar');

dr. *tâmp* și *tâmpí*, ir. *tọmpí* (< v. sl. *tọpъ* — Miklosich, *Lexicon*); dr. *tânjí*, ir. *tọnží* (< v. sl. *tọziti*); dr. *tocí*, ir. *točí* (Bartoli, *Pubblicazioni*) (< v.sl. *točiti*); dr. *toporíște*, dial. *toporâște* (1509), ir. *toporíște* (Popovici, DRI) (M v. sl. *toporište* — Miklosich, *Lexicon*);

dr. *ţeápă*, ir. *ţăpă* (Petrovici, CL XII (1967), nr. 1, p. 16) (< v. sl. *cěpa* — Miklosich, *Lexicon*);

dr. *vấrşă*, ir. *vấrşę* (< v. sl. **vrъša*, cf. bg. *vărša*, scr. *vrša*); dr. *vífor*, înv. *víhor*, *vívor*, ir. *vífor* (Popovici, DRI) (v. sl. dial. *vichorъ* < *vichъrъ*);

dr. *zid* şi *zidí*, ir. *zid* şi *zideí* (Klepikova, *Funcţiile*) (< v. sl. *zьdъ* şi *zidъ* — Miklosich, *Lexicon*; *zьdati*, *ziždǫ*).

Din cele peste 50 de împrumuturi vechi slave, comune numai dacoromânei şi istroromânei, 4 sunt atestate înainte de 1521, ceea ce confirmă, cel puţin în parte, vechimea lor şi gradul de adaptare la sistemul fonetic, gramatical şi derivativ românesc. Toate aceste cuvinte aparţin următoarelor grupe onomasiologice[1]:

A. Substantive.

I. Cuvinte referitoare la agricultură: *otavă, ovăs, răsad*.

II. Cuvinte referitoare la cultura materială. 1) Instrumente, diverse obiecte şi noţiuni concrete: *bici, nicovală, potcoavă, rând, rufă, scoabă, solniţă, sticlă, toporişte, ţeapă, vârşă;* 2) hrană: *oţet, smântână*.

III. Cuvinte referitoare la regnul animal: *chişiţă, cocoş*.

IV. Cuvinte referitoare la natura înconjurătoare: *iaz, poiană, pustie, vifor*.

V. Cuvinte referitoare la corpul omenesc, boli: *obraz, boală*.

VI. Cuvinte referitoare la viaţa socială şi psihică a omului: *cârciumă, dar, gospodar, grijă*.

B. Adjective: *lacom, mârşav, tâmp*.

C. Verbe. 1) Diverse acţiuni concrete: *clădi, coborî, dărui, dobândi, isprăvi, izbi, îmblăti, munci, osândi, păli, poticni, primi, răzbi, risipi, toci, zidi;* 2) stări sufleteşti: *dumeri, scârbi, tânji*.

D. Adverbe: *iute*.

Coroborate cu alte date lingvistice, aceste cuvinte specifice dacoromânei şi istroromânei întăresc, prin urmare, teoria privitoare la desprinderea acesteia din urmă, după perioada română comună, dintr-o zonă aflată în sud-vestul teritoriului locuit de dacoromâni[2].

1980

---

[1] Pentru simplificare, cităm numai formule dacoromâne.

[2] Vezi rezumatul discuţiilor şi indicaţii bibliografice în sintezele de dialectologie apărute în ultimele două decenii: I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, Bucureşti, 1961, pp. 114–116, 156–178; Matilda Caragiu Marioţeanu, *Compendiu de dialectologie română*, Bucureşti, 1975, pp. 189–215; Matilda Caragiu Marioţeanu, Ştefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, Bucureşti, 1977, pp. 106–111, 213–230.

EMPRUNTS VIEUX-SLAVES PROPRES AU DACO-ROUMAIN

Quatre décennies se sont écoulées depuis la parution, en 1940, du 3e volume de l'*Histoire de la langue roumaine* de l'académicien A. Rosetti, consacré à l'ancienne influence slave méridionale. Nous voici maintenant à la 7e édition de cet ouvrage fondamental sur les rapports linguistiques slavo-roumains, inclus dans l'imposante synthèse *Istoria limbii române*, I. *De la origini până în secolul al XVII-lea* (2e éd., revue et augmentée, Bucarest, 1978, pp. 291–353)[1]. Il a été sans cesse mis au jour et complété avec les résultats scientifiques récents. Et il représente un monument remarquable dans les études slavo-roumaines, traçant avec objectivité les grandes lignes historiques et géographiques des rapports slavo-roumains et exposant dans une forme synthétique leurs principaux effets sur le lexique (y compris les traits phonétiques des emprunts), la dérivation et — dans une moindre mesure — sur la phonétique et la morphologie du roumain.

En suivant la voie de ces recherches, systématisées par l'acad. A. Rosetti et aussi par d'autres historiens de la langue roumaine et des rapports linguistiques slavo-roumains[2], nous nous permettons de présenter, dans

---

[1] Certains articles sur les problèmes linguistiques slavo-roumains publiés durant un demi-siècle, depuis 1931, sont reproduits dans l'*Annexe* (pp. 658–659, 708–709), ainsi que dans les volumes suivants: *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhague–Bucarest, 1947; *Linguistica*, Hague–Paris, 1965; *Études linguistiques*, Hague–Paris, 1973; *Mélanges linguistiques*, Bucarest, 1977.

[2] Voir la bibliographie des principaux ouvrages dans: Rosetti, ILR, I², pp. 61–66, ainsi que: E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, Bucarest, 1970; A. Graur, *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929; Idem, *Etimologii românești*, Bucarest, 1963; I. Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, Cluj, 1974; G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, Bucarest, 1960; Idem, *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, Bucarest, 1973.

ce qui va suivre, les résultats des recherches que nous avons entreprises les derniers temps sur les mots roumains empruntés au vieux slave.

*

Dans nos études récentes nous avons réussi à grouper en deux listes inégales les emprunts vieux-slaves communs à tous les quatre dialectes roumains ou au moins au daco-roumain et à l'aroumain, respectivement au mégléno-roumain (presque 250 mots)[1], ainsi que les emprunts propres seulement au daco-roumain et à l'istro-roumain (plus de 50 mots)[2]. Moyennant les traits phonétiques, ces emprunts ont été datés de la période comprise entre les IXe et XIe siècles (partiellement aussi au XIIe siècle). Il s'agit de l'époque où, à la suite d'un bilinguisme de lonque durée, commencé aux VIe–VIIe siècles, les Slaves du nord du Danube ont été assimilés par la population majoritaire roumaine[3]. Étant donné que pendant cette période a eu lieu la séparation des groupes dialectaux daco-roumain/istro-roumain et aroumain/mégléno-roumain, et ensuite la séparation du dialecte istro-roumain du daco-roumain, certains mots du vieux-slave ont pénétré indépendemment dans chacun de ces groupes dialectaux et même dans chaque dialecte à part. Ces emprunts, qu'on pourrait nommer „zonaux" par rapport au roumain commun — dans ce qui suit nous nous occupons seulement des éléments vieux slaves du daco-roumain — appartiennent à même époque du vieux-slave (ou vieux-bulgare, IXe–XIe siècles) ou au commencement de l'époque médio-bulgare (XIIe siècle). Ce fait est confirmé aussi bien par les *traits phonétiques*, que par la *diffusion générale* (ou *presque générale*) de ces emprunts sur le territoire daco-roumain.

Voici la liste de ces mots, bien qu'incomplète, mais assez riche, afin de permettre quelques conclusions sur leur place dans le système lexical du roumain[4]:

---

[1] La première tentative de grouper ces emprunts appartient à Th. Capidan, qui a recueilli ĕnviron 70 mots (*Elementul slav în aromână*, Bucarest, 1925, pp. 25–27).

[2] Voir notre article *Împrumuturi vechi slave, comune dacoromânei și istoromânei*, SCL, XXXI, 1980, no. 4, pp. 431–434 (où on trouve aussi des indications sur les abréviations utilisées).

[3] Voir Rosetti, ILR, I[2], pp. 337–352.

[4] On cite les mots vieux slaves en translitération internationale d'après: L. Sadnik und R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen*

altíță (< v. sl. **latica*, avec méthathèse secondaire, cf. s.-cr. *latica*, emprunté dans le parler du Banat: *lătíță*; bg. dial. *altica* provient du roumain; Bernstein, *Gram. comp.*, pp. 44, 293, note 4);

báhnă „marais“ (environ 1374: *Bahnina selišta* — Hasdeu, EMR, III, coll. 2341–2, IV, fac-similé I; [*B*]*ahna*, 1459) (< v. sl. **bagъno*, cf. pol. *bagno; g > h* s'est produit en roumain; dans le parler moldave peut-être aussi de l'ucr. *bahno*); *basm, basn, básnă* (< v. sl. *basnь*); *béznă* „1. (anc.) abîme; 2. ténèbres“ (< v. sl. *bezdьna* „abyssus“); *bấrnă* (< v. sl. *brъvьno*); *bold* (1517: *Boldiș*) (< v. sl. *bodlь* — Miklosich, *Lexicon*); *bolnáv* (< v. sl. **bolьnavъ*, cf. bg. *bolnav*); *buruiánă*, dial. *buruián, burián* (< v. sl. **burjьanъ*, cf. bg. *burjan*);

călínă (< v. sl. **kalina*, cf. bg. *kalina*); *cétină* (< v. sl. **četina*, cf. bg. *četina*); *ciolán* (< v. sl. *članъ*); *cireádă* (< v. sl. *črěda*; en Transylvanie et au Banat, *ciúrdă, cioárdă* < magy. *csorda* < v. sl. *črěda*); *cítov, cítav* (< v. sl. **čitavъ*, cf. bg. *čitav*); *cấlți*, pl. (< v. sl. *klъci*, pl. — Miklosich, *Lexicon*); *cấrcă* (< v. sl. *krъkъ* — Miklosich, *Lexicon*); *cấrmă* (< v. sl. *krъma*); *cârstéi, crâstél* (< v. sl. *krastěl'ь*); *cấrtiță* (< v. sl. **krъtica*, cf.

Texten, Heidelberg–Hague, 1955, et *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, I–II, sous la réd. de J. Kurz, Zoe Hauptová et Fr. V. Mareš, Prague, 1958–1977 (fasc. 32; la publication continue); les mots attestés seulement dans des manuscrits slavons ultérieurs portent la mention: Miklosich, *Lexicon*; enfin, les mots non attestés dans les vieux textes sont reconstitués sur la base du bulgare moderne — continuateur du vieux slave (vieux bulgare) — et d'autres langues slaves, en tenant compte des renseignements des dictionnaires etymologiques: Miklosich, EWS; Berneker, SEW; St. Mladenov, *Etimologičeski i pravopisen rečnik na bălgarskija knižoven ezik*, Sofia, 1941; BER; P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb, 1971–1974; Vasmer, Trubačev; L. Sadnik und R. Aitzetmüller, *Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wiesbaden, 1963, et suiv.; *Etymologiský slovník slovanských jazyků. Slova gramatica a zájmena*. Sv. 1. *Předložky. Koncové partikule*, rédigé par Fr. Kopečný, Prague, 1973 (à suivre); *Słownik prasłowiański*, sous la réd. de Fr. Slawski, Wrocław, 1974 et suiv.; *Etimologičeskij slovar' slavjanskich jazykov. Praslavjanskij leksičeskij fond*, sous la réd. de O.N. Trubačev, Moscou, 1974 et suiv. Les mots daco-roumains sont cités d'après: Rosetti, ILR, I^2, pp. 319–324; Mihăilă, *Împrumuturi*, *Studii* et DLRV (pour les attestations antérieures au 1521); voir aussi les indications etymologiques des dictionnaires suivants: DA et DLR; Tiktin, DRG; Candrea, DE; DLRM et DEX; Cioranescu, DER; *Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești* [= *române*], sous la direction de N. Raevskij et M. Gabinskij, Kichinev, 1978.

bg. *kărtica*); *cláie* (< v. sl. **kladьnja*, cf. bg. *kladnja*); *clean* (< v. sl. **klěnъ*, cf. bg. *kljan*; en Dobroudja *clen*, sous l'influence du russe, ukr. *klen*); *clei* (1509: *cleiu*) (< v. sl. *klějь* — Miklosich, *Lexicon*); *clipí* (< v.sl. *klepati*); *coborí* (< v. sl. **koboriti*, cf. *o-boriti* > roum. *oborî*, *ko-lebati* „agitare"); *colníc* „1. sentier (montant); 2. colline" (< v. sl. **kolьnikъ*, cf. bg. *kolnik* „chemin vicinal"); *colț*, pl. *colți* et *colțuri* (< v. sl. *kolьci*, pl. — Miklosich, *Lexicon*); *comárnic* „hutte" (1509: *Comarnicul*) (< v. sl. **komarьnikъ*, cf. bg. *komarnik*); *comoáră* (< v. sl. *komora* — Miklosich, *Lexicon*; vieux emprunt au gr. καμάρα — Vasmer, Trubačev, II, p. 305); *cotropí* (< v. sl. **ko-tropati*, cf. bg. *tropam*); *covârșí* (< v. sl. **kovrъšiti*, cf. *sъ-vrъšiti* > roum. *sfârșí* et, par la voie du slavon, *săvârșí*); *crac* (1520: *cracul*) (< v. sl. **krakъ*, cf. bg. *krak*), *crâcní*, *cârcní* (< v. sl. *krъknǫti*); *crâng* (environ 1495: *Crânga*, gén. sg. en slavon) (< v. sl. *krǫgъ* „circulus");

da (< v. sl. *da*, cf. bg. *da*); *dáltă* (< v. sl. dialectal non métathésé **dalto* < sl. comm. **dolbto*, cf. v. sl. *dlato* — Miklosich, *Lexicon*); *délniță* (< v. sl. **dělьnica*, cf. bg. *delnica*); *deslușí*, *doslușí* (< v. sl. **doslušati*, cf. bg. *doslušam*); *destóinic*, anc. *dostóinic* (< v. sl. *dostojьnъ* et *dostojьnikъ* — Miklosich, *Lexicon*); *dihór* (< v. sl. *dъchorь*, attesté sous la forme *tъchorь* — Miklosich, *Lexicon*; cf. bg. *tor-če*, s.-cr. *tvor*, slovène *dihur*); *dấrstă*, *drấstă* (< v. sl. **drъsta*, cf. bg. *drăsta*); *dârz* (< v. sl. *drъzъ*); *dobitóc* (< moyen-bulg. dial. *dobitokъ* < v. sl. *dobytъkъ* — Miklosich, *Lexicon*); *doborí* (< v. sl. **doboriti*, cf. bg. *doborja*); *dospí* (< v. sl. *dospěti*, cf. s.-cr. *dospeti* „maturare, finire"); *dovedí* (< v. sl. *dovesti*, *dovedǫ*); *dúngă* (< v. sl. *dǫga*);

gânj (< v. sl. **gǫžь*, cf. bg. *găž*); *gârbă* (< v. sl. *grъba* — Miklosich, *Lexicon*); *gấrlă* (1448: *Gârla*) (v.sl. *grъlo* — Miklosich, *Lexicon*, cf. bg. *gărlo* „bras [de rivière]; défilé"); *gât* (< v. sl. **glъtъ*, cf. *po-glъt-iti* „glutire"); *gâtléj*, *gâltéj* (< v. sl. **glъt-ežь*, cf. bg. *gălt-alo*); *godác*, *godinác* (< v. sl. **god-akъ*, **god-in-akъ*, cf. bg. *godinak*); *gospodínă* (< moyen-bulg. *gospodinja* < v. sl. *gospodyn'i*); *grajd*, dial. *grajdiu* (< v. sl. *graždь*); *grăbí* (*a se* ~) (< v. sl. *grabiti sę*, cf. bg. *grabja se* „se précipiter, aller en toute hâte"); *greábăn*, *grébăn* (< v.sl. *grebenь* — Miklosich, *Lexicon*); *grind* (1507: *Grind*) (< v. sl. **gręдъ*, cf. bg. *gred*, pol. *grąd*); *grindéi* (< v. sl. **grędel'ь*, cf. bg. *gredel*); *groáză* (< v. sl. *groza*); *grozáv* (< v. sl. *grozavъ* — Miklosich, *Lexicon*); *groáznic* (< v. sl. *grozьnъ*);

haméi (< v. sl. *chъmel'ь* — Miklosich, *Lexicon*); *hârzób*, *vârzób*, (< v. sl. dial. **vrъzopъ* < **vrъzъpъ*, cf. bg. *vărzop*);

iscusí (surtout au participe passé; *iscusít*) (< v. sl. *iskusiti*); *ispití* (< moyen-bulg. *ispitati* < v. sl. *ispytati*); *iví (a se ~)* (< v.sl. *javiti sę*); *izbândí* et *izbutí*, dial. *izbotí* (< v. sl. *izbyti, izbǫdǫ*); *izgoní* (< v. sl. *izgoniti*);

îndrăzní (< v. sl. *drъznǫti*);

jărátec, jerátec (< v. sl. *žaratъkъ, žeratъkъ* — Miklosich, *Lexicon*); *jivínă* „animal; être vivant“ (< v. sl. **živina*, cf. bg. *živina*);

lávițǎ (< v. sl. **lavica*, cf. bg. *lavica*); *lăstún* (< v. sl. *lastunъ* — Miklosich, *Lexicon*); *laz* (1497: *Lazul*) (< v. sl. **lazъ*, cf. s.-cr., slovène *laz*); *lébădă* (< v. sl. *lebedь* — Miklosich, *Lexicon*);

mălínă (< v. sl. **malina*, cf. bg. *malina*); *mínge*, anc. et dial. *mínce* (< v. sl. **męčь*, cf. slovène *meč*, v. russe *mjačь*); *mládă* (< v. sl. *mlada*, adj. fém. du *mladъ* „parvulus; [de arboriburs et herbis] tener, herbescens; [de caseo] recens“); *mlădíță* (< v. sl. **mladica*, cf. bg. *mladica*); *mláștină* (< v. sl. **mlaština* < sl. comm. **molktina*, problablement sous l'influence du v. sl. *tina* > roum. *tínă*; cf. v. sl. *mlaka* [Miklosich, *Lexicon*], bg. *mlaka* >roum. dial. *mlácă* [Munténie]); *mocírlă* (< v. sl. dial. **močidlo*, avec *-dl-* non réduit à *-l-*, comme dans les dialectes slovènes du nord; cf. slovaque *močidlo*, s.-cr. *močilo*, bg. *močurlak*); *mólie* (< v. sl. *molь*); *mórcov*, dial. *mórcuv, múrcov, murcói* (< v. sl. dial. accus. sg. **mrъkovь* < **mrъkъvь*, nom. sg. **mrъky*, cf. bg. *morkov*); *movílă*, anc. *moghílă* (1479) (< moyen-bulg. *mogila* < v. sl. *mogyla* — Miklosich, *Lexicon*);

nădéjde (< v. sl. *nadežda*); *nămól* (< v. sl. **na-molъ*, cf. ukr. *namil, -olu*); *năpástă, năpáste* (< v. sl. *napastь*); *năprásnic* (< v. sl. *naprasьnъ*); *năráv* (< v. sl. *nravъ*); *năvód*, anc. et dial. *nevód* (< v. sl. *nevodъ*); *năzărí* (et *a se ~*) (< v. sl. *nazьrěti*); *necáz*, dial. *năcáz* (< v. sl. *nakazъ* —Miklosich, *Lexicon*); *nisíp, năsíp* (< v. sl. *nasъpъ* — Miklosich, *Lexicon*; cf. bg. *nasip*); *nimerí, nemerí* (< v. sl. *naměriti*, cf. bg. *namerja* „trouver“); *noróc, năróc* (< v. sl. *narokъ*);

obádă, anc. et. dial. *obeadă*, pl. *obede* (environ 1496–1507: *obede*) (< v. sl. plur. *obedi*, sing. *obedъ*; en roumain le singulier a été refait d'après le pluriel); *obicéi*, anc. et. dial. *obiceái* (moyen-bulg. *običajь* < v.sl. *obyčajь*); *obârșie* (1480) (< v. sl. *obrъšь* — Miklosich, *Lexicon*); *oblojí* (< v. sl. *obložiti*); *óblu* (< v. sl. *obьlъ* — Miklosich, *Lexicon*); *obo rí* (< v. sl. *oboriti*); *obosí* (< v. sl. **obositi*, cf. bg. *oboseja* „demeurer nu-pieds; perdre ses fers“, s.-cr. *obositi* „idem“); *ocă rí* (< v. sl. *ukoriti*); *ocól* (< v. sl. *okolъ* — Miklosich, *Lexicon*); *odihní* (et *a se ~*) (< v. sl. *otъdъchnǫti* — Miklosich, *Lexicon*; cf. bg. *otdihna*); *oglindí (a se ~*; 1477: *Oglenda*) (< v. sl. *oględati sę*); *óiște* (< v. sl. **ojište*, cf.

bg. *oište*); *omorí* (< v. sl. *umoriti*); *opleán* (< v. sl. **oplěnъ*, cf. bg. *opljan*); *oprí (a se ~)* (< v. sl. *oprěti sę*); *ósie* (< v. sl. *osь*); *osândí* (< v.sl. *osǫditi*); *ostení*, anc. et. dial. *ustení* (< v. sl. *ustati, ustanǫ*); *óstróv* (< v.sl. *ostrovъ*); *otrávă* et *otrăví* (< v. sl. *otrava* — Miklosich, *Lexicon*; *otraviti*); *otreapă*, plur. *otrépe* (< v. sl. *otrepь* — Miklosich, *Lexicon*);

pag, anc. et dial. *peag* (< v. sl. *pěgъ* — Miklosich, *Lexicon*); *págubă* (< v. sl. *paguba*); *pájiște* (< v. sl. **pažište*, cf. v. *pažitь* et bg. *pasište*); *páliță* (< v. sl. *palica*); *pínten* (1509: *penteni*) (< v. sl. **pętьnь*, *pętьno* — Miklosich, *Lexicon*; bg. *petnik*); *pir* (< moyen-bulg. *pir* < v. sl. **pyrъ*, cf. bg. *pir*, à côté de v. sl. *pyro* — Miklosich, *Lexicon*); *pârleáz, pârláz, priláz* (< v. sl. **prělazъ*, cf. bg. *prelaz); plămădí, plomădí, plomadí* (< v. sl. **po-mladiti*, cf. s.-cr., slovène *mladiti*); *plăvíu, plăv-ái, plăv-án, plăv-íț* (< v. sl. *plavъ*, art. *plavijь*); *pleșúv, pleșív* (< v. sl. *plešivъ* — Miklosich, *Lexicon*); *podgórie* (< v. sl. *podъgorije* — Miklosich, *Lexicon*); *pódină* (< v. sl. **podina*, cf. s.-cr. *podina*); *podmól, potmól* (< v. sl. **podъmolъ*, cf. bg. *podmol); poftí* (< v. sl. **pochъtěti*, à côté de *pochotěti* —Miklosich, *Lexicon*); *pogoníci* (< v. sl. *pogoničь* — Miklosich, *Lexicon*); *ponór* (< v. sl. *ponorъ*, cf. bg. *ponor*); *ponós* (< v.sl. *ponosъ*); *poréclă* (< v. sl. *poreklo*); *poróinic*, *poránici* „Orchis" (< v. sl. **perunika*, cf. bg. *perunika* „Iris germanica" < v. sl. *Perunь* „le dieu des tonnerres et des éclairs" + suff. *-ika*[1]); *poruncí, porâncí* (< v.sl. *porǫčiti*); *postátă* (< v. sl. *postatь* — Miklosich, *Lexicon*); *postáv* (< v. sl. *postavъ* — Miklosich, *Lexicon*); *potâng* (< v. sl. **potęgъ*; cf. bg. *poteg-lo*, s.-cr. *poteg*); *(în, din) potrívă, protívă* (< v. sl. *protivo*); *potroși, motroși, mătrăși* (< v. sl. * *po-trošiti*, cf. *trošiti*, bg. *potroša*); *povéste* (< v.sl. *pověstь*); *prăpástie*, *propáste* (< v. sl. *propastь*); *prăsi (a se ~)* (< v. sl. **prasiti sę*, cf. bg. *prasi se*); *prăvălí* (< v. sl. *provaliti* — Miklosich, *Lexicon*); *pricínă* (< v. sl. *pricina* — Miklosich, *Lexicon*); *priéten*, anc. *priiáten* (< v. sl. *prijętenъ* < *prijętьnъ*; cf. v. sl. *prijatel'ь*, bg. *prijaten*); *prigoní* (< v. sl. * *prěgoniti*, cf. *prěgъnati* — Miklosich, *Lexicon*); *prií* (< v. sl. *prijati*); *priléj* (< v. sl. **priležь*, cf. bg. *prilež*); *prisácă* (< v. sl. **prěsěka*, cf. pol. *przesieka*); *prislóp, preslóp* (1451: *Prislop*) (< v. sl. **prěslopъ*, cf. bg. *prjaslop, preslop*); *prоțáp* (< v. sl. **pročepъ*, cf. bg. *procep*, dial, *procap*); *prund* (1506: *Prundul*) (< v. sl. *prǫdъ* — Miklosich, *Lexicon*); *puzdérie, pozdérie* (< v. sl. *pozderije* — Miklosich, *Lexicon*);

---

[1] Voir; L. Niederle, *Slavjanskie drevnosti*, Moscou, 1956, pp. 276–279; Miklosich, *Lexicon*; Vasmer, Trubačev, III, pp. 246–247.

rázna (< v. sl. *razьno*); *răcní, râcní* (< v. sl. *ryknǫti* — Miklosich, *Lexicon*); *răspấntie* (environ 1495: [*na răs*]*pântii*, locatif sing. en slavon) (< v. sl. *raspǫtije*); *răzór* (< v. sl. * *razorъ*, cf. bg. *razor*); *râvní, râmní* (< v. sl. * *rьvьniti*; cf. *rьvьnovati* — Miklosich, *Lexicon*); bg. dial. *revna se* „plaire; désirer, convoiter"); *rovínă* „fondrière" (< v. sl. **rovina*; cf. *rovъ* — Miklosich, *Lexicon*, bg. *rovina*);

schílav, chílav (< moyen-bulg. **kilavъ* < v. sl. **kylavъ*, cf. bg. *kilav*); *scóică* (< v. sl *skolьka* — Miklosich, *Lexicon*; cf. bg. *skolka, skojka*); *scovárdă* (< v. sl. dial. non métathésé **skovarda* < sl. comm. **skovorda*, cf. v. sl. *skovrada* „poêle"); *sfádă, svádă* (< v. sl. *sъvada*); *sfat*, anc. *svat, sveat* (environ 1491–1492: *svat* (< v. sl. *sъvětъ*); *sfí (a se ~)* (< v. sl. *svěniti sę* „abstinere" — Miklosich, *Lexicon*); *sfert*, díal. *șfert*, anc. *cifert* (< v.sl. **čьtvrъtь*, à côté de *četvrъtь* — Miklosich, *Lexicon*); *sfânt*, anc. *svânt* (1512: *Svânta*) (< v. *svętъ*); *sireáp*, anc. *svireáp* (< v. sl. *sverěpъ*; cf. bg. *svirep*); *slátină* (< v. *slatina*); *sloi* (< v. sl. **sъlojь*, cf. bg. *sloj*); *soból*, dial, *șoból*, „taupe; rat" (< v. sl. **sobolь*, cf. bg. *sobol-ec* „hamster"; *șobolan* est dérivé en roumain)[1]; *sprinten* (1477: *Sprintenovi*, adj., poss. plus. en slavon) (< v. sl. **sъprętenъ* < **sъprętьnъ* cf. bg. *spreten*); *stâlp* (< v. *stlъpъ*); *stấnjen* (< v. sl. **stęženъ* < *sęženъ* < *sęžьnъ* — Miklosich, *Lexicon*; cf. bg. dial. *stăžen*, à côté de *săžen;* bg. dial. *stănžen* provient du roumain);

șoptí (< v. sl. *šepъtati* < *šьpъtati*); *știúcă* (< v. **št'uka*, cf. bg. *štuka*);

teleágă (< v. sl. *telěga* — Miklosich, *Lexicon*); *tânjálă* (< v. sl. **tęžalo*, cf. pol. *ciężadło*); *târn* (< v. sl. *trъnъ*); *târnomét, târnomeátă* (< v. sl. **trъnometъ*, cf. bg. *tărnomet-ka* „balai de boulot", s.-cr. *trnomet* „idem"); *tócma, tócmai* et *tocmí* (1453: *tocmeal*, gén. plur. de *tocmeală*, en slavon) (< v. sl. dial. *tokъma* < *tъkъma* et *tokъmiti* < *tъkъmiti*); *tóplițǎ* (1493: *Toplițele*) (< v. sl. *toplica* — Miklosich, *Lexicon*); *treaz*, anc. *treazv* (< v. sl. *trězvъ*); *tréstie* (1498: *Trestio*[*a*]*ră*; 1519: *Trestiia*) (< v. sl. *trestь* < *trьstь*; cf. nom. coll. *trestije* < *trьstije*); *tretín* (< v. sl. **tret-inъ*, cf. bg. *tret-ak*; la forme roumaine est due peut-être à l'influence de *noatin*); *trấmbiță* (1508: *trâmbițaș*[*i*]) (< v. sl. *trǫbica* — Miklosich, *Lexicon*);

țeápăn (< v. sl. *cěpěnъ* — Miklosich, *Lexicon*); *țélină* „jachère, terre en friche" (< v. sl. **cělina*, cf. bg. *celina*); *țíntă* (1508: *ținte*) (< v. sl. *cęta*, emprunt du gothique *kintus*);

---

[1] *Sobol* „zibeline" (dial., en Moldavie) < russe, ukr. *sobol'*.

ujínă, ojínă (< v. sl. **užina*, cf. bg. dial. *užina*);

vádră, veádră (1500: *vedre*) (< v. sl. *vědro*); *véste* (environ 1507–1508: *vești*) (< v. sl. *věstь*); *vínă* (< v. sl. *vina*); *vârtej* (< v. sl. *vrъtežь* — Miklosich, *Lexicon*); *vâslă* (< v. sl. *veslo*; istro-roum. *véslę* < s.-cr. *veslo*); *vrábie* (1483: *Vrabia*) (< v. sl. *vrabijь*); *vraf*, dial. *vrav, vrau̯* (< v. sl. *vrachъ*); *vrájbă* (< v. sl. **vražьba*, cf. *vražьbьnikъ* et *vražьda*); *vr(e)asc, hr(e)asc, hreast* (< v. sl. *chvrastъ* — Miklosich, *Lexicon*; cf. bg. *hrast*; istro-roum. *hrast* „chêne“ < s.-cr. *hrast*);

(în) zadár (< v. sl. *za darъ*); *zănoágă* „cirque, plateau; clairière; tourbillon“ (1513: *Zăno*[*a*]*ga*) (< v. sl. **zanoga*, cf. le hydronime bg. *Zanoga*; mégléno-roum. *zănoagă* seulement en ALR, 2492); *zăpăcí* (et *a se* ~) (< v. sl. **zapačiti* [*sę*], cf. slovène *zapačiti se* „se tordre, faire des grimaces“); *zăpădí* (< v. sl. **zapasti*, **zapadǫ*, cf. s.-cr. *zapasti, zapadem* „tomber [la pluie, la neige]“; *zăpadă* est dérivé en roumain); *zăpódie* „vallée ou plateu entourés par des montagnes“ (1425: *Zapodïa*, nom. sg.) (< v. sl. **zapodьje*, cf. *zapodъ* — Miklosich, *Lexicon*); *zărí* (< v. sl. *zьbrěti*); *zăvór* (< v. sl. *zavorъ* — Miklosich, *Lexicon*, à côté de *zavora*); *zdrávăn* (< v. sl. *zdravenъ* < *sъdravьnъ* — Miklosich, *Lexicon*); *zdreánță, zdránță* (< v. sl. (*sъdranьca*, cf. *sъdrana odežda* „vêtement déchiré“ — Miklosich, *Lexicon*); *zimți*, plur. (< v. sl. **zǫbьci*, plur., cf. *zǫbъ* „dent“, bg. *zăbec*, plur. *zăbci*: ~ *na trion* „les dents de la scie“); *zâmbí (a se ~)* (< v. sl. **zǫbiti sę*, cf. bg. *zăbja se* „montrer les dents; ricaner“); *zvon* (< v. sl. *zvonъ*; istro-roum. *zvon* < „cloche“ < s.-cr. *zvon*).

*

Parmi les plus de 210 mots présentés ci-dessus, 27 (presque une huitième) sont attestés (parfois par le truchement des mots dérivés) dans les documents latino- et slavo-roumains, dans une proportion croissante, de 1448 à 1521. Cela confirme, en partie au moins, leur ancienneté et l'adaptation au système phonétique, grammatical et dérivatif du roumain. En même temps, le nombre assez grand de ces emprunts, presque égal à celui des emprunts communs au daco-roumain et aux dialectes sud-danubiens (ou, au moins, à l'aroumain, respectivement au mégléno-roumain), peut être une preuve de plus pour la thèse qu'ils ont pénétré en daco-roumain au *nord du Danube*, et non pas au sud du fleuve. Autrement le daco-roumain aurait eu, en grandes lignes, les mêmes

emprunts vieux slaves populaires que l'aroumain (et le mégléno-roumain), voire plus restreint[1].

Nous donnons, par la suite, les groupes onomasiologiques auxquelles appartiennent les emprunts vieux slaves propres au daco-roumain:

A. Substantifs

I. *Mots relatifs à l'agriculture.* 1) Outils agricoles, moyens de transport: *cârmă, grindei, obadă, oişte, oplean, osie, potâng, proţap, teleagă, tânjală;* 2) terrains agricoles, travaux de la terre, foins, céréales: *claie, delniţă, laz, pajişte, podgorie, postată, răzor, târnomet, ţelină;* 3) travail du lin, du chanvre, de la laine: *câlţi, dârstă, postav, puzderie.*

II. *Mots relatifs à la civilisation matérielle.* 1) Maison, cour, établissements: *bârnă, comarnic, grajd, laviţă, ocol, pârleaz, podină, prisacă, stâlp, zăvor;* 2) outils, objets et notions concrètes: *bold, clei, comoară, daltă, dungă, gânj, hârzob, jăratec, minge, otravă, paliţă, sfert, stânjen, târn, trâmbiţă, ţintă, vadră, vraf, zimţi*; 3) nourriture: *scovardă, ujină*; 4) habillement: *altiţă, otreapă, zdreanţă.*

III. *Mots relatifs au règne végétal.* 1) Plantes de culture, plantes champêtres: *buruiană, hamei, morcov, pir, poroinic, trestie;* 2) arbres, arbustes: *călină, cetină, mălină, mladă, mlădiţă, vreasc.*

IV. *Mots relatifs au règne animal.* 1) Animaux auxiliaires et parties de leur corps: *cireadă, dobitoc, godac, greabăn, pinten, tretin*; 2) animaux et oiseaux savages: *cârstei, cârtiţă, dihor, jivină, lăstun, lebădă, sobol, vrabie*; 3) poissons, pêche, insectes etc.: *clean, molie, năvod, scoică, ştiucă, vâslă.*

V. *Mots relatifs au milieu naturel.* 1) Relief, cours d'eaux: *bahnă, colnic, crâng, gârlă, grind, mlaştină, mocirlă, movilă, nămol, nisip,*

---

[1] Voir sur la continuité daco-romane au nord du Danube quelques synthèses parues les dernières décennies: C.C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, 1, Bucarest, 1974, pp. 126–139 (avec une riche bibliographie); Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. I, Bucarest, 1940, pp. 208–256 (réédité par Ilie Dan, Bucarest, 1976, pp. 206–255); Rosetti, ILR, I^2, pp. 214–217, 357–364; E. Petrovici, *Daco-slava*, DR, X, 2, 1943, pp. 233–277; Idem, *Istoria poporului român oglindită în toponimie — L'histoire du peuple roumain reflétée dans la toponymie*, Bucarest, 1964; D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, Bucarest, 1961; Matilda Caragiu Marioţeanu, Şt. Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, R. Todoran, *Dialectologie română*, Bucarest, 1977, pp. 97–111; Florica Dimitrescu (coordonnateur) et autres, *Istoria limbii române*, Bucarest, 1968, pp. 32–40; G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Jassy, 1980, pp. 47–77.

ostrov, podmol, ponor, prăpastie, prund, răspântie, rovină, slatină, sloi, topliță, zănoagă, zăpodie; 2) phénomènes naturels: *beznă, vârtej.*

VI. *Mots relatifs au corps humain: ciolan, cârcă, crac, gârbă, gât, gâtlej.*

VII. *Mots relatifs à la vie sociale.* 1) Occupations: *gospodină, pogonici;* 2) coutumes, folklore: *basm, obicei, poveste.*

VIII. *Mots relatifs à la vie psychique.* 1) États d'âme, défauts: *groază, nădejde, nărav, ponos;* 2) parole: *poreclă, sfadă, sfat, veste, vrajbă, zvon;* 3) causalité, circonstances: *năpastă, necaz, noroc, pagubă, pricină, prilej, vină.*

B. Adjectifs. 1) Qualités et défauts physiques des hommes et des animaux: *bolnav, citov, pag, plăviu, pleșuv, schilav, sireap, zdravăn;* 2) qualités et défauts psychiques: *destoinic, dârz, groaznic, grozav, prieten, sfânt, treaz;* 3) attributs des objets et des phénomènes: *năprasnic, oblu, țeapăn.*

C. Verbes. 1) Actions concrètes: *covârși, doborî, dospi, dovedi, iscusi, izbândi, îndrăzni, nimeri, obloji, oborî, pândi, plămădi, potroși, prăsi, prăvăli, prii, zăpădi;* 2) mouvement: *grăbi, ivi, izgoni, prigoni;* 3) réactions et états du corps des êtres vivants: *clipi, năzări, obosi, odihni, osteni, zări, zâmbi;* 4) états d'âme: *deslușí, ispiti, pofti, râvni, sfii, zăpăci;* 5) verba dicendi: *crâcni, ocărî, răcni, porunci, șopti.*

D. Adverbes: *da, (în, din)potrivă, razna, tocma, (în) zadar*[1].

Quelques-uns de ces mots posent aussi un autre problème, celui de la synonymie avec les mots hérités du latin, les mots autochtones (d'origine thraco-dace) ou empruntés à d'autres langues. Bien entendu, cette synonymie peut être *notionnelle, stylistique* ou/et *territoriale*, par exemple:

1. *Substantifs.* a) Milieu naturel: *arină* (lat.) — *nisip* (v. sl.); *cale* (lat.) — *cărare* (lat.) — *drum* (gr.) — *colnic* (v. sl.) — *potecă* (bg.); *nea* (lat.) — *zăpadă* (dérivé de *zăpădi* < v. sl.) — *omăt* (ukr.); b) outils: *piuă* (lat.) — *dârstă*; c) règne animal: *fiară* (lat.) — *jivină* (v. sl.); *pasăre* (lat.) — *vrabie* (v. sl.); *purcel* (lat.) — *godac* (v. sl.); *rândunică* (lat.) — *lăstun* (v.sl.); *turmă* (lat.) — *cârd* (v.sl.; le mot se trouve aussi en mégléno-roumain) — *cireadă* (v. sl.) — *ciurdă* (< magy. < v. sl.); d) le corps humain: *grumaz* (autochtone) — *gât* (v. sl.); *picior* (lat.) — *crac* (v. sl.); *spate* (lat.) — *spinare* (lat.) — *gârbă* (v. sl.) — *cârcă* (v. sl.)

---

[1] Voir sur les problèmes sémantiques des emprunts vieux slaves: Mihăilă, *Împrumuturi...*, pp. 219–249 (avec des indications bibiografiques).

e) états d'âme, parole: *ceartă* (lat.) — *sfadă* (v. sl.) — *vrajbă* (v. sl.); *nume* (lat.) — *poreclă* (v. sl.); *spaimă* (lat.) — *frică* (gr.) — *groază* (v.sl.); *știre* (lat.) — *veste* (v. sl.).

2. *Adjectifs: lânced* (lat.) — *bolnav* (v. sl.); *sănătos* (lat.) — *zdravăn* (v. sl.) — *citov* (v. sl.).

Ces séries synonymiques font la preuve que la plupart des emprunts vieux slaves en roumain ne reflètent pas des innovations matérielles, mais ils sont le résultat du bilinguisme de longue durée. Ils ont contribué, comme d'autres emprunts aussi, à enrichir et nuancer du point de vue stylistique le vocabulaire roumain.

1980

ÎMPRUMUTURI BULGĂREȘTI ÎN SUDUL TERITORIULUI DACOROMÂN

„În comparație cu restul dialectelor limbii române, dialectul muntean are un număr mai mare de cuvinte de origine bulgară, turcă și romanică occidentală. Cuvintele de origine bulgară se datorează contactului mai strâns dintre vorbitorii acestui dialect și vorbitorii limbii bulgare" — scria prof. Ion Coteanu cu aproape două decenii în urmă, în prima sinteză de dialectologie românească[1].

Pornind de la aceste observații și luând în considerație datele mai multor hărți ale *Atlasului lingvistic român* și ale surselor lexicografice fundamentale, am putut confirma ulterior teza potrivit căreia, în afara împrumuturilor vechi slave (vechi bulgare), pătrunse în limba română în secolele IX–XI (parțial și XII), în sudul țării (Muntenia, Oltenia, Dobrogea, uneori și în zonele învecinate, spre vest sau spre nord) se întâlnesc o serie de cuvinte împrumutate din limba bulgară după secolul al XII-lea, ca urmare a relațiilor directe ale Țării Românești (și Moldovei) cu Bulgaria medievală, până la ocuparea acesteia de către turci (sfârșitul

[1] *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, p. 82; vezi și tabelul unor diferențe lexicale în subdialectele dacoromâne, la pp. 72–73. Diverse arii lexicale ce caracterizează aceste subdialecte fuseseră trasate cu câțiva ani înainte de E. Petrovici, în articolul *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român* (1954), reprodus în *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970, pp. 38–49; vezi, de asemenea, sintezele mai noi: B. Cazacu–R. Todoran, *Lexicul dacoromân (Trăsături specifice și arii lexicale)*, București, 1965; Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română*, București, 1975, pp. 178–187; Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, 1977, p. 170.

secolului al XIV-lea), iar mai târziu — a migrărilor izolate sau mai compacte de populație bulgărească la nordul Dunării. Cuvintele aparținând acestei grupe de împrumuturi pot fi determinate atât pe baza hărților ALR și NALR (în curs de publicare), a *Dicționarului limbii române* — tezaur (seria veche, DA, sub conducerea lui S. Pușcariu, și cea nouă, DRL, sub redacția acad. Iorgu Iordan, acad. Al. Graur și a acad. Ion Coteanu), a glosarelor regionale, cât și a trăsăturilor fonetice specifice bulgărești, de-a lungul întregii istorii a acestei limbi, respectiv în epoca de după secolul al XII-lea (de ex., în primul rând, vocalele denazalizate, în cuvinte ca: *potecă* < bg. *păteka*, cf. v. sl. *pǫtь* „drum", *teglici* < bg. *tegllč*, cf. v. sl. *tęgnǫti* „trahere, tendere"[1].

Dăm în continuare, lista unor astfel de împrumuturi bulgărești în sudul (și estul) teritoriului dacoromân, extrase din sursele indicate mai sus[2]:

cârstáș, crâstáș „1. unealtă de pescuit, formată dintr-o plasă prinsă de două nuiele, așezate în cruce; 2. grămadă de 13 snopi, așezați în cruce" (DA, GDO) (bg. *krăstaš* „obiect în formă de cruce", cf. scr. *krstaš* „idem"); *cobílă* „1. capră de lemn pentru transportarea plugului; 2. scaunul rotarului etc." (DA) (< bg. *kobila* „iapă"; în Banat *cóbilă* „cobiliță" < scr. *kobila*; în nord și est, *cobấlă* < ucr. *kobyla*); *cóbilíță* „coromâslă" (DA; ALRM, SN II 675) (< bg. *kobilica*); *cócină* „coteț pentru porci (sau găini)" (DA; ALRM, SN II 348; Petrovici, *Studii*, p. 77) (< bg. *kočina*; în Banat și zonele limitrofe, din scr. *kočina*); *colárnic* „scaun de înspițat roata carului" (GDO) (< **kolarnik*, cf. *kolarnica* „atelierul rotarului"); *copáie* „albie, covată" (DA) (< bg. *kopanja*; în Banat, *copáne* < scr. *kopanja*); *cópcă* „spărtură în gheața unui râu, unei bălți etc." (DA) (< bg. *kopka*); *crívină* „pădurice de arbori tineri spinoși, la cotitura unei ape" (DA) (< bg. *krivina*, la pl. *krivini* „loc cu cotituri"; *cúșniță, cújniță, cúzniță* „fierărie; vatra fierarului" (DA) (< bg. *kuznica*);

drópie „Otis tarda" (Tiktin, DRG) (< bg. *droplja*; în Mold., *dróchie* și *drófie* < ucr. *drofa*);

---

[1] Unele exemple au fost strânse în cartea noastră *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, 1973, pp. 41–46 (cu hărțile 19–23), precum și în articolul *Etimologicĕski beležki (27–34)*, în vol. *V pamet na prof. Stojko Stojkov*, Sofia, 1974, pp. 586–589 (cuvinte extrase din *Glosar dialectal. Oltenia*, de un colectiv sub conducerea prof. B. Cazacu, București, 1967, abrev. GDO).

[2] Utilizăm unele abrevieri adoptate în sintezele consacrate *Istoriei limbii române*.

iálovițǎ, iálomițǎ „vacă mare și grasă" (DA) (< bg. *jalovica*); *íglițǎ* „ac mare, undrea" (DA) (< bg. *iglica*); *isícǎ* „varietate de plop" (DA; GDO) (< bg. dial. *jasika*); *izláz* „pășune" (DA; ALRM SN I 203) (< bg. *izlaz* „loc de ieșire");

jupuí, jupí „a beli, a coji" (DA; ALRM, SN II 348) (< bg. *župja*);

lápovițǎ, lápǎvițǎ „ploaie amestecată cu zăpadă" (DA) (< bg. *lapavica*; paralel a pătruns în ar. *lápuvițǎ*, mgl. *lápǎvitsǎ, lápuvitsǎ*); *livádǎ* (și în est, DA; 1498: *livadea*; sъs *livezim*, pl. rom,. la dat. pl. slavon — DLRV) (bg. *livada* < ngr. λιβάδι);

mlácǎ „mlaștină" (DLR) (< bg. *mlaka*; în Banat, din scr. *mlaka*);

obór „țarc, staul; târg de vite" (și în est; DLR) (< bg. *obor*; paralel, a pătruns și în ar. *obór, ubór*);

plútǎ[1] „platformă plutitoare formată din trunchiuri de copac" (și în est; DLR) (< bg. dial. *pluta*); *plutǎ*[2] „1. variantă de plop, *Populus pyramidalis*; 2. liège" (DLR) (< bg. *pljuto*); *podnógi*, pl. „pedale (iepe la război" (ALRM, SN II 310; DLR) (< bg. *podnogi*, pl.); *pojár* „1. (înv.) incendiu; 2. arșiță; 3. rujeolă" (ALRM, I, 160, DLR) (< bg. *požar*); *postávǎ* „copaie; ladă în care curge făina la moară" (ALRM, SN II 191) (< bg. *postav* „copaie"); *potécǎ* „cărare" (Tiktin, DGR; DLR) (< bg. *pǎteka*); *pritocí, pretocí* „a transvaza (vin, zeamă de murături etc.)" (și în Mold.; Tiktin, DRG; DLR) (< bg. *pretoča*);

rálițǎ, rárițǎ „răritoare" (ALRM, SN II 10; DLR) (< bg. *ralica; rárițǎ*, sub influența verbului *a rărí*; paralel, a pătruns în mr. *rálitsǎ, ráritsǎ*); *rasól* „carne, pește sau legume fierte" (la origine, în apă sărată; DLR) (< bg. *razsol* „saramură; varză acră"); *rǎsádnic, rǎsálnic* „instalație pentru cultivarea răsadului" (și în est; DLR) (< bg. *razsadnik; rǎsádnițǎ, -álnițǎ, -ánițǎ*, cu schimbare de sufix); *rogojínǎ* „împletitură din rogoz sau din papură" (și în est; DLR) (< bg. *rogožina*); *rúdǎ* „neam" (și în est; ALRM, I 252; DLR) (< bg. *roda*);

samatóc „must care se trage de pe tescovină imediat după zdrobirea strugurilor" (GDO) (< bg. *samotok*, cf. scr. *samotok*); *samuráslǎ, samulástrǎ, samurástrǎ* (col.) „plante răsărite de la sine din semințe scuturate la strângerea recoltei", (grâu) *samurástru* (ALRM, SN II 203) (< bg. *samorasǎl, -sla*); *scopí* „a castra" (ALRM, SN II, 211) (< bg. *skopja*; paralel, a pătruns în megl. *scupés*, iar din scr. *škopiti* > ir. *ŝkopi*); *scrobí* „a apreta" (ALRM, SN II 296) (< bg. *skrobja*); *sporí* „a flecări, a discuta" (Candrea, DE; DEX)[1] (< bg. *sporja*; derivat românesc,

---

[1] Greșit tratat în cadrul aceluiași articol cu *spori* „a crește; a progresa" (< *spor*).

sporovăí); *steájer, stéjer* „par înfipt în mijlocul ariei" (ALRM, SN II 530 (< bg. *stežer*; paralel, pătruns în ar. *steájer*); *stroșí* „a zdrobi" (GDO) (< bg. *stroša*);

șípcă „bucată de lemn lungă și subțire" (DLR) (< bg. *šibka*);

teglíci „unealtă folosită de cojocari și de cizmari pentru a întinde pielea" (Candrea, DE) (< bg. *teglič*); *tígvă* „curcubetă; vas făcut din fructul curcubetei; (fig.) țeastă, craniu" (ALR, SN II 200) (< bg. *tikva*); *târnăcóp* „cazma" (ALR, SN I 27) (< bg. *tărnokop*);

zádcă, zátcă, zápcă „lemn cu care se întoarce sulul de dinapoi al războiului de țesut" (Tiktin, DRG; Candrea, DE; GDO) (< bg. *zadka*); *zăbránic* „văl negru (de doliu)" (Tiktin, DRG) (< bg. *zabradnik*); *zămârsí (a se ~)* „a se acri (despre unt)" (DGO) (< bg. *zamărsja se*); *zémnic* „pivniță, beci; bordei" (Tiktin, DRG; Candrea, DE; DEX; 1504: *Zemnicele* — DLRV) (< bg. *zemnik*).

Din cele aproape 50 de cuvinte enumerate mai sus, 2 sunt atestate în documentele slavo-române dinainte de 1521, în forme românizate (*livadă*, 1498; *zemnic*, 1504); celelalte apar fie încă din primele texte românești sudice din secolul al XVI-lea (de ex. *ciupi, rudă* — Coresi, 1581) sau de la începutul secolului al XVII-lea (*rogojină* — Moxa, 1620), fie în texte ulterioare, unele dintre el — având o circulație restrânsă — abia în zilele noastre (de ex.: *colarnic, zămârsi*, în Oltenia, 1967).

Iată în încheiere, grupele onomasiologice în care se încadrează aceste împrumuturi, cele mai multe din ele monosemantice în ambele limbi sau pătrunse în română cu un singur sens concret:

A. Substantive. I. Cuvinte referitoare la agricultură și cultura materială: *cârstaș, cobilă, cobiliță, cocină, colarnic, copaie, cușniță, igliță, livadă, obor, plută*[1], *podnogi, postavă, raliță, rasol, răsadnic, rogojină, samatoc, steajer, șipcă, teglici, târnăcop, zadcă, zăbranic, zemnic*.

II. Cuvinte referitoare la regnul animal și cel vegetal: *dropie, ialoviță, isică, plută*[2], *samurasla, tigvă*.

III. Cuvinte referitoare la natura înconjurătoare și fenomene ale naturii: *copcă, crivină, izlaz, lapoviță, mlacă, pojar, potecă*.

IV. Cuvinte referitoare la viața social: *rudă*.

B. Verbe denumind diverse acțiuni concrete: *ciupi, jupui, pritoci, scopi, scrobi, spori, zămârsi (a se ~)*.

Caracterul dialectal al celor mai multe din aceste cuvinte este evident, fapt confirmat de hărțile ALR și ALRM, pe care pot fi urmărite cu ușurință sinonimele teritoriale: astfel, *cobiliță* este sinonim cu *obraniță* (din scr., Banat) și *coromâslă* (din ucr., în nord-estul teritoriului

dacoromân); *pojar* „rujeolă" este sinonim cu *vărsat* (participiul verbului *a vărsa*, de origine latină, în Transilvania și centrul Munteniei), *pârpor* (din scr., în Banat) și *cori* (din ucr., în nord-est) etc.

Aparținând graiului muntean (unele și celui moldovean), o parte din aceste cuvinte au pătruns în limba literară (*ciupi, copaie, copcă, dropie, lapoviță, obor, plută*[1,2], *raliță–rariță, scrobi, șipcă* etc.), în timp ce altele, răspândite pe arii mai restrânse sau cu sensuri speciale, au rămas la nivel de cuvinte dialectale (*cârstaș, crivină, ialoviță, mlacă, samuraslă, zadcă, zemnic* și altele).

1980

CÂTEVA ETIMOLOGII ROMÂNEȘTI (pe marginea DLR)

În anii din urmă, am avut prilejul de mai multe ori să relevăm contribuția remarcabilă a academicianului Alexandru Graur, „cel mai bun etimolog al nostru din momentul de față“ — cum l-a caracterizat acad. Iorgu Iordan[1] —, la progresele uneia din cele mai dificile și mai complexe ramuri ale lingvisticii românești[2]. De la primul său articol, publicat acum 60 de ani, și până astăzi, bibliografia sa numără în acest domeniu zeci de studii, opt monografii și dicționare speciale, cel mai nou fiind *Cuvinte înrudite* (București, 1980) și, nu în ultimul rând, sute de contribuții — în cadrul comisiei pe care o conduce de peste 20 de ani — la etimologia cuvintelor din *Dicționarul limbii române* (DLR, Serie nouă), al cărui redactor responsabil este, alături de acad. Iorgu Iordan și acad. Ion Coteanu[3].

*

În rândurile ce urmează, ne propunem să discutăm, mai întâi, etimologia unui cuvânt românesc de origine veche slavă, răspândit pe întreg teritoriul limbii române, insuficient explicat în DLR, iar în continuare să precizăm originea bulgărească a câtorva cuvinte dialectale

---

[1] *Prefață* la: Al. Graur, *Scrieri de ieri și de azi*, București, 1970, p. 6.

[2] *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, 1973, pp. 105–106; *Împrumuturi vechi slave, comune dacoromânei și istroromânei*, SCL, XXXI, 1980, nr. 4 (Omagiu Al. Graur), p. 431; *Studii de lingvistică și filologie*, Timișoara, 1981, pp. 250–258.

[3] T. VI–IX și XI (unele în mai multe părți), literele M–R, Ș–T, București, Editura Academiei, 1965–1984 (publicarea continuă).

din zonele sudice ale țării[1], unele incluse în DLR, altele care vor fi cuprinse în volumele aflate în pregătire:

1. *A plămădí*, (reg.) *plomădí, plomodí* este cunoscut cu următoarele sensuri: „1. a pregăti un amestec de făină, apă și drojdie, în vederea preparării aluatului; a frământa aluatul; 2. (reg.) a pune la acrit (despre varză); a macera, a ține plante, fructe etc. într-un solvent, pentru a le dizolva părțile solubile; 3. (despre albine) a depune plămadă (ouă), pentru a se înmulți; 4. a purta rod și a da urmași, a zămisli" (în unele sensuri, și reflexiv: *a se ~*; DLR, VIII, 3, 787–788: cel mai vechi exemplu din *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, 1673)[2]. Pentru etimologia sa, dicționarele românești fac simple referiri (uneori cu „comp.") la v. sl. (mai exact, la slavon. mediobulg.) **помладити сѧ** „iuvenescere" (Mikl. Lex. 619), cu un exemplu din sec. al XVI-lea: „Wahrsch. slav. *pomladiti* in der (nicht bezeugten) Bedtg. «weich machen (a înmuia)», vgl. nslov. *mladiti* «(Obst) abliegen lassen (a lăsa (poamele) să putrezească)», serb. «(die Erde) lockern (a afâna pământul)», nslov. (nach Mkl. Et. Wb.) *mladina* «Bierwurze (must de bere)»" (Tiktin, 1181; cf. Cioranescu, nr. 6475); „Comp. v. sl. *pomladiti*" (Candrea, 950); „Slav. (v. sl. *pomladiti* «a întineri»)" (DLRM, 628; cf. DEX, 704); „Et. nec.; cf. v. sl. **po-mladiti*" (DLR, *s.v.*).

---

[1] Vezi, în legătură cu astfel de dialectisme: Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970, p. 39, 45 (harta 1); I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, p. 82; Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română*, București, 1975, p. 148, 185 (h. 26); Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, 1977, p. 170; G. Mihăilă, *Împrumuturi bulgărești în sudul teritoriului dacoromân*, SCL, XXXI, 1980, nr. 5, pp. 591–594.

[2] În continuare, utilizăm unele abrevieri din DLR, precum și din cartea noastră *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română* (București, 1960), la care adăugăm aici: Cioranescu = Al. Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, fasc. 1–7, Universidad de la Laguna, 1958–1966; Kluge–Mitzka = Fr. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprach*, 20. Aufl., bearbeitet von W. Mitzka, Berlin, 1967; Pokorny = J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I–II, Bern–München, 1959–1969; Skok = P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb, 1971–1974; Slovar = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, I–II, Ljubljana, 1970–1975 (publicarea continuă); Slov.-srb. = St. Škerlj, R. Aleksić, V. Latković, *Slovensko-srbskohrvatski slovar*, Ljubljana–Beograd, 1964; Vasmer–Trubaciov = M. Vasmer, *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, t. I–IV, Moscova, 1964–1973.

Calea indicată de Tiktin și reluată, pe scurt, de dicționarele ulterioare este corectă, însă datele etimologice invocate trebuie completate, iar baza lexico-semantică lărgită. Într-adevăr, sloven, *mladíti (se)* înseamnă: „1. pomladjivati (a întineri); 2. ostavljati vóce da ustoji; ustajati se (a lăsa poamele să putrezească; a putrezi); 3. močiti (konoplju ili lan) (a topi cânepă sau in)“ (Slov. - srb. 257); „молодить. омолаживать (a întineri); рождать. метать детенышей (a făta, a face pui)“ (Slov.-rus. 177; cf. și Slovar, II 799), iar *pomladíti (se)* — „podmladiti (a întineri)“ (Slov.-srb. 541); verbul sc. *mláditi*, în afara sensurilor cunoscute și larg atestate — „молодить. подмолаживать; обновлять (a întineri; a înnoi)“ (Tolstoi[3], 259) —, are și pe acela de „miješiti, mekšati (a frământa, a muia)“, consemnat în Rjčnik, VI, 822, cu un singur exemplu: „*Žene testo mlade...*“ (Femeile frământă aluatul..., *Proroci*, 81), iar *mláditi se* are sensul nu numai de „подмолаживаться. молодиться (a întineri)“, ci — ca și în slovenă — și pe acela de „рожать детенышей (о животных — a făta)“ (Tolstoi[3], 259; Rječnik, *l.c.; pomláditi* înseamnă numai „подмолодить. омолодить. сделать молодым (a întineri)“; Tolstoi[3], 407, Rječnik, X, 689); în rusă, *молодить* are sensul de „послащать напитки (a îndulci băuturi)“ Vasmer–Trubaciov, II, 644; cf. *молодь* „пена на молодом пиве (spumă de bere în fermentație)“), iar *подмолодить* — „подсолодить (пиво) (a prepara berea)“), *замолаживать* — „приводить в брожение пиво. мед (a face să fermenteze berea, mierea)“ (Preobrajenski, I, 550).

Așadar, aceste sensuri păstrate în cele trei limbi explică înțelesurile verbului românesc, ele însele fiind vechi, căci sl. com. **moldъ* (v. sl. **младъ**, bg. *млад*, scr. *mlad*, sloven. *mlad*, rus. *молодой*, pol. *młody*, ceh. *mladý* etc.) este înrudit cu v.g.s. (vechi german superior) *malz* „moale“ și „drojdie“, v. saxon și v. island. *malt* „Malz“ etc. (Vasmer–Trubaciov, *l. c.*; Machek, 367: „puvodně znamenalo nikoli «mladý věkem» (...) nýbrž «jemný, mekký»... (la început nu însemna «tânăr» (...), ci «moale» ...)“; alte indicații etimologice la Berneker, II, 70–72; Skok, 438–439[1]; Kluge–Mitzka, 457; Pokorny, I, 718: i.e. **meld-*, **m(e)le-d-*, **mldu-*, **m(e)l-dui-* „weich, moale“).

Vom spune, deci, că rom. *a plămădi, plomădi, plomodi* reprezintă o formă metatezată din **a pomladi*, **pomlădi*, care, la rândul ei, provine din v. sl. **po-mladiti*, cu sensuri apropiate de cele menționate mai sus în

---

[1] *Mladină* „Bierwürze“, citat de autor, nu există însă în românește, ci a nimerit între fișele sale din indicațiile etimologice ale lui Tiktin, reproduse mai sus.

slovenă, sârbocroată și rusă. „Veriga semantică intermediară“[1] este prezentă în adjectivul v. sl. **младъ**, care înseamnă nu numai „молодой, jung (tânăr) (de homine et aetate)“, ci și „свежий, frisch (proaspăt) (de arboribus et herbis)“[2], „νεαρός, recens (de caseo)“, de ex.: **млады сыры** — νεαρά τυρία (Supr. 291,7 sq. — in hac notione exh.; Lexicon, II 218–219).

Ca și în alte câteva cazuri, limba română păstrează, deci, un arhaism lexico-semantic dispărut în limba bulgară (căci bg. *младея. ~ се* înseamnă „ставам, изглеждам млад (a deveni, a arăta tânăr)“, *помладея се* — „да се младея малко нещо, късо време (a întineri puțin)“, iar *подмладея* — „направям някого да стане като млад (a face pe cineva să întinerească)“ — Gherov, III 73, IV 157; BTR², 463, 676), dar prezent încă în slovenă, sârbo-croată și rusă.

II. Cuvintele dialectale de mai jos au fost extrase din *Glosar dialectal. Oltenia*, întocmit sub conducerea lui B. Cazacu (București, Editura Academiei, 1967, XLVIII + 130 p.), pe baza textelor culese pentru *Arhiva fonogramică a limbii române* (AFLR) și tipărite parțial în volumul *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacția lui B. Cazacu (București, Editua Academiei, 1967), precum și a cuvintelor notate ocazional — în afara chestionarului — de anchetatorii *NALR. Oltenia*[3]. Autorii au inclus în *Glosar*: 1) elemente lexicale și frazeologice regionale — a) neînregistrate în alte lucrări lexicografice, b) semnalate în alte regiuni; 2) cuvinte cu sensuri speciale în graiurile oltenești; 3) variante fonetice ale unor cuvinte cunoscute; 4) variante morfologice ale unor cuvinte cunoscute[4].

Cuvintele selectate le cităm în forma inițială și în cea consemnată în texte (cu indicarea paginii din glosar); în continuare, menționăm numărul de ordine al localității sau localităților în care au fost înregistrate[5], sensul,

---

[1] Vezi R.A. Budagov, *О так называемом „промежуточном звене“ в смысловом развитии слов*, în *Сборник статей по языкознанию... академику В. В. Виноградову*, Moscova, 1958, pp. 73–85.

[2] Cf. bg. *младина* „младо дърво; млад човек“ (Gherov, III, 71), pătruns în rom. *mlădiță*.

[3] *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni. Oltenia*. Întocmit, sub conducerea lui B. Cazacu de T. Teaha, I. Ionică și V. Rusu, vol. I–IV, București, Editura Academiei, 1967–1984.

[4] Vezi *Prefața*, semnată de B. Cazacu, pp. V–XI.

[5] Numerele: 919 — Lăpușata (jud. Vâlcea), 923 — Turburea (jud. Gorj), 950 — Corcova (jud. Mehedinți), 952 — Gârbovu (jud. Gorj), 968 — Verbița, 974 — Galicea Mare, 975 — Maglavit, 976 — Ciupercenii Vechi, 977 — Desa, 979 — Urzicuța, 983 — Malu Mare, 988 — Radomiru, 989 — Mârșani, 991 — Amărăștii de Jos (jud. Dolj), 993 — Studina, 996 — Orlea (jud. Olt).

așa cum a fost glosat de autori (el corespunde, de regulă, cu cel al etimonului bulgar sau e foarte apropiat de acesta), și, în cazurile necesare, reproducem segmentul de text în care a fost înregistrat. Acestea sunt cuvinte răspândite, mai ales, în sudul Olteniei, în apropierea Dunării și a teritoriului bulgăresc; numai câteva au fost notate în partea de nord-vest, a Olteniei, dar originea bulgară e dovedită, credem, de forma și sensul lor. Cu toate acestea, alături de etimoanele bulgare, citâm cu „cf." și cuvintele corespunzătoare sârbo-croate, atunci când le-am găsit în izvoarele lexicografice fundamentale.

1. *Cârstáș: cârstáși* (p. 22), 919, „grămezi făcute pe câmp, de obicei, din 13 snopi". Provine din bg. *кръстáш*, reg. „obiect în formă de cruce" (Mlad. BTR, I, 1099; Gherov–Pancev, Dop., 180); cf. scr. *kȑstaš*, cu diverse sensuri concrete (Rječnik, V, 638). În forma *crâstáș, cristaș* sau *cârstáș* și cu sensul „unealtă de pescuit, formată dintr-o plasă prinsă de două nuiele, așezate în cruce", cuvântul e cunoscut de mult în Banat, Oltenia și Dobrogea (Constanța). În prima regiune provine din sârbo-croată, în celelalte două din bulgară (vezi DA I, II, 882, cu mai multe atestări, cea mai veche în *Răspunsurile la Chestionarul lui B.P. Hasdeu* — dar cu explicație etimologică prea generală: „Derivat din slav *krĭstŭ* «cruce». Cf. *crâsnic*"; vezi și Șăineanu, 107; Candrea, 287; Scriban, 297).

2. *Colárnic* (p. 25), 979, „scaun de înspițat roata carului" (neînregistrat în DA). Provine din bg. **коларник*, cf. *коларница* „atelierul rotarului" (Mlad. BTR, I, 1050); cf. scr. *kölarnica* „idem" (Rječnik, V, 183).

3. *Isícă* (p. 48), 991, „varietate de plop"; varianta fonetică *osícă* a fost înregistrată în localitățile Dumitrești — Drăgășani (ALR I, pct. 805) și Pietroșani, jud. Teleorman (ALR I, pct. 922), precum și în Râmnicu Vâlcea[1]. Ambele forme provin din bg. reg. *ясúка*, resp. *осúка* „plop tremurător, *Populus tremula*" (Gherov, III, 384; V, 619; Mlad. Et., 388, 704; BTR, 506, 970; pentru etimologie vezi și: Berneker, I, 31–32; Vasmer–Trubaciov, III, 159: *осúка*; cf. scr. *jàsika* „idem", Rječnik, IV, 480; Skok, I, 759).

Cu acest prilej, putem corecta sensul care a fost atribuit acestui cuvânt în DA, II, I, 899: „plantă cu miros plăcut"[2], pe baza unui citat din

---

[1] Vezi *Lexic regional*, red. coord. Gh. Bulgăr, București, Editura Academiei, 1960, p. 83; DLR, VII, 2, 339, unde se dă greșit etimologia: „Din ucr. *осика*".

[2] Etimologia e lipsită de certitudine: „Poate din bulg. *osika*, nume de plantă, cf. și *sică*".

N. Păsculescu, *Literatură populară românească* (București, 1910, p. 166; vezi *Glosar*, p. 352). Într-adevăr, din versurile:

Este-o casă mare
Cu nouă uscioare,
Cu ferestre-n soare,
Uși de isică,
Ferestre de sticlă,

înregistrate în Celei, jud. Olt, lângă Dunăre, nu poate fi dedus în nici un caz sensul de mai sus, atribuit de culegător (cum pot fi făcute ușile dintr-o „plantă cu miros plăcut"?). E vorba, evident, de o „varietate de plop".

4. *Samatóc* (p. 98), 968, 974, 975, 979, „must care se trage de pe tescovină imediat după zdrobirea strugurilor". Cuvântul mai fusese înregistrat de C.S. Nicolaescu-Plopșor, *Ceaur. Povești oltenești* (Craiova, 1928, p. 82, 144; inclus în DLR, ms). Provine din bg. *самото́к* „suc de struguri, ce curge înainte de presare" (BTR, 767; Gherov, V, 116); cf. scr. *samòtok* „idem" (Rječnik, XIV, 583).

5. *Stroșí (a ~)* „a zdrobi": *stroșim* (p. 98, v. s. *samatoc*), 975. Ex.: (Strugurii), *după ce-i* **stroșim** *în hârdaie, îi punem într-o putină mai mare*. Provine din bg. *строшá* „a fărâma, a zdrobi" (BTR, 833; Mlad. Et., 613; Gherov, V, 270); cf. scr. *stròšiti* „a fărâma" (și alte sensuri; Rječnik, XVI, 765–766; Skok, III, 507). Cf. și derivatul românesc *stroșitór* (p. 107), 952 „mașină manuală pentru zdrobit strugurii" (< *stroși* + suf. *-tor*).

6. *Troșíe* (p. 117), 977, „murături": *Le zice și murători, le zice și* **troșiie**, *dă mul(t) le-a zâs* **troșiie**, *n-a zâs murători*. Cuvântul a mai fost înregistrat anterior (încă la sfârșitul secolului trecut) în Oltenia, Banat și chiar în sud-estul Munteniei — după cum consemnează acum DLR, XI, 3, p. 675 (apărut în 1983) — în formele *trușíe* (considerată, pe drept cuvânt, de bază) și chiar *túrșie* (în Banat, ALR II/29) —, cu sensurile „2. (Ban., Olt.) magiun, marmeladă; 3. putină (în care se păstrează struguri conservați în must); (prin s.-e. Munt.) struguri conservați în vin; 4. (prin n.-e. Olt.) vas în care curge țuica; vas în care se mulg oile". Așadar, cum am indicat în DLR, *s. v., trușíe, troșíe*, provine din bg. *трушúя*, variantă fonetică a lui *туршúя* „murături" (< turc. *turșu*; Mlad. Et., 640, 643; Gherov, V, 361; BTR, 879), iar forma bănățeană *túrșie* (cu accentul pe prima silabă) din scr. *tùršija* (Skok, III, 527).

7. *Zămârsí (a se ~): să sămârséște* (p. 127), 923, „(despre unt) se acrește". Ex.: (Untul) **să zămârsăște** *puțân, capătă puțână acreală*. Provine din bg. *замърсá се* „a se murdări" (BTR, 196; S.B. Bernstein,

Болгарско-русский словарь, Moscova, 1966, p. 177); cf. scr. *zamŕsiti* „a face dezordine“ (Skok, II, 470).

*

Constatăm, așadar, că în special etimologia împrumuturilor populare trebuie să se bazeze pe cunoașterea cât mai exactă a răspândirii lor pe teren, pe luarea în considerație a celor mai vechi atestări (chiar dacă nu sunt atât de îndepărtate în timp), a variantelor fonetice și a diverselor sensuri, stabilite cu cât mai multă exactitate. În acest fel pot fi aduse corecțiuni sau completări etimologiilor mai vechi, uneori incomplete, aproximative sau de-a dreptul greșite, ca să nu mai vorbim de faptul că „încă nu s-au descoperit etimologiile tuturor cuvintelor (în particular vorbind, multe cuvinte românești își așteaptă încă explicarea)“ — după cum sublinia încă acum mai bine de douăzeci de ani acad. Al. Graur. Căci, pentru a încheia tot cu cuvintele D-sale: „Adesea există mai multe ipoteze între care suntem siliți să alegem, și pentru aceasta trebuie să revizuim noi înșine felul cum au fost stabilite. Prin urmare, nici un lingvist nu are dreptul de a accepta orbește ipotezele anterioare și nu se poate dispensa, dacă nu de a prezenta personal etimologii, cel puțin de a se pronunța asupra celor prezentate de alții“[1].

1985

---

[1] *Etimologii românești*, București, 1963, p. 8.

ECOURI ALE ALFABETULUI CHIRILIC ÎN LITERATURA ROMÂNĂ DIN SECOLUL AL XIX-LEA ȘI DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Profesorul Liviu Onu, a cărui îndelungată activitate științifică și didactică a început acum aproape șase decenii, în 1939, sub îndrumarea lui Sextil Pușcariu, la Universitatea din Cluj și la Muzeul Limbii Române, și-a atras recunoștința confraților și a tineretului studios prin contribuția remarcabilă la prima *Istorie a limbii române literare*, vol. I — *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, alături de Alexandru Rosetti și Boris Cazacu (ediția 1, București, 1961; ediția a 2-a, revăzută și adăugită, 1971), ca și printr-o serie de exegeze și ediții din opera marilor cronicari din secolul al XVII-lea.

Cum prin aceste cuprinzătoare preocupări filologico-lingvistice respectatul profesor s-a aplecat asupra a numeroase texte scrise sau imprimate cu litere chirilice, din secolul al XVI-lea până în epoca modernă, transcriindu-le cu multă scrupulozitate științifică, ne îngăduim ca în aceste pagini omagiale să comentăm câteva din referirile la denumirile lor tradiționale în operele unor mari scriitori din perioada trecerii la alfabetul latin în cultura românească. Înainte însă de aceasta, considerăm necesar să enumerăm literele chirilice (provenite, în epoca imediat următoare lui Constantin-Chiril și Metodie, în cea mai mare parte, din cele grecești majuscule, iar câteva, din cele glagolitice simplificate), în ordinea stabilită de tradiție și consemnată în gramaticile și dicționarele limbii slave vechi. Reamintim că această ordine urmează, în linii mari, pe cea din alfabetul grecesc, din ale cărui litere minuscule modificate a realizat Constantin-Chiril, în preajma anului 863, alfabetul glagolitic, îmbogățit cu o literă din cel ebraic și cu câteva reprezentând stilizări ale unor simboluri grafice creștine[1].

---

[1] Vezi, între altele: Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862–1865; *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, redactori principali Josef

Însoțind literele chirilice de transcrierea internațională în alfabet latin (cu unele precizări decurgând din ortografia românească), adăugăm denumirile lor tradiționale în limba slavă veche (cu traducerea în română), cu atât mai mult cu cât unele s-au păstrat până astăzi în tradiția noastră culturală:

А = *a*: **азъ**, azъ „eu“

Б = *b*: **боукы**, *buky* „literă“, poate pl. „litere“ (în slavona mediobulgară și sârbă: **боуки**, **бȣки**, *buki*)

В = *v*: **вѣдѣ**, *vĕdĕ* „știu“ (formă arhaică față de **вѣмь**, *vĕmь*)

Г = *g*: **глаголи**, *glagoli* „spune“ (imperativ, pers. 2 sg.)

Д = *d*: **добро**, *dobro* „bine“

Є, Ѥ = *e*, *je* (rom. *ie*): **ѥсть**, *jestъ* „este“

Ж = ž (rom.) *j*): **живѣте**, *živĕte* „trăiți“ (imperativ, pers. 2 pl.)

Ѕ = *dz*: **Ѕѣло**, *dzĕlo* „foarte“

З = *z*: **земля**, *zemlja* „pământ“

И = *i*: **иже**, *iže* „care“ (pron. relativ)

І = *i*: І „și“ (mai târziu au apărut **й**, după vocale, și ї, mai ales înainte de Є, И)

К = *k*: **како**, *kako* „cum“

Л = *l*: **людиѥ**, *ljudije* „oameni“

М = *m*: **мыслите**, *myslite* „gândiți“ (indicativ prezent sau imperativ, pers. 2 pl.; în slavona mediobulgară și sârbă: **мислите**, *mislite*)

Н = *n*: **нашь**, *našь* „al nostru“

О = *o*: **онъ**, *onъ* „acela“

П = *p*: **покои**, *pokoi* „liniște“

Р = *r*: **рьци**, *rьci*, „zi, spune“ (imperativ, pers. 2 sg.)

С = *s*: **слово**, *slovo* „cuvânt“ (în slavona sârbă, și „literă“)

Т = *t*: **твръдо** *tvrъdo* „tare“ (în slavona rusă, răspândită în secolul al XVII-lea și în Serbia: **твердо**, *tverdo*)

Kurz, Zoe Hauptová, Fr. V. Mareš, I–IV, Praga, 1958–1997; Pandele Olteanu, Gheorghe Mihăilă, Lucia Djamo-Diaconiță și alții, *Slava veche și slavona românească*, București, 1975, pp. 21–28; Damian P. Bogdan, *Paleografia româno-slavă. Tratat și album*, București, 1978; Emil Vârtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, 1968; *Кирило-Методиевска енциклопедия*, t. I–II, redactor principal Petăr Dinekov, Sofia, 1985–1995, în particular articolele *Абецедар* de Boriana Velceva (pp. 20–27) și *Азбуки* de Petăr Ilcev (pp. 34–49); *Граматика на старобългарския език*, redactor principal Ivan Duridanov, Sofia, 1993, în particular capitolul despre *Grafie*, aparținând aceluiași P. Ilcev (pp. 41–52).

ОУ, 8 = *u*: оукъ, *ukъ* „învățătură"
Ф = *f*: фрътъ, *frъtъ* (în slavona rusă фертъ, *fertъ*; n-are sens)
Х = *ch* (rom. *h*): хѣрь, хѣръ, *chěrь*, *chěrъ* (n-are sens)
Ѡ = *o*: ѿтъ, *otъ* „de la"
Ш = *š* (rom. *ș*): ша, *ša* (n-are sens)
Ц = *s* (rom. *ț*) ци, *ci* (n-are sens; cf. însă ции „care", pl. masc.)
Ч = *č* (rom. *ce, ci*): чръвь, *črъvь* „vierme" (în slavona rusă: червь, *červь*)
Щ = *št (rom. șt)* ща, *šta* (n-are sens)
Ъ = ъ (rom. *ă* foarte scurt; transcris tradițional prin *ŭ*; în slavonă, în poziție neintensă, în particular finală, fără valoare fonetică): ѥръ, *jerъ* (n-are sens)
ЪІ, ЪИ, ЬІ, = *y* (rom. *â, î*): ѥры, *jery* (n-are sens)
Ь = ь (*e*[i] foarte scurt; transcris tradițional prin *ĭ*; în slavonă, în poziție neintensă, fără valoare fonetică) ѥрь, *jerь* (n-are sens)
Ѣ = *ě* (rom. *ea*): ѣть, *ětь* (n-are sens)
Ю = *ju* (rom. *iu*)
ꙗ = *ja* (rom. *ia*)
Ѧ = *ę* (*e*[n], *e* nazalizat): ѧ съ, *ęsъ* (n-are sens)
Ѫ = *ǫ* (*o*[n], *o* nazalizat): ѫсъ, *ǫsъ* (n-are sens)
Ѩ = *jǫ* (*io*[n])
Ѭ = *ję* (*ie*[n])
Ѯ = *ks*: ѯи, *ksi* (din gr.)
Ѱ = *ps*: ѱи *psi* (din gr.)
Ѳ = *th*: Ѳита, *thita* (din gr.)
Ѵ, V = *i*, uneori *u*: ѵжица, *ižica* (diminutiv ad-hoc de la иже, *iže* „care").

Reamintind faptul că numele literelor grecești reprezintă adaptări fonetice ale celor feniciene (având sensuri decurgând din numele obiectelor redate cândva prin pictograme), P. Ilcev, coautor la cele două sinteze citate în prima notă, subliniază că, în schimb, denumirile literelor slave reprezintă, de regulă, cuvinte ce încep cu acestea (doar ъ, ы, ь marchează sfârșitul unor complexe sonore). Judecând după unele informații din texte slave vechi și slavone, în particular din succintul tratat *Despre litere* al călugărului Hrabr, de la începutul secolului al X-lea, s-ar părea că numele literelor au apărut destul de timpuriu. Cel mai vechi abecedar cuprinzând litere glagolitice, însoțite de denumirile lor (notate cu litere latine, în scriere gotică, pe alocuri în redări aproximative), pare a fi fost *Abecenarium bulgaricum*, notat pe un manuscris latin ce se păstra

la Biblioteca Națională din Paris (nr. 2340), fiind reprodus de René Prosper Tassin și Charles François Toustain, în *Traité de diplomatique*... (Paris, 1750, pl. III, anexă la p. 703 și p. 708), iar mai târziu, împreună cu denumirile, de B. Kopitar, în facsimil pe cât posibil exact, în *Glagolita Clozianus* (Viena, 1836, pl. I). Din păcate, manuscrisul a dispărut înainte de 1910, astfel că vechimea notării, deși foarte probabilă, nu mai poate fi verificată[1].

Mijloc mnemotehnic de învățare a literelor, denumirile lor, în succesiunea menționată, formează pe alocuri scurte propoziții, precum cele de la început: **Азъ боукы естъ вѣдѣ** „Eu literă știu", sau poate, chiar: „Eu litere știu"[2]; **Глаголи: добро** „Spune: bine este"; **Живѣте ѕѣло** „Să trăiți foarte (mult)". Sau mai încolo: **Людие, мыслите** „Oameni, gândiți"; **Рьци слово** „Spune cuvântul" etc. Accentuând pe alocuri, în interpretarea noastră, ideea formulată de P. Ilcev, ținem în același timp seama de circumspecția sa: „E greu să se stabilească dacă aceste construcții sunt primare sau, ceea ce este mai probabil, s-au format mai târziu. Fără îndoială, unele denumiri au suferit schimbări — unificări, normalizări, reinterpretări etc."[3]

---

[1] Vezi V. Jagić, *Глаголическое письмо*. în: *Энциклопедия славянской филологии. Выпуск 3. Графика у славян*, St.-Petersburg, 1911 (Reproducere fotomecanică, Leipzig, 1972), pp. 135–137, pl. VII, 16 (după Kopitar); M. Rešetar, *Zum ältesten slavischen Alphabet*, „Archiv für slavische Philologie", Bd. 35, Berlin, 1913, pp. 62–67; Boreana Velceva, *art. citat* în prima notă (cu o bogată bibliografie și o nouă reproducere, în ultimă instanță, după Kopitar, la care a recurs încă I. Venelin [1802–1839], în lucrarea publicată postum, sub îngrijirea lui M.P. Pogodin, „*Древние и нынешние болгаре*..., t. II, Moscova, 1841, pp. 197–198; B.A.R. nu posedă însă t. I, apărut în 1829, la care face referire cercetătoarea bulgară, menționând exact paginile 197–198, astfel că n-am putut verifica afirmația dânsei că primul facsimil a fost publicat de slavistul ucrainean, originar din Maramureșul istoric, pe numele lui adevărat *Huța*[Гуца] — *Georgius Hutza*, școlit, între altele, la liceul episcopal din Satu-Mare; tot postum a fost publicată prima colecție de documente slavo-române, extrem de prețioasă pentru noi; *Влахо-болгарские или дако-славянские грамоты*, St.-Petersburg, 1840; vezi: Tamara Baițura [Байцура], *Юрий Іванович Венелін*, Bratislava–Prešov, 1968; Onufrie Vințeler, *Iuri Ivanovici Venelin și România*, Rsl, XIII, 1985, pp. 279–293).

[2] Vezi discuția privind posibilitatea ca în epoca arhaică aceasta să fi fost nu numai forma de nominativ, ci și de acuzativ singular și, poate, chiar de acuzativ plural, în capitolul scris de Vl. Georgiev, *Declinarea substantivelor* din *Граматика*..., citată în prima notă, pp. 163–164.

[3] *Ibidem*, pp. 44–45.

În orice caz, în acest fel putem explica transmiterea lor din generație în generație, în mediile cărturărești și școlare din țările slave, iar de la un moment dat și în țara noastră. Astfel, după primele glosare slavo-române, probabil de la sfârșitul secolului al XVI-lea, și după primele lexicoane — prelucrări ale *Lexicului slavo-rus* al lui Pamvo Berânda (Kiev, 1627), începând cu cel al lui Mardarie Cozianul (1649), sunt semnalate cele dintâi încercări gramaticale slavo-române, atribuite lui Staicu grămăticul din Târgoviște, în jurul anilor 1660–1670. Ba, mai mult, la 1697, Antim Ivireanul retipărea la Snagov *Gramatica slavonă* a lui Meletie Smotrițki (Evie, 1619; Moscova, 1648), în care expunerea începea cu enumerarea literelor (dar nu și a denumirilor), iar mai târziu, la 1755, tipografia din Râmnicu-Vâlcea o reproducea încă o dată, la cererea mitropolitului sârb Pavel Nenadović[1].

Este interesant de observat că la doi ani după ediția lui Antim Ivireanul, colaboratorul său Mihail Iștvanovici imprima la Alba-Iulia (Bălgrad) o primă *Bucoavnă, ce are în sine deprinderea învățăturii copiilor de carte...* (1699), urmată la o jumătate de secol de cea de la Râmnic (1749), intitulată *Bucoavnă pentru învățătura pruncilor...*, „prin diorthosirea lui Lavrentie ieromonahul Dimitrievici, de Constantin Athanasievici tipograful"; apoi, curând, de *Bucvar sau începere de învățătură celor ce vor să învețe carte cu slove slovenești*, tipărită la Iași, sub îngrijirea mitropolitului Iacob Putneanul (1755), și de altele, retipărite mereu, chiar până la 1870 (Sibiu). În acestea, literele chirilice sunt doar enumerate, fără denumirile lor tradiționale, după care urmează exemple de silabisire, rugăciuni și alte texte scurte de edificare moral-religioasă[2]. Tot astfel le întâlnim în *Gramatica rumânească* a lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, alcătuită în 1755 — prima expunere sistematică (B.A.R., ms. rom. 583), editată abia în anii din urmă, cu studiu introductiv și

---

[1] Vezi detalii și indicații bibliografice în cartea noastră, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, pp. 53–54, 307–324. Cele două reeditări ale *Gramaticii* lui Smotrițki sunt descrise în *Bibliografia românească veche* de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, t. I, București, 1903, nr. 109, pp. 351–354, respectiv în t. II, 1910, nr. 295, p. 132.

[2] Vezi Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești* (1926), ediție îngrijită de Octav Păun..., București, 1975, pp. 25–110; cele trei bucoavne menționate sunt descrise în BRV, I, nr. 113, pp. 369–370 (și în t. IV, de Ioan Bianu și Dan Simonescu, 1944, pp. 209–210), respectiv II, nr. 265, pp. 107–108, și nr. 294, pp. 130–132.

glosar, de N.A. Ursu (București, 1969: Partea 1. *Pentru ortografie*, pp. 12–16) —, ca și în cea dintâi gramatică tipărită în limba națională, *Observații sau băgări-dă-seamă asupra regulelor și orânduelelor gramaticii rumânești* a lui Ianache (Ienăchiță) Văcărescu (Râmnic, 1787; *Pântru slove și împărțeala lor*, pp. 13–16; ediția a 2-a, Viena, același an, pp. 2–5)[1], în care capitolul de grafie și fonetică este augmentat cu considerații privind tipurile de vocale, consoane, diftongi etc.

Spre deosebire de aceste bucoavne și prime manuale, încă pe la 1716, Dimitrie Cantemir reproducea în *Descrierea Moldovei*, în locul literelor propriu-zise denumirile acestora, în grafie latină, cu unele elemente de ortografie polonă *(Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*... Cu o notă asupra ediției de D.M. Pippidi, București, Editura Academiei, 1973: Pars tertia, Caput V. *De litteris Moldavorum*, p. 370; adăugăm între paranteze drepte literele chirilice corespunzătoare):

„Numerantur enim hodie, cum prosodicis quibusdam orthographicis notis, 47:

As [а]
Buki [б]
Vede [в]
Glagol [г]
Dobro [д]
Iest [є]
E [е]
Zivete [ж]
Dzialo [ѕ]
Zemle [з]
Ize [и]
I [і]
Kako [к]
Liude [л]
Mislete [м]
Nasz [н]
On [о]
Pokoi [п]

[1] Ambele ediții sunt descrise în BRV, II, nr. 516 și 517, pp. 318–321; textul primei ediții, complete, a fost retipărit cu litere latine în volumul: Poeții Văcărești (Ianache, Alecu și Nicolae), *Opere*, ediție critică... de Cornel Cârstoiu, București, 1982 (vezi pp. 94–95).

Hyrtzi [ρ]
Slovo [с]
Tfert [т]
Uk [оу]
U [ȣ]
Ferta [ф]
Fita [ѳ]
Chier [χ]
Hier [χ]
Ier [ъ]
Iri [ы]
Iert [ь]

olim vocem, quae in consonantem desinebat, semper claudebat, hodie autem Moldavi eius loco utuntur signo suprapositio, ut in ipsa voce jert (acesta încheia totdeauna un cuvânt care se termina în consoană, astăzi însă moldovenii folosesc în locul lui un semn pus deasupra ['], ca în cuvântul iert).

Ot [ѿ]
O [ѡ]
Ci [ц]
Czerve [ч]
Sze [ш]
Szta [щ]
Iat [ѣ]
Ie [ѥ]
Inia [ї]
Iako [ꙗ]
Iu [ю]
Xi [ѯ]
Psi [ѱ]
Titla [~]
Dze [ѵ]".

Peste un secol, în *Temeiurile gramaticii românești*, alcătuite în ultimii ani ai vieții celui de-al patrulea corifeu al Școlii Ardelene, Ion Budai-Deleanu enumeră, în capitolul *Pentru ortografie* (B.A.R., ms. rom. 2425 și 2426, cca 1815–1820, reprodus în *Scrieri lingvistice*, text stabilit și glosar de Mirela Teodorescu, introducere și note de Ion Gheție, București, 1970, pp. 102–109), literele chirilice, „împrumutate de la sloveni", și în același timp precizează: „La aceste au adaus alcătuitorii

slovelor acestora spre românie încă ale sale doao, adecă și ↑ ↑ și Ų ų“[1]. Urmează detalii privind *Numele și pronunția lor*, inclusiv faptul că sunt „prefăcute“ din cele grecești. Renunțând la comentarea acestor detalii, reproducem mai jos (cu unele precizări strict necesare) denumirile slovelor chirilice așa cum apar ele la acest premergător al lingvisticii române moderne, cu atât mai mult cu cât vor fi evocate mai târziu, integral sau parțial, în câteva opere literare clasice sau mai puțin cunoscute: în celebra *Prefață* la *Gramatica românească* a lui Ion Heliade Rădulescu (Sibiu, 1828); în savuroasa „amintire din juneţe“ a lui Constantin Negruzzi, *Cum am învățat românește* („Curier de ambe sexe“, Periodul I, nr. 22, 1838, pp. 337–343); în poezia satirică *Slovele chiriliene* a lui Dimitrie Bolintineanu („Românul“, an. II, nr. 45, 9/21 iunie 1858, p. 179), pe când Eforia instrucțiunii publice din București inițiase discuțiile privind reforma ortografiei; în nuvela cu elemente autobiografice, *Budulea Taichi*, a lui Ioan Slavici („Convorbiri literare“ an XIV, nr. 3, 1 iunie 1880, pp. 93–110, și nr. 4, 1 iulie, pp. 136–152); în *Scrisoarea IV* către Vasile Alecsandri a lui Ion Ghica, intitulată *Școala acum 50 de ani* (aceeași revistă și același an, nr. 6, 1 septembrie, pp. 209–216), adesea reprodusă în manuale și antologii; în Partea I a *Amintirilor din copilărie* ale lui Ion Creangă, operă clasică a literaturii române (interesant de subliniat că a fost tipărită în același an de apariție, XIV, al revistei junimiste, nr. 10, 1 ianuarie 1881, pp. 365–376); în sfârșit, într-o evocare mai puțin cunoscută a scriitorului autodidact I.C. Vissarion, în care acesta recurge la amintirile bunicului său, cel care l-a crescut, către sfârșitul secolului al XIX-lea: *Cartea la 1848* („Flacăra“, 1914, nr. 48–49, pp. 388–389).

Revenind la I. Budai-Deleanu, observăm că, după enumerarea celor 42 de litere chirilice, spiritul său metodic l-a determinat să adauge precizări de natură grafică și fonetică, precum și numele fiecăreia dintre ele (cu unele omisiuni întâmplătoare): **а** — *az*; **б** — *buche*; **в** — *vede*; **г** — *(omis)*; **д** — *dobro*; **є** — *iest*; **ж** — *jivite* (imperativ, pers. 2 pl., cu reflexul *i* din ucraineană); **з** — *zemle*; **и** — *ije*; **ї** — *i*; **к** — *kako*; **л** —

[1] Vezi, de asemenea: Ion Gheție, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, București, 1966; în legătură cu originea și valoarea fonetică a acestor litere, pentru redarea lui *î(n)*, *î(m)*, respectiv *ğ (ge, gi)*, G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X–începutul sec. XVI)*, București, 1974, p. 191, 193; Ion Gheție–Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985, pp. 148–152 (cu bibliografia anterioară).

(omis); м — *mislete* (deformat față de *mislite*); н — *naș*; о — *on*; п — *pocoi*; р — *râță*, „iar după slovenie *rța*" (de fapt, *rți*); с — *slovo*; т — *tverdo*; ȣ — *uc*; ѹ — „să zice *u* și așa să și pronunție ca și *uc*, dar să pune numa la începutul cuvintelor"; ф — este cu totul împrum[ut]ată de la greci (...) și să numește *fită*[1]; χ — *her*; ѡ — *ot;* ц — *ți*; ч — *cerf*; ш — *șa*; щ — *șta*; ъ — *ior* (pronunțare sârbească); ъ — *er* sau *ioruț* (diminutiv *ad-hoc* pentru redarea expresiei „ier mic" față de ь — „ier mare"); ѣ — *ieti* (în pronunțare sârbă); ѫ — *ius* „la sloveni" (în pronunțare denazalizată ruso-ucraineană și sârbă), „iară la români s-a numit *înea*" (ceea ce dovedește că tradiția românească păstra amintirea nazalității — vezi ↑); ы — *ierri* (în pronunțare mediobulgară și sârbă); ю — *iu*; ꙗ — „să grăiaște ca *ja* la latini"; ѧ — *ie* (pronunțare slavonă denazalizată); ѳ — *thita*; ѱ — *psi*; ѯ — *ksi*; ѵ — *ijiță*; ↑ — *în* „să vede a fi formată din ѫ *(ius)*", ѵ — *gea*.

După cum se știe, peste mai puțin de un deceniu, în 1828, marele reformator al culturii române, I. Heliade Rădulescu, elev al lui Gheorghe Lazăr, a promovat în *Gramatica românească* simplificarea alfabetului chirilic, ca o etapă spre alfabetul de tranziție și apoi spre trecerea definitivă la alfabetul latin, prin hotărârea din 1860 a guvernului Țării Românești, condus de Ion Ghica, preluată imediat de Ministerul Instrucțiunii Publice din Moldova (căci unificarea definitivă a instituțiilor centrale s-a realizat abia în ianuarie 1862), iar apoi în Transilvania, Banat și Bucovina[2]. Iată cum satiriza el pe cei ce se împotriveau oricărei modernizări în chiar primele fraze ale *Prefeței* ce deschidea *Gramatica românească*:

„Ei! da ce fel de carte e asta?!!! Uite-te minune!!! Aici lipsesc o grămadă de slove! Ăștia vor să ne lase săraci! Aici fălosul și purtătorul de ortografie н lipsește; mărețul și îngâmfatul ѡ, asemenea; ѹ cel bogat de loc nu se mai vede! În loc de ѣ unde și unde se vede еа; în loc de ю, іȣ! Vai de mine, de grosime și mojâcie!!! Ia te uită că ăștia și pe delicatul și plinul de dulceață ѳ l-au scos! Nu zău, ăștia sânt rumâni groși bădărani de la țară, nu vor să aibă cât de puțină evghenie pă dânșii! Dar ce văz!

[1] Pe drept cuvânt, Ion Gheție precizează în nota 3, p. 127: „De fapt, slova ф se numea *fârtă; fita* e numele literei grecești φ".

[2] Am evocat acest moment în comunicarea *Ion Ghica — scriitor*, expusă în cadrul Sesiunii omagiale organizate de Academia Română și de Fundația „Ion Ghica" pentru comemorarea a 100 de ani de la moartea marelui om politic, economist și scriitor („Academica", an. VII, nr. 7(79), mai 1997, p. 8; 8(80), iunie, p. 20; nr. 9(81), iulie, p. 18, 31, cu indicații bibliografice).

ei în loc de ѯ pun кс; în loc de ѱ, пс! Sânt vrednici de râs întru adevăr! (...) Toată lumea se silește din ce mai are să mai adaoge și să se mai îmbogățească, dar ei! ia uitați-vă că și din ce mai avem vor să mai lepede!... Ait! s-a stricat!! S-aaa duuus acum și limba!!"

Și, după alte câteva „oftări" de același fel, urmează replica tăioasă a autorului acestei prime pagini satirice de valoare din literatura română:

„— Așa, domnule, s-au dus, și acuma dumneata să fii sănătos; ele s-au dus și nu se vor mai întoarce, căci le-a gonit o soțietate întreagă, le-a gonit însuși dreptul cuvânt"[1].

În acest context cultural, nu e de mirare că întemeietorul nuvelei istorice românești, Constantin Negruzzi, preocupat, alături de I. Heliade Rădulescu și de alți fruntași ai vieții publice, de perfecționarea limbii literare și de simplificarea scrierii, punea în gura dascălului său din copilărie următoarele „lămuriri", în evocarea *Cum am învățat românește*:

„Pentru a-ți paradosi limba românească după toată rânduiala, ca să o înveți cumsecade, spre a o ști precum se cuvine, trebui să începem de la început. Vei ști deci că limba românească are patruzeci și una de slove, care se împart în trei soiuri: glasnice, neglasnice și glasnico-neglasnice; și anume, glasnice sunt: Az, Est, Ije, I, On, Ȣ[U), Ier (ъ), Ѣtiŭ [Eatiu], ю (Iu), ѧia [Înia], Ia, Ipsilon, Ѡmega [Omega]. Neglasnice: Buche, Vede, Glagol, Dobru, Juvete, Zemle, Kaku, Liude, Mislete, Naș, Pocoi, Râță, Slovă, Tferdu, Fârta, Heru, Ksi, Psi, Ți, Cervu, Șa, Stea, Ѳita [Thita], Gea. Glasnico-neclasice: Zalu, Ieri, Ucu, ↑n [În].

Făr-aceste slove nu se poate alcătui nici o frasis, nu se poate proforisi nici o silavi, căci ele sânt temelia limbii. Drept aceea, d-ta vei binevoi a le învăța pe de rost, pentru ca să le poți cuvânta curat și pe înțăles (...)"[2].

În afara denumirilor a căror formă se explică prin variantele slavone menționate mai sus, sunt necesare câteva precizări. Astfel, *buche* (consemnat încă de I. Budai-Deleanu, singular refăcut din *buchi*,

---

[1] Ion Heliade Rădulescu, *Gramatică românească*, ediție și studiu de Valeria Guțu Romalo, București, 1980, pp. V și urm., 12 și urm., 541 și urm.

[2] Constantin Negruzzi, *Opere*, 1. *Păcatele tinereților*, ediție critică... de Liviu Leonte, București, 1974, pp. 7–13; vezi *Comentarii și variante*, pp. 315–329 (prototipul dascălului fusese bucovineanul Ioan Alboteanu). Am notat, în câteva cazuri, între paranteze drepte transcrierea consecventă în ortografia actuală.

interpretat ca plural) și *slovă* (< *slovo*) se păstrează până astăzi cu sensul de „literă“ (cu precădere, chirilică), iar *glagole* și mai ales *glagore* (cu disimilare și adaptare fonetică din *glagoli*; la Negruzzi: *glagol* „cuvânt; verb“) a ajuns să însemne „pricepere, minte“; *dobru, kaku, râță* (consemnat și de I. Budai-Deleanu), *tferdu, heru, cervu, zalu* (cu *dz* > *z*), *ucu* reprezintă adaptări fono-morfologice, iar *juvete* —o simplă deformare[1]. Aparte este situația cuvântului *liude, lude*, cunoscut din textele vechi juridico-administrative cu sensul de „contribuabili“ (propriu: „oameni, persoane“, așadar nu ca denumire a unei litere).

Puțin cunoscută este satira versificată a lui Dimitrie Bolintineanu, publicată peste două decenii în gazeta „Românul“ a lui C.A. Rosetti și intitulată *Slovele chiriliene* (9/21 iunie 1858). Acestea vin să se plângă „coconului Dumitrache, bivel, arhon pitar“ că au început să fie înlăturate în favoarea literelor latine:

„Noi, slovele chirilici, din cele vechi și noi,
Az, buche, vid, glagor, mislete, naș, pocoi,
Bătrânele copile lui dascălul Chirilă
Venim spre-nchinăciune și cerem har și milă,
În foaia ce se cheamă *Românul*, sau ziar
(Căci numerile sale cu orice zi nu par),
Vedem că-n titulușe, în glavă așezate,
Fără de nici o vină, noi suntem măturate
Ca niște vechi rugine, ca idiclii, țârcovnici,
Lipcani, aprozi de lude, postelnicei nevolnici!“

Deși reprodusă peste câteva luni în „Foaie pentru minte, inimă și literatură“ de la Brașov (an. XXII, nr. 9, 1 martie, p. 71) — ce e drept, cu o notă a redacției —, Bolintineanu însuși n-a inclus-o în volumele sale ulterioare, considerând-o, poate, mai puțin izbutită. La data respectivă, rezerva formulată de revista ardeleană este totuși semnificativă, căci prin ea se evita o poziție prea tranșantă, menajându-se publicul tradițional: „Această satiră compusă de dn. Bolintineanu asupra literelor chiriliene, în limbă și stil cu totul popular, o reproducem mai mult pentru curiozitate, căci dealtmintrea este treaba filologilor a judeca despre forma, stricăcioasele urmări sau, poate, folosul conservării sau lăpădării literelor chiriliane“[2].

---

[1] Cf. *juvăț* „laț la capătul unui ștreang“ și *juvete (de pește)* „pește mic“ (DLR, II, II, 65, 66).

[2] Dimitrie Bolintineanu, *Opere*. IV. *Poezii*, ediție îngrijită de Teodor Vârgolici, București, 1938, pp. 344–346; *Note și comentarii*, p. 628.

Mai târziu, după adoptarea definitivă a alfabetului latin, când slovele chirilice începeau să devină o amintire, Ioan Slavici le evoca în nuvela, devenită clasică, *Budulea Taichii*. Iată interesantul episod în care tânărul Huțu îi explică tatălui său scrierea cu litere chirilice, recurgând la denumirile lor tradiționale, și nu la valoarea lor fonetică:

„Într-o duminecă Budulea i-a zis lui Huțu: «Ia scrie numele meu pe hârtie». Huțu a scris cu litere mari: Lăpădat Budulea, locuitor din Cocorăști.
— Și acum, dacă cineva se uită aici, știe el că e numele meu?
— Da, taică.
— Cum așa?“

Cum elevul pronunță întâi numele slovelor — ceea ce Budulea nu are cum înțelege — și abia apoi formează silabele, cititorul percepe cu umor parfumul unor vremi arhaice. Evident, editorul de azi e dator să precizeze acest lucru în note ceea ce noi vom consemna aici între paranteze drepte, reproducând slovele chirilice și echivalentele lor în alfabet latin, potrivit ortografiei românești actuale:

„— Apoi vezi; vede că e *ludi* [л = l] și *iăr* [ъ = ă] și zice, *Lă, pocoi* [п = p] și *iăr* și zice *pă*, adecă *Lăpă, dobro–az–tvert* [д-а-т = *d–a–t*] și zice *dat*, ceea ce face *Lăpădat*.
Budulea asculta cu mare băgare de seamă, deși nu înțelegea nimic [...].
— Măi Huțule! ia scrie-mi tu mie pe hârtie: cimpoi, vioară și fluier“ — ceea ce acesta îi îndeplinește, dar:
„— De unde să știu că aici stă cimpoi și vioară? întrebă el.
— Pentru că e *cerf–ije–mislete–pocoi–on–ije* [ч = *č*, и = *i*, м = *m*, п = *p*, о = *o*, и = *i*).
— Nu înțeleg. Știu că la răbuș tragi o crestătură, și asta vrea să zică o zi de lucru ori o oaie, tragi o cruce și asta vrea să zică un car de pietriș ori un berbec. De unde știi tu că tocmai așa se scriu cimpoile?
— Așa sună slova.
— Cum sună?
— Fiindcă e *cimpoi*, scriu *cerf* și *ije* și *mislete*, ca să fie *cim*, iară după aceea *pocoi, on, ije* ca să fie *poi*.
Budulea parcă iar înțelegea. Dar lucrul îi părea grozav de greu, căci, dacă toată slova avea un sunet, atunci, fiind grozav de multe sunete, trebuiau să fie grozav de multe slove“[1].

---

[1] Ioan Slavici, *Opere*, II, text stabilit și variante: Teofil Teaha, note: D. Vatamaniuc, București, 1967, pp. 107–157; *Note și variante*, pp. 541–554.

Nu mai departe decât peste două luni, în septembrie 1880, „Convorbirile literare" făceau loc unei alte evocări, *Școala acum 50 de ani*, pe care Ion Ghica, promotorul trecerii complete la alfabetul latin în scrierea românească, i-o trimisese cu puțin timp în urmă bunului său prieten și comiliton, Vasile Alecsandri, poetul ce a marcat o întreagă epocă. *„Iubite amice"* — îi scria el de la București, recreând atmosfera începutului de veac:

„Pe când în școala de la Măgureanu vestiții eliniști Lambru, Comita, Vardalah și Neofit, emulii lui Corai, predau tinerilor greci și feciorilor noștri de boieri *Memorabiliile* lui Socrate, *Fedon* (*Phaidon* al lui Platon — *n.n.*) și *Metafizica* lui Aristot; [...] la biserică la Udricani, la Sfântul Gheorghe și la Colțea se auzea glasul ascuțit al câtorva copii cari strigau în gălăgie pe:

*o*n, *m*islete, *u*cu: *omu*

*p*ocoi, *o*n, *m*islete, *u*cu: *pomu*.

Băieții mai înaintați la învățătură, când voiau să-și zică ceva care să nu fie înțeles de profani, comunicau între dânșii astfel:

*a*z, *i*otă, *l*ude, *a*z, *p*ocoi, *r*âță, *u*cu, *n*aș *e*st[1], și celălalt îi răspundea: *n*aș, *e*st, *b*uche, *a*z, *t*ferdo, *e*st, *p*ocoi, *o*n, *p*ocoi, *a*z[2].

Cei de la bucoavnă râvneau la dânșii cum vorbeau păsărește"[3].

Dintre denumirile amintite aici, doar *iotă* este nouă: reprezentând litera chirilică ı, provenită din majuscula grecească *I* (iota), era de mult cunoscută și cu această denumire, având în vedere identitatea lor formală, în condițiile în care încă din secolul al XVII-lea limba greacă devenise tot mai cunoscută în Țările Române.

Al treilea mare scriitor din cercul *Junimii* și al „Convorbirilor literare", marele povestitor Ion Creangă, eminent institutor și autor de manuale școlare, preocupat de modernizarea învățământului — ca și Slavici, care era profesor și autor de manuale de limba și literatura română pentru clasele mai mari —, ne-a lăsat și el în partea I a *Amintirilor din copilărie*, tipărită în aceleași „Convorbiri literare", la începutul anului următor, 1881, o savuroasă descriere a anilor când începuse să „buchisească".

---

[1] Ai la prune (*Nota lui Ion Ghica*).

[2] Ne bate popa (*La fel*).

[3] Ion Ghica, *Opere*, I, ediție îngrijită... de Ion Roman, București, 1967, pp. 155–161; *Note și comentarii*, pp. 485–490.

După ce fugise de la școală, terorizat de un „hojmălău", pus de „bădița Vasile" dascălul să-l „procitească": „A doua zi însă a venit părintele [Ioan] pe la noi, s-a înțeles cu tata, m-au luat ei cu binișorul și m-am dus iar la școală. — Că dă, e păcat să rămâi fără leac de învățătură, zicea părintele; doar ai trecut de *bucheludeazla* și *bucherițazdra*: ești acum la ceaslov și mâne-poimâne ai să treci la psaltire, care este cheia tuturor învățăturilor și, mai știi cum vine vremea, poate să te faci și popă aici, la biserica Sfântului Nicolai, că eu pentru voi mă strădănuiesc. Am o singură fată ș-oi vedé eu pe cine mi-oi alege de ginere".

Să vedem cum explică editorii marelui povestitor cele două „șarade" neinteligibile pentru cititorii secolului al XX-lea și mai ales pentru elevi. G.T. Kirileanu, editorul lui Creangă din 1906 și 1939, în *Glosarul* ediției de *Opere*, publicată la ESPLA, în 1957, scrie, bazându-se doar pe o vagă intuiție: „*bucheludeazla* și *bucherițazdra* — formă glumeață a lui Creangă pentru bucoavnă sau bucvar" (p. 334)[1].

Destul de exact, dar nu complet, cele două expresii sunt explicate în *Opere*, ediție îngrijită, prefață și glosar de G. Călinescu, ce apăruse la aceeași editură (actuala Minerva), în 1953 (p. 302): „*Bucheludeazla* și *bucherițazdra*, silabisire ca: *o-i: oi* (de la numele câtorva litere chirilice: *buche* = literă, *lude* = l, *az* = a, *rița* = r)"[2].

---

[1] În *Opere complete*, cu o prefață [de G.T. Kirileanu și Il. Chendi] și un indice, ediție nouă revăzută (București, 1906), *Tălmăcirea cuvintelor mai neobicinuite*, făcută de Al. Vasiliu, învățător (Tătăruși — Suceava) și Gr. T. Kirileanu (pp. 415–445), nu le cuprinde; *Opere*, ediție critică cu note, variante și glosar de G.T. Kirileanu (București, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II", 1939) nu are propriu-zis un glosar, ci o listă de *Cuvinte din „Amintiri"*, despre care s-a crezut că au fost „explicate de însuși Creangă" (pp. 301–306 și 4 planșe), ceea ce nu se confirmă.

[2] *Glosarul* a fost reprodus în: Ion Creangă, *Opere — Œuvres* (București, 1963, pp. 677–691), cu mențiunea pe verso filei de gardă privind reluarea integrală a ediției călinesciene, traducerea în limba franceză fiind „făcută de Yves Augé [corect: Auger] și Elena Vianu, sub îngrijirea lui Simone Roland". În ediția a doua, publicată tot la „Meridiane", în 1965 — anul morții marelui critic (12 martie) —, pe lângă mențiunea privind contribuția sa, inclusă pe clapa din față, citim: „Am ales pentru această confruntare [desigur, tipărirea în paralel a originalului și a versiunii franceze] traducerile care ni s-au părut mai bune: aceea mai veche a lui Yves Augé [se repetă impolitețea de la ediția întâi], pentru *Amintiri din copilărie*, o alta, mai recentă, a Elenei Vianu, *Povestiri* și *Povești*". „Ma traduction s'efforce à l'exactitude" — scrisese fostul profesor de limba și

În mod similar procedează Iorgu Iordan și Elisabeta Brâncuș, în *Opere*, I–II, ediție îngrijită, note și variante, glosar și bibliografie de... (București, 1970; vol. II, p. 344): „...primele cunoștințe de scris-citit (după numele literelor chirilice: *buche* = b, *lude* = l, *az* = a, *riță* = r)".

Completând explicația oferită de cei doi profunzi cunoscători ai operei lui Ion Creangă — căruia G. Călinescu îi consacrase clasica monografie[1], iar iorgu Iordan îi studiase limba și stilul[2] — și de colaboratoarea harnică a acestuia din urmă, precizăm că „expresiile" în discuție reprezintă citirea mai întâi pe litere, apoi pe silabe, urmând a fi disociate astfel:

buche [literă]: *lude — az: la*

buche: riț' [*râță* > *riță*] — *az: ra*.

De ce însă *bucherițazdra*, cu *d* epentetic? Potrivit unei străvechi tendințe, probabil de sorginte traco-dacă (prezentă, de asemenea, în

---

literatura franceză a Universității din Cluj, în prefața primei sale ediții, patronate de Institutul Français des Hautes Études en Roumanie (Ion Creangă, *Souvenirs d'enfance*. Traduit du roumain par Yves Auger, Copyright 1947 by Marcel Didier. Imprimé en Roumanie, Bucarest). Este interesant de semnalat că pasajul ce ne interesează este transpus astfel: „allons, tu n'est plus au *b-a ba, b-u, bu*" (ediția 1963, p. 43, 45; ediția 1965, p. 41, 43). Din păcate, această traducere a profesorului francez — care colaborase cu devotament la *Dicționarul limbii române* și la *Atlasul lingvistic român* (Partea I de Sever Pop și Partea a II-a de Emil Petrovici), ambele conduse de Sextil Pușcariu, transpunând cu exactitate în limba lui Voltaire sensurile cuvintelor românești — fusese retipărită inițial fără numele său, în ediția: Ion Creangă, *Œuvres choisies*, Bucarest, 1955 („*Souvenirs d'enfance* — reproduits d'après «Revue Roumanie»"). Despre protestele lui Yves Auger — de care Editura Meridiane a ținut seama doar parțial (numele nefiindu-i reprodus exact) — ne informează profesorul Gabriel Țepelea, în cartea sa *Opțiuni și retrospective*, București, 1989, pp. 10–20; vezi și articolul său anterior, semnat împreună cu Ioan Niculiță: *Yves Auger (1893–1979) — In memoriam*, în „Buletinul științific al Facultății de învățământ pedagogic", Pitești, 1980, pp. 385–390 (cu bibliografie). Adăugăm aici că profesorul Yves Auger a fost ales la 27 mai 1943 — în plină perioadă de ocupație hitleristă a Franței — membru corespondent al Academiei Române (vezi Dr. Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române, 1866–1996. Mic dicționar*, Iași, Fundația Academică „Petre Andrei", 1996, pp. 21–22).

[1] *Viața lui Ion Creangă*, București, 1938; *Ion Creangă. Viața și opera*, ediție revăzută și adăugită, București, 1964.

[2] *Limba lui Creangă*, în: *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, I, București, 1956, pp. 137–170.

limbile germanice, baltice și slave), *sr-* devine *str-* (de exemplu, în cuvântul *strungă*) și tot astfel *zr-* devine *zdr-*[1]: *bucherițazra* > *bucherițazdra*.

Scriitorilor clasici din secolul al XIX-lea li se adaugă, în 1914, I.C. Vissarion, căruia bunicul din partea mamei, Sotir, îi povestise cum „învățau copiii carte“ cu vreo 60–70 de ani înainte: „Cine știa să citească Ceaslovul, Bucoavna și Psaltirea era învățat și bun de făcut popă!...“

Enumerând unele denumiri ale slovelor chirilice (în parte, deformate) — *azi* (omonimie interlingvistică, în urma căreia *az* devine adverb românesc), *buche, vede, glagore, dobro, zalo, zimne, on, pocoi, râță* —, pe care elevii le scriau „pe niște tăblițe de lemn mânjite cu ceară (...), cu câte un cui sau cu câte un băț“, povestitorul din celălalt veac își amintește de dascălul care cerea elevilor săi să învețe pe de rost aceste denumiri. Ba, mai mult, unul dintre elevi „făcuse un cântec, pe care noi îl ziceam cu toții și cu tonuri tărăgănate de școlari:

Azi-buche, vede *pe gligooore*...
Dobra este *zalog* ziiiiimni,
Iar *juvete* făr de *lude*,
Cu *mislete* nași-său,
Face *on pocoi* în *râță*!
Numai *șteà* ia-o geà,
C-apoi vai de ipingea!“[2]

Încheind acest excurs lingvistic și istorico-literar, în care am comentat câteva pagini semnificative din literatura română — în special, cele ale lui Constantin Negruzzi, Ioan Slavici, Ion Ghica și Ion Creangă, nelipsite

---

[1] Vezi: D. Decev (Detschew), *Характеристика на тракийския език — Charakteristik der thrakischen Sprache*, Sofia, 1952, pp. 24, 84; G. Mihăilă, *Les plus anciennes attestations des mots roumains autochtones (Xe siècle — 1520)*, în „Thraco-Dacica“, t. XVII, 1996, 1–2, p. 39.

[2] I.C. Vissarion, *Scrieri alese*, I, ediție îngrijită de Viorica Florea, antologie, studiu introductiv, tabel cronologic, note de Victor Crăciun, București, 1983, pp. 283–287, 496 (*Note*): textul a fost reprodus din volumul *Maria de altădată*, București, 1920. Citând „versurile“, redate cu oarecare aproximație de povestitor, adăugăm că *vede* (prezent, pers. 3 sg.) poate fi interpretat ca „omonim interlingvistic“ al numelui literei chirilice, iar *nași-său* — al lui *naș; este* (prezent, pers. 3 sg.) — ca „paronim“ al lui *est; zalog* apare ca o deformare a lui *zalu* (vezi la Negruzzi), *zimni* — a lui *zemle*; în sfârșit, deși Vissarion afirmă că „*gea* pe țigănește înseamnă *păzește*“, acest complex sonor denumea, cum am arătat, litera specifică scrisului românesc vechi pentru sunetul *ğ* (*ge, gi*).

din antologiile școlare —, menționăm că, la câțiva ani după ce prozatorul popular I.C. Vissarion includea în volum amintirile bunicului său (1920), I.-Aurel Candrea considera încă util să menționeze denumirile literelor chirilice în *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, „tipărit între februarie 1926 și noiembrie 1931", ca Partea I din *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"*. Acestea sunt citate atât în corpul dicționarului, la fiecare literă în parte (cu unele omisiuni întâmplătoare), cât și într-un tabel special, sub cuvântul *Alfabet* (p. 36), unde alături de cel actual este reprodus cel chirilic. Nu este lipsit de interes să adăugăm aici aceste denumiri, care prezintă pe alocuri unele variante față de cele din listele complete sau parțiale ale scriitorilor din secolul al XIX-lea: **А** — *az*, **Б** — *buche*, **В** — *vede*, **Г** *glagoli* (la p. 523: *glagol*), **Д** — *dobru*, **Є** — *iest*, **Ж** — *jivete*, **Ѕ** — *dzelo*, sau *dzialu*, **З** — *zemlia*, **И** — *ije*, **І** — *i*, **К** — *caco*, **Л** — *liudie* sau *lude* (la p. 689: *liude, lude*, cu valoare lexicală), **М** — *mislite* sau *mislete*, **Н** — *naș*, **О** — *on*, **П** — *pocoi*, **Р** — *riți* sau *râță*, **С** — *slovo* sau *slovă*, **Т** — *tvârdo* sau *ferdu* (la p. 1263, și *tverdu*), **ОУ** — *ucu*, **Ȣ** — *u*, **Ф** — *fârtă*, **Х** — *heru*, **Ѡ** — *ot*, **Щ** — *ști* sau *ște*, **Ц** — *ți*, **Ч** — *cervu*, **Ш** — *șa*, **Ъ** — *ieru*, **Ы** — *ieri*, **Ь** — *ier*, **Ѣ** — *eti*, , **Ю** — *iu*, **Ꙗ** — *iaco* [= rom. „ca"], **Ѥ** — *ie*, **Ѧ** — *ia*, **Ѫ** — *ius*, **Ѯ** — *csi*, **Ѱ** — *psi*, **Ѳ** — *fita*, **Ѵ** — *ipsilon, ijiță*, **↑** — *în*, **Џ** — *gea*.

1997

NOTE FINALE

PARTEA I

Cele mai vechi atestări în româna comună
(pp. 9–14)

SCL, XXXI, 1980, nr. 1, pp. 67–71.

Preocuparea de a releva cele mai vechi atestări ale cuvintelor românești a devenit sistematică în cele două reeditări, revăzute și îmbogățite ale *Dicționarului român-german* al lui H. Tiktin (vol. I–III, București, 1895 (1903)–1925): *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 2., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron [cu colaborarea unor lingviști români și germani], Bd. I–III, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1985–1989; 3. überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder [cu colaborarea unor lingviști români și germani], Band I, *A–C*, Cluj-Napoca, Clusium, 2000. Menționăm, de asemenea: Nicolae Saramandu, **Torna, torna, fratre** *și romanitatea răsăriteană în secolul al VI-lea*, București, Editura Academiei Române, 2001.

Addenda au „Dictionnaire du roumain ancien"
(pp. 15–52)

Completări la *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X–începutul sec. XVI)*, tipărite în diverși ani, mai ales în numere speciale de reviste dedicate unor personalități ale lingvisticii românești: RRL, XX, 1975, no. 4, pp. 381–384; no. 5, pp. 547–550; XXI, 1976 no. 1, pp. 59–64; XXX, 1985, no. 5, pp. 475–480; XXXVIII, 1993, no. 1–3, pp. 219–223; no. 4, pp. 347–351; LR, XLIX, 2000, nr. 1, pp. 119–121.

În strânsă legătură cu această serie este articolul *Latino-greko-slavjanskie zaimstovavanija v rumynskom jazyke do 1521 g.* (RRL, XXVI, 1981, no. 1, pp. 15–24), reprodus în volumul *Langue et culture roumaines dans l'espace sud-est européen — Rumynskij jazyk i kul'tura v Jugo-Vostočnoj Evrope*, București, Editura Academiei Române, 2001, pp. 178–188.

PARTEA A II-A

Paralele lexicale traco-româno-slave
(pp. 55–67)

SCL, XXIV, 1973, nr. 1, pp. 59–68.

Versiunea rusească, tipărită în *Primus Congressus Studiorum Thracicorum. Thracica*, II (Serdicae, In Aedibus Academiae Litterarum Bulgaricae, 1974, pp. 285–294), a fost reprodusă în *Langue et culture roumaines...*, pp. 27–35.

Informații noi, însoțite de bibliografie, pot fi găsite în seria de studii pe care le publicăm în revista „Thraco-Dacica": *Les plus anciennes attestations des mots roumaines autochtones (Xe siècle–1520)*, t. XVII, 1966, nr. 1–2, pp. 23–71; *Les plus anciennes attestations de certains mots probablement autochtones en roumain (du XIIe siècle à 1520*, t. XVIII, 1997, nr. 1–2, pp. 47–74; *Mots roumains d'origine autochtone, attestés au cours du premier siècle de l'écriture roumaine (1521–1621)*. I. *Introduction*, t. XIX, 1998, nr. 1–2, pp. 15–33; II. *Cuvinte autohtone*, t. XXI, 2000, nr. 1–2, pp. 17–31.

Problemele generale ale etimologiei românești, cu bibliografia fundamentală, inclusiv cea referitoare la cuvintele din substratul traco-dacic, au fost expuse de acad. Marius Sala: *Introducere în etimologia limbii române*, București, Univers Enciclopedic, 1999 (Etimologica, 2).

Studiul elementelor autohtone în **Cuvente den bătrâni**
(pp. 68–79)

„Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte" (Academia Română), Seria IV, t. II, 1979–1980, București, Editura Academiei, 1981, pp. 67–75.

Ulterior, cele trei volume ale operei hasdeene au fost reeditate integral: *Cuvente den bătrâni. Limba română vorbită între 1550–1600. Studiu paleografico-lingvistic de B. Petriceicu Hasdeu. Cu observațiuni filologice de Hugo Schuchardt.* Tomul I. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983 (Cuprinde și *Suplement la tomul I*); Tomul II. *Cărțile poporane ale românilor în secolul XVI, în legătură cu literatura poporană cea nescrisă. Studiu de filologie comparativă...*, 1984; Tomul III. *Istoria limbei române.* Partea I. *Principie de linguistică*, 1984. Acest din urmă tom cuprinde și un *Indice de cuvinte*, care se adaugă celor alcătuite de profesorul Grigore Brâncuș la *Etymologicum magnum Romaniae* (în t. III, București, Editura Minerva, 1976) și la *Studii de lingvistică și filologie* (în vol. 2, București, Editura Minerva, 1988).

La cele 29 de cuvinte autohtone studiate de Hasdeu și enumerate în articol, se cuvin a fi adăugate alte 4, identificate de noi, cu prilejul reeditării *Cuventelor: măgură* (Cuv. I, p. 288 [reed., p. 278], nr. 105), *moș* și derivatul *moștean* (p. 294 [283], nr. 124), *noian* (p. 295 [284], nr. 130), *uture* (p. 309 [295], nr. 190). Dacă luăm în considerație faptul că în monografia lui Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române* (București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983) — care se adaugă celor trei sinteze menționate în articol (Al. Rosetti, C. Poghirc, I.I. Russu) — sunt prezentate *90 de cuvinte sigur autohtone*, cifra de *33 de cuvinte* relevate de Hasdeu este de-a dreptul impresionantă.

Marginalii la etimologiile lui B.P. Hasdeu din **Cuvente den bătrâni**
(pp. 80–99)

„Memoriile...“, Seria IV, t. IV, 1982–1983, București, Editura Academiei, 1984, pp. 151–164.

PARTEA A III-A

Aspecte teoretice și istorice ale studierii raporturilor lingvistice slavo-române
(pp. 103–118)

SCL, XXXIII, 1982, nr. 1, pp. 57–66.

La bibliografia fundamentală istorică se cuvine a fi adăugate acum capitolele corespunzătoare din noua sinteză, *Istoria Românilor*: Vol. II. *Daco-romani, romanici, alogeni*. Coordonatori: Prof. univ. dr. Dumitru Protase, Cerc. princ. I dr. Alexandru Suceveanu, București, Editura Enciclopedică, 2001 (în special, Partea a V-a, Cap. V *Populațiile migratoare pe teritoriul Daciei*, între care *Slavii la nordul Dunării de jos în secolele VI–VII*, de D. Gh. Teodor, pp. 725–737, 758–759); Vol. III. *Genezele românești*. Coordonatori: †Acad. Ștefan Pascu, Acad. Răzvan Theodorescu (în special, Partea I, Cap. I. *Zorii unei noi epoci (secolele VII–VIII)*, de cei doi coordonatori ș.a., pp. 21–128).

Împrumuturi vechi slave în româna comună
(pp. 119–135)

SCL, XXXIV, 1983, nr. 1, pp. 43–53).

Studiul împrumuturilor vechi slave și slavone în limba română beneficiază în anii din urmă de încheierea fundamentalului *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, sub redacția lui J. Kurz, Zoe Hauptová și Fr. V. Mareš, I–IV, Praga, Academia, 1958–1997; acestuia i se adaugă acum *Starobălgarski rečnik*, t. I, *A–N*, red. resp. Dora Ivanova-Mirceva, Sofia, Izdatelstro „Valentin Traianov", 1999.

Împrumuturi vechi slave, comune dacoromânei și istroromânei
(pp. 136–140)

SCL, XXXI, 1980, nr. 4, pp. 431–434.

Emprunts vieux-slaves propres au daco-roumain
(pp. 141–151)

RRL, XXV, 1980, nr. 5, pp. 569–576.

Retipărit în *Langue et culture roumaines...*, pp. 95–102, acest articol se reproduce, în mod excepțional, și în volumul de față, întrucât face corp comun cu cele trei precedente și cu cele ce urmează.

Împrumuturi bulgărești în sudul teritoriului dacoromân
(pp. 152–156)

SCL, XXXI, 1980, nr. 5, pp. 591–594.

Câteva etimologii românești (pe marginea DLR)
(pp. 157–163)

LR, XXXIV, 1985, nr. 3, pp. 216–220.

Ecouri ale alfabetului chirilic în literatura română din secolul al XIX-lea și de la începutul celui de-al XX-lea
(pp. 164–180)

LR, XLVI, 1997, nr. 1–3, pp. 141–153.

INDICE DE CUVINTE
ROMÂNĂ (DACOROMÂNĂ)[1]

[1] La multe cuvinte, alături de formele dacoromâne sunt menționate și cele din dialectele sud-dunărene. Dintre denumirile literelor chirilice, discutate la pp. 164–180, includem doar pe cele utilizate în mod curent în limba română.

LATINĂ

CUPRINS

Tiparul executat la IMPRIMERIILE MEDIA PRO BRAŞOV
tel: 0268 - 333028; 333031; 332469; fax: 0268 - 332499